

Date of Publication 10th Posted on Every Month

₹ 20

પુસ્તક

સમાનો મન્ત્ર: । (ઋગ્વેદ)
સમાની પ્રપા । (અથર્વવેદ)

તંત્રી : યોગેશ જોષી

ડિસેમ્બર : ૨૦૧૯
વર્ષ : ૧૪, અંક : ૬

૩૧મા જ્ઞાનસત્રના અતિથિવિશેષ

નાગાલેન્ડની કવયિત્રી ટી. કેડિસુ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્વનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧

(ઈ. ૧૧૫૦-૧૪૫૦) પ્રાચીનકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૪+૩૧૨, કિંમત રૂ. ૨૧૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૧

(ઈ. ૧૪૫૦-૧૬૫૦) મધ્યકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૬+૪૮૨, કિંમત રૂ. ૨૮૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૨

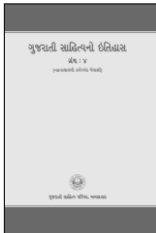
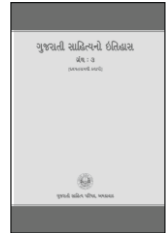
(ઈ. ૧૬૫૦-૧૮૫૦) મધ્યકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૬+૩૮૫, કિંમત રૂ. ૨૫૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૩

(દલપતરામથી કલાપી)

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. : રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું : પૃ. ૧૬+૬૫૬, કિંમત રૂ. ૫૦૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૪

પ્રથમ આવૃત્તિ સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ સહાયક સંપાદક ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત વર્ધિત આવૃત્તિ સંપાદક : રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું પૃ. ૧૬ + ૬૦૦ કિંમત રૂ. ૫૫૦/-

परબ

स्थापनावर्ष : १९६०

वर्ष : १४

डिसेम्बर : 2019

अंक : ६

परामर्शनसमिति

सितांशु यशश्चन्द्र
प्रमुખ

कीर्तिदा शाह
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

भेदाणी ज्ञानपीठ ♦ क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशनविभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन : २६५८७८४७

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ◆ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ◆ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ◆ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ◆ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ◆ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઇચ્છનારે પરિષદના નિયત ફોર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- ◆ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ◆ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ◆ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ◆ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ◆ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ◆ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

E-mail : parabgsp@gmail.com

vruttparabgsp2018@gmail.com

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

www.gujaratisahityaparishad.com

પરબ

ISSN : 0250-9747

છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : શ્રીર્તિદા શાહ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ * તંત્રી : યોગેશ જોષી * મુદ્રણસ્થાન : ભગવતી ઓફસેટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

અ નુ ક મ

રેંટિયા પર ટોપો ? – સ્વાયત્તતા, અંગે થોડીક સીધી વાત

સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર 6

પ્રમુખીય : સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી
રીતે, સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર 8

કવિતા : ચાર કાવ્યો, ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 14 જળકમળ ભૂલી
જાને..., રાજેશ પંડ્યા 16 ઘણા વખતે કવિતા આવી, પ્રવીણ
પંડ્યા 17

વાર્તા : વાત જાણે એમ સે ને..., હર્ષદ ત્રિવેદી 20

નિબંધ : ભલી નળિયેરીઓ, હરીશ મહુવાકર 28 હમ્પટા પાસટ્રેક,
હિમાચલ, મીરા જોશી 32

ભારતીય સાહિત્ય : લલ્લેશ્વરીના વાખના થોડાક અનુવાદ, ઉર્વાશ વસાવડા 38

અભ્યાસ : ‘ઇરોસ’થી ‘અગાપે’ની પ્રેમયાત્રા, રૂપાલી બર્ક 39

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : વેઠ્યું તેની વ્યથાની હૃદયસ્પર્શી આપકથા : ‘એકલા હોવું...’,
ઉત્પલ પટેલ 46 નરવો-ગરવો સ્મરણલોક : ‘ચંદા-જનચંદા’,
વિપુલ પુરોહિત 50 ઊડીએ જાળ સમેત, બારીન મહેતા 55

આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 59

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : પરીક્ષિત જોશી 63

પત્રસેતુ : વંદના શાંતુઈન્દુ 64

વાર્ષિક સૂચિ : ઊર્મિલા ઠાકર 65

આ અંકના લેખકો : 86

રેટિયા ઉપર ટોપો ? – ‘સ્વાયત્તતા’ અંગે થોડીક સીધી વાત | સિતાંશુ યશશ્વન્દ્ર

કોઈ પણ પ્રશ્ન પરથી પ્રજાનું ધ્યાન હટાવવું હોય તો સહેલો રસ્તો એ પ્રશ્નને અઘરો કરવાનો, ગૂંચવી મારવાનો છે. સાહિત્યિક સંસ્થાઓની સ્વાયત્તતાના પ્રશ્નને એ રીતે ગૂંચવી મારવાની યુક્તિઓ કાબીલેદાદ છે, પણ પ્રજાવિદાતક છે. તો સ્વાયત્તતા અંગે થોડીક સીધી વાત કરીએ.

સવાલ સરકાર અને સાહિત્ય વચ્ચેના સમ્બન્ધનો છે. (ન કે કોઈ બે સાહિત્યિક સંસ્થાઓ વચ્ચેના કોઈ વિખવાદનો.) સવાલ એ છે કે પોતાની પ્રજામાં જે સાહિત્યકારો છે, સાહિત્યના લેખકો, વાચકો, વગેરે, એમના ઉપર સરકારે ભરોસો રાખવો જોઈએ કે નહીં ? પોતપોતાના લોકશાહી બંધારણ અનુસાર ચૂંટણી દ્વારા રચાયેલા કાર્યકારી મંડળો (પ્રમુખ, મંત્રીઓ, કારોબારી, મધ્યસ્થ આદિના સભ્યો) જે-તે સાહિત્યિક મંડળનું સંચાલન કરે, એ એક રીત થઈ. સ્ટાલિનના સોવિએટ યૂનિયનમાં, અને પાકિસ્તાન જેવા ધર્મ-આધારિત રાષ્ટ્રમાં કે અર્થકારણ વડે નિયંત્રિત સમૂહમાધ્યમોમાં એ લોકશાહી રીત ન ચાલે. સવાલ એ છે કે ગુજરાતમાં શું ચાલે ? ગુજરાતની હાલની સરકારને પોતાની પ્રજામાં રહેલા સાહિત્યકારો (લેખકો-ભાવકો) ઉપર વિશ્વાસ છે ? કે પછી એ સરકાર એમ માને છે કે સાહિત્યકારો હજી એને લાયક નથી ? હાલ તો સરકારે નીમેલા પ્રમુખ-મંત્રી (હવે તો પોતે નીમેલા સલાહકાર કે સંચાલક મંડળને પણ રુખસદ આપી દેવાઈ છે), એવી સરકાર નિયુક્ત કોઈ બેલડી દ્વારા સાહિત્યિક સંસ્થા ચલાવવી ?

અંગ્રેજોએ ૧૯મી સદીમાં આવું વલણ અપનાવેલું. ‘વ્હાઈટ મેન્સ બર્ડન’ના સુશોભિત નામે એ વલણ એમણે ઓળખાવેલું. એવી કોલોનિયલ સત્તા કહેતી કે આ ભારતીયોને પોતાનું રાજ્ય ચલાવતાં, પોતાની અન્ય સંસ્થાઓ ચલાવતાં આવડતું નથી. એટલે એ બોજો, એમના લાભાર્થે, અમે ઉંચકીએ છીએ. ભારતની શી દુર્દશા એ કોલોનિયલ પાવરે કરી, એ આજના આપણા લોકશાહી ઢબે ચૂંટાઈ આવેલા દરેક પક્ષના અગ્રણીઓ જાણે છે.

પ્રજાની કલ્પનાશીલતાને સંવેદનશીલતાને, વિચારશીલતાને પોતાની પકડમાં રાખવાનું વલણ ગમે તે નામે હોય, ગમે તે એને ‘માય બર્ડન’ ગણતું હોય, પણ એ વલણ પ્રજાની અને રાષ્ટ્રની, સમાજની અને રાજ્યની પાયમાલી તરફ જ દોરી જાય.

ભારતીય સંસ્કૃતિ ‘વાઢે વાઢે જાયતે તત્ત્વ બોધઃ’ એમ માને છે. છ દર્શનોને, ઉપરાંત ત્રણ એથી અલગ દર્શનોને પોષનારી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં કોલોનિયન કલ્ચર ઘુસી ન જાય, એકવીસમી સદીમાં, એની તાકીદ સહુ કોઈ વિચારવંત રાખે.

રાજાને પણ ટપારનાર તેજસ્વી ચારણી કવિઓમાં કેટલાક કઢીદાનજીઓ પણ

પાક્યા. રાજ્યાશ્રયી, ધર્માશ્રયી, વલ્ત્તાશ્રયી લેખન કરવું છે કે આપમહેનતે આપસૂઝથી, પોતાની રીતે આગળ વધવું છે ? ગુજરાતી લેખક નક્કી કરે. આજની રાજ્યસરકાર શું યાહે છે ? પ્રજાની, પોતાના સાહિત્યકારોની, સ્વતંત્ર ચેતનાનું પ્રફુલ્લન કે પછી નિયંત્રણ ?

નક્કી કરીએ. કોલોનિયલ પાવર સામે, જીતવી અશક્ય લાગે એવી લડાઈ, એવા સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામો, ભારતીય પ્રજા લડી જાણે છે. હસતી હસતી. અંગ્રેજો સામેની લડાઈમાં એક ગીત હતું : ‘રેંટિયા રૂપી તોપો સરકાર મેલે પોકો.’ - હસી હસીને લડત જારી રાખી શકતા ગુજરાતે એમાં રમૂજ ફેરફાર કર્યો હતો ‘રેંટિયા ઉપર ટોપો’ - મૂકી તો જોયો પણ તોય - ‘સરકાર મેલે પોકો’

મારા ભાઈઓ સ્વાયત્તતા લેવી સ્કેલ છે - જો કઢીદાનજી તમે ન હો અને કોલિનિયલ સરકાર ગાંધીનગરમાં ન હોય તો તો તરત.....

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતા અંગે

તા.૧-૧૨-૨૦૧૯ને રવિવારના રોજ સવારે ૧૦.૦૦ વાગે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતાની મથામણમાં રસ અને નિસબત ધરાવતા મિત્રો હવેના તબક્કે આગળ જવાની દૃષ્ટિએ શું કરી શકીએ એ વિચારવા પરિષદના પરિસરમાં ભેગા થયા હતા જેમાં પરિષદના મહામંત્રીએ આ બેઠકનો હેતુ દર્શાવ્યો અને પરિષદપ્રમુખ સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્રે સ્વાયત્તતા નિમિત્તે એક નિવેદન રજૂ કર્યું. ત્યારબાદ શ્રી પ્રકાશ ન. શાહ, શ્રી ધીરુ પરીખ, શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી બિપીન પટેલ, શ્રી પરેશ નાયક, શ્રી રમેશ બી. શાહ, શ્રી ભરત મહેતા, શ્રીમતી સેજલ શાહ, શ્રી સમીર ભટ્ટ, શ્રી પીયૂષ ઠક્કર, શ્રી સરૂપ ધ્રુવ, શ્રી બારીન મહેતા, શ્રી પરીક્ષિત જોશી, શ્રી મનસુખ સલ્લા ઇત્યાદિએ સ્વાયત્તતા અંગે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા અને તે અંગે પુખ્ત વિચારણા બાદ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરની સ્વાયત્તતા અંગે નીચે મુજબ તબક્કાવાર કામ કરવાનું સર્વાનુમતે ઠરાવ્યું.

૧. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મુખપત્ર ‘પરબ’માં પ્રતિમાસ સ્વાયત્તતા અંગેની સમજ વિસ્તૃત કરવા સ્વાયત્તતામાં માનતા સાહિત્યકારો-વિચારકોના વિચારો મૂકવા.
૨. ડિસેમ્બર-૨૦૧૯ના અંતમાં પરિષદના પાલનપુર ખાતે યોજનારા જ્ઞાનસત્રના ખુલ્લા અધિવેશનમાં સ્વાયત્તતાના મુદ્દાની ચર્ચા કરવી.
૩. સ્વાયત્તતા માટે ગુજરાત કક્ષાનું એક સંમેલન યોજવું.
૪. ગુજરાત રાજ્યના મુખ્યમંત્રી શ્રી વિજય રૂપાણીને આ અંગે મળવું અને જરૂર જણાયે ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીને પણ મળવું.
૫. ગુજરાતમાં ચૂંટાયેલા ધારાસભ્યોને એમના વિસ્તારના લેખકોએ રૂબરૂ મળીને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતાનો મુદ્દો રજૂ કરવો.

સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે

સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર

લેખાંક-૨૧

કવિ ગુલઝારની કવિતા : ખીણની ધારે ખડક પર ખડું મજબૂત અને મનોહર ઘર

*

ગયા અંકમાં ગુલઝારજીનું આ કાવ્ય વાચ્યું:

ઈક સુબહ ઈક મોડ પર
મૈને કહા ઉસે રોક કર
હાથ બઢા ઐ જિંદગી
આંખ મિલા કે બાત કર.

રોજ તેરે જીને કે લિયે
એક સુબહ મુઝે મિલ જાતી હે
મુરઝાતી હે કોઈ શામ અગર,

તો રાત કોઈ ખિલ જાતી હે
મૈં રોજ સુબહ તક આતા હૂં
ઔર રોજ શુરૂ કરતા હૂં સફર

હાથ બઢા ઐ જિંદગી
ઔર આંખ મિલા કે બાત કર.

-- બીજી બધી વાત જવા દો, આ કવિતાની સુરાવટ તો સાંભળો, એની ટોનાલિટી! ના, કોઈ જાણીતા પ્લેબેક સિંગર એને વીડિયોમાં જ્યારે ગાય ત્યારે કોઈ મોંઘાદાટ મ્યુઝિક ડિરેક્ટરે કરાવેલાં લટકાંમટકાંની રંગતની આ વાત નથી. એ દુર્ઘટના બને એ પહેલાં સંભળાય એવી ગુલઝારની પોતાની કવિબાનીની છેક અંગત સુરાવટ સાંભળી? 'ઈક સુબહ ઈક મોડ પર/ મૈને કહા ઉસે રોક કર.' આત્મીયતાનો આ સ્વરવિન્યાસ, 'કરીબી'નો આ 'થાટ', એ કોઈ વીડિયોવાળી વાત નથી. માત્ર એક જણ અને માત્ર એક એનો કરીબી દોસ્ત, એ બે વચ્ચે એક અંતરંગ વાત થાય, સાવ ધીમા અવાજે, એની આ વાત છે. એક એકદમ અંગત (અને ઓઝપાતા જતા) સમ્બન્ધ વિશેની વાત છે. કોની સાથેનો સંબંધ આમ ઓઝપાયો છે? ગુલઝાર સા'બના અંગત જીવવના પાકા જાણકાર

(લાખો) સીને-રસિયાઓ તો ‘ઓછપાતા જતા અંગત સમ્બન્ધ’ એ શબ્દો સાંભળતાંવેંત નામો બોલી બતાડવા અધીરા થઈ ઊઠવાના!

*

પણ જરા ધીરા! કવિએ પોતે મુખડાના પહેલા જ ચાર શબ્દોમાં બબ્બે વાર જે એક શબ્દ દ્વિરુક્ત કર્યો છે, એ તો સાંભળો: ‘ઈક સુબહ ઈક મોડ પર.’ ‘ઈક’. કોઈ એક સવારે, રસ્તાના કોઈ એક વળાંક પર. વાસ્તવે વાત કદાચ યુવક કાલિદાસ અને મલ્લિકાની હશે, ‘આપાઢ કા એક દિન’-માં મોહન રાકેશે આલેખ્યું છે તેમ. પણ ‘મેઘદૂત’નો આરંભ ‘કશ્ચિત્’ શબ્દથી થાય છે. ‘કશ્ચિત્ યક્ષ:’, એ વાક્યથી. ‘કોઈ એક’ યક્ષની, કોઈ પણ એક માણસની છેક અંતરંગ વાત કરવાનું સામર્થ્ય એકાંતને ઓળખતા, એક વાચક સાથે આછેરે અવાજે અંગત વાત કરવાનું પસંદ કરતા કવિમાં જ હોય, ન કે સમૂહમાધ્યમોના સ્વામીઓમાં. ‘પોપ લિટ’ને (જેને ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા ‘પણ્ય કવિતા’ કહે છે, એને) સર્જનાત્મક સાહિત્યથી અલગ તારવવાની આવડત ગુમાવી બેસનાર પ્રજા અંતે મેડકભર્યા ખાબોચિયાને રાજહંસભર્યા માનસરોવર માની બેસવાની આત્મવિઘાતક ભૂલ કરી બેસે છે. ‘મેઘદૂત’-નો પહેલો શબ્દ ‘કશ્ચિત્’, આજે સાંભળવા પસંદ કરેલી કૃતિનો પહેલો શબ્દ ‘ઈક’, (નરસિંહ મહેતાની અમર કૃતિનો પહેલો શબ્દ ‘જળકમળ’), ઉત્તમ કવિતાના પહેલા શબ્દને પૂરતો સમય આપીને વાંચવો, સાંભળવો જોઈએ. પોતાની પૂર્ણ ચેતનાથી સાંભળ્યા વિના શ્રવણ કે વાચનને આગળ ગગડાવી જનારા શું ગુમાવી બેસે છે, એ એમને કોણ કહેશે? – તો, બીજી બધી વાત જવા દો, આ કવિતાની સુરાવટ તો સાંભળો, એની ટોનાલિટી!

શું સૂચવે છે એ સ્વરવિન્યાસ? બોલનારો ઉદ્દબોધન નથી કરતો, મલાવીને કહાણી પણ નથી રજૂ કરતો. પોતાની વાત પોતાની પાસે ધીમે અવાજે મૂકે છે. પોતાની વાત એટલે કોની કોની વાત? ‘મૈને કહા ઉસે રોક કર.’ એ ‘મૈ’ અને એ ‘ઉસ’ની વાત. એક ખાસ કોઈકની ખાસ વાત. ગુલઝારે આ રચનામાં, એનું નામ પાડ્યું છે ‘જિંદગી’ ! કોઈ નવજવાન જાણે કે પોતાના દોસ્તને એક અંતરંગ બનાવ વિશે જાણ કરે છે: ‘હમણાં ફરી એક સવારે, પેલી ગલીને નાકે, પેલી (તું જાણે છે ને? એ) તો પોતાના તોરમાં ચાલી જતી’તી, જાણે મને જાણતી જ ન હોય, (જોકે અમે તું જાણે છે તેમ એકમેકને કેટલાં),... ‘હા, તો શું થયું પછી?’ દોસ્ત પૂછે છે. ‘થાય શું? મારાથી રહેવાયું નહીં. આમ અતડા અતડા રહેવાનું? ‘મૈને કહા ઉસે રોક કર / હાથ બઢા એ જિંદગી/ આંખ મિલા કે ખાત કર.’ મને લાગે છે કે કદાચ એણે એક જરાક સ્મિત કર્યું.’ ગુજરાતી વાચકને રાવજીની પેલી અનોખી પંક્તિઓ યાદ આવે: ‘અમે અજાણ્યા ક્યાં લગ રહેશું, કહો, તમારા ઘરમાં?’

જિંદગીને જતી રહેતી સહુ જોતા રહીએ છીએ. ‘ગયાં વર્ષો તે તો ખબર ન રહી કેમ જ ગયાં.’ આ ‘આયુર્માર્ગ’, ઉમાશંકર કહે છે તેમ, ‘બધો જાણે નિદ્રા મહીં ડગ ભરું, એમ જ સર્ચો.’ પણ એ અડીખમ કવિવર તરત ઉમેરે છે: ‘ઉરે ભારેલો જે પ્રણયભર, ના

જંપ ક્ષણ દે.’ આ અજંપાની વાત ગુલઝાર પોતાની અજોડ રીતે એવી કરે છે, કે બીજા ઉત્તમ કવિઓની ઉત્તમ પંક્તિઓ અનાયાસ યાદ આવે. સુંદરમૂની પેલી અવિસ્મરણીય કવિતામાં, વ્યત્યયે, ‘જિંદગી’ એના પ્રેમીને રોકીને કહી શકે, ‘નથી રે જવાનું’. ગુલઝારની કવિતામાં પ્રણયીજન જિંદગીને એ જ વાત કહે છે : ‘મૈને કહા ઉસે રોક કર’. ‘ઉરે’ જે ‘પ્રણયભર ભારેલો’ છે, એવા અગ્નિની થોડીક પણ વીસરી વીસરાય નહીં એવી કવિતા નિરંજન ભગતની અંતિમ રચનાઓમાં રચાઈ છે.

તો આ ઓછાબોલા માણસ પાસે એ ‘પ્રણયભર ઉરે ભારેલા’ તત્ત્વે જિંદગીને શું કહેવડાવ્યું? પંક્તિ છે: ‘મૈને કહા ઉસે રોક કર / હાથ બઢા એ જિંદગી / આંખ મિલા કે બાત કર.’ —આ સ્વરવિન્યાસ બન્ને કાન માંડીને સાંભળવાનો લ્હાવો જતો ન કરીએ. શેના શેના સૂર સંભળાય છે? વિનવણીનો સૂર સંભળાયો? ને ત્યાં જ, થોડી કડકાઈનો? લાચારીનો? નર્યા હેતનો? ટોન શેનો છે? પકડવો મુશ્કેલ. એટલે જ તો એ એક સાચી કવિતાનો સૂર છે.

*

જોકે આ એક સંવાદકાવ્ય છે, પણ એક બોલે છે ને બીજું તો સાવ ચૂપ છે! જિંદગી તો કશું બોલતી જ નથી. આખી રચના ભરીને એ એક જણે ઘણું કહ્યું જિંદગીને. પણ આ આખી રચના ભરીને પડેલી છે જિંદગીની ચૂપકીટી. એક વિલક્ષણ સંવાદ. આ વિલક્ષણ સંવાદનું સેમિઓટિક્સ, એની સંકેતમીમાંસા કઈ રીતે કરી શકાય? એ કયા ધ્વન્યાર્થને સૂચવે છે?

ઘણાં ઘણાં ફિલ્મી અને વીડિયો ગીતોની બાલિશ લાગણીવશતાથી સાવ અલગ એવી આ કૃતિમાં ગુલઝારે કોઈ ચીલાચાલુ ‘યુગલગીત’ નથી લખ્યું, સરવે કાને સાંભળનારને આ આખી રચનામાં ‘જિંદગી’ કશું બોલતી નથી, એ સંભળાશે. બટકે, એને જતી રોકીને બહુસ્વર વિનવણી/તાકીદ/હક્ક કરનાર, કોમળ પૌરુષભર્યા કે દૃઢ કોમળતાભર્યા સ્વરે બોલનારે તો બબ્બે વાર (કાવ્યારંભે, ફરી કાવ્યને અંતે) એને કહેવું પડે છે, ‘હાથ બઢા એ જિંદગી / ઔર આંખ મિલા કે બાત કર.’ (અહીં ઉમેરાયેલો ‘ઔર’ બોલનારની આરઝૂમાં, અરજમાં જે ઉમેરો કરે છે, એ ભાવકે અનુભવ્યું હશે.) — પણ એ રોકાઈ? એણે હાથ લંબાવ્યો? એણે નજર મેળવી? પ્રેમી યુવક, આ અહેવાલ સાંભળનાર દોસ્તને પણ, એ અંગે કશું કહેતો નથી. અને ભાવકને એ વાત જે કહી દે એ કવિ શેનો? ગુલઝારનું આ કાવ્ય આપણને એ અંગે કશું કહેતું નથી, એટલે તો એ એક સાચું કાવ્ય છે!

*

‘રીતિરાત્મા કાવ્યસ્ય’ એમ અકારણ નથી કહેવાયું. રીતિવિચાર રસધ્વનિ સિદ્ધાન્તને પૂરક છે, અવરોધક નહીં. માત્ર બાર પંક્તિઓમાં આલેખાયેલી આ કૃતિની સંરચના, એના વચલા આંતરાઓ, એને એક ઊર્મિગીત રૂપે અખંડ રાખીને કંઈક જુદું જ, ધ્વન્યાત્મક ઊંડાણ આપી શકે છે, એમ મને લાગે છે. કઈ રીતે તે કહેવાનો યત્ન કરું.

એ તો કશું બોલતી નથી, પેલી ઉતાવળી ‘જિંદગી’. પણ, જે બે ઘડી જરા એ ઠમકીને ઊભી રહી હશે, એ આ કાવ્યનો વર્તમાન કાળ છે. એટલા સમયમાં જ જે કહેવાનું હોય એ કહી દેવાનું છે. આ રચનાના વચલા બે આંતરાઓમાં, બે ત્રિપદીઓમાં, છ નાની પંક્તિઓમાં. તો એટલા સમયમાં એ શું કહેવાનું પસંદ કરે છે? સાંભળો:

‘રોજ તેરે જીને કે લિયે / એક સુબહ મુઝે મિલ
જાતી હૈ / મુરજાતી હૈ કોઈ શામ અગર,’

— આ ‘અગર’ આગળ કવિ કડી બદલે છે. એક ત્રિપદી પૂરી થઈ. સવાર તો મળે છે પણ એ જ દિવસની સાંજ કરમાતી જોવી પડે છે. આ કરમાતી સાંજને કિનારે, ‘અગર’ પછીના અલ્પવિરામના કપરા સમયે કશુંક બને છે. એ જે બને છે તે આ કાવ્યનો મર્મ છે. એક ત્રિપદી આ અલ્પ (છતાં આકરા) વિરામ સાથે પૂરી થાય છે. પછી પેલી ‘જિંદગી’ની ચુપકિદી જેવું જ સભર મૌન આ ‘કોઈક’નું આવે છે. એ પછી, કાવ્યની એક કડીથી બીજી કડી સુધીના મોટા અંતર બાદ, બીજી ત્રિપદીમાં શું કહેવાયું છે, એ સાંભળીએ :

‘(મુરજાતી હૈ કોઈ શામ અગર)’

‘તો રાત કોઈ બિલ જાતી હૈ / મૈ રોજ સુબહ તક આતા હૂં / ઔર રોજ શુરૂ કરતા હૂં સફર.’

‘મિથ ઓફ સિસિફસ’ યાદ આવે ? આલ્બેટ કામ્યુનું એ કથાનું અર્થઘટન યાદ આવે ? કઈ છે આ આકરી છતાં મનગમતી રોજિંદી સફર? સિસિફસની સફર. માણસ હોવાની આકરી શરત, પેલા સિસિફસને ભાગે જે કામ આવ્યું હતું એ કામ કરતા રહેવાની શરત આવી છે : પહાડની તળેટીથી ભારેખમ શિલા ટોચે લઈ જવાની, ને એ શિલા અચૂક પાછી ગબડીને તળેટીએ પડે એટલે પહાડનો ઢાળ ઊતરી, એ જ શિલા ફરી... તળેટીએથી એ જ પહાડની ટોચે લઈ જવાની. અને ફરી ‘ઔર રોજ શુરૂ કરતા હૂં સફર.’

છતાં, જેમ કામ્યુ તેમ ગુલઝાર, જોકે આ આકરી શરત જાણે છે તે છતાં જીવન જીવવાના અનુભવને યાહે છે, ઉલ્ટટતાથી, અણમપણે યાહે છે. કામ્યુનો નાયક સિસિફસ જ્યારે પહાડના શિખર પરથી, પોતાની મેળે અને પોતાની રીતે, પાછો તળેટી સુધી જવા ઢાળ ઊતરતો હોય, ત્યારે એ પોતાની યાલે યાલે છે, ન કે કોઈએ યલાવેલી યાલે. પોતાની શરતે, પોતે શું જોવું-વિચારવું-અનુભવવું એ વિશે સ્વતંત્ર રહીને ઢાળ ઊતરે છે. કામ્યુ કહે છે કે એ સમય, એ સ્થળ, એ યાલ છે અન્યથા શાપિત સિસિફસની જાતે મેળવેલી સ્વતંત્રતાનો સમય, એની જગ્યા. ઢાળ ચડતો સિસિફસ ભલે શાપિત છે, પેલી શિલા તરફ જવા પોતાની યાલે યાલી, પોતે જે જોવું છે એ બધું (ન કે માત્ર પેલી શિલાને) જોતોજોતો, ઢાળ ઊતરતો સિસિફસ જાતે મેળવે છે એકિઝસ્ટેન્શિયલ ફીડમ.

ગુલઝારની આ રચનાનો નાયક એ જ રીતે શાપિત છતાં સ્વતંત્ર છે.

ગુલઝારની કવિતા વિશેના પહેલા લેખમાં, ગતાંકે, લેખનું શીર્ષક હતું : ‘કવિ ગુલઝારની કવિતા: ખીણની ધારે ખડક પર ખડું મજબૂત અને મનોહર ઘર.’

બીજા અનેક રચનાકારોની રચનાઓ જેમાં ગબડી પડે એવી એ ખીણ કઈ અને જે અડગ ખડક ઉપર, એ ખીણની ધારે, ગુલઝારની કવિતાનું સુંદર મહાલય ખડું છે, એ ખડક કયો? અથવા, ગુલઝારની સર્જકતાનું લોકેશન, એનું સ્થાનક, ભારતીય કવિતાના વિશાળ વ્યાપમાં, ‘ટોપોસ’-માં ક્યાં છે?

ગુલઝારના બહુ ગમતા બે કવિઓ: રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર અને કબીર. એ બન્ને મહાન કવિઓ વિશે જ્યારે ગુલઝાર બોલે ત્યારે એક અવનવો અનુભવ થાય: જોરદાર અંદર-કરંટસવાળી, જોકે ઉપરથી શાંત-સોહામણી દેખાતી કોઈ નદી આપણને જોતજોતામાં ક્યાંની ક્યાં લઈ જાય જેમ, એમ ગુલઝારની મધુર-ગંભીર વાણીનું રમ્ય વહેણ, એના ઊંડાણમાં વહેતા જીવન અને સાહિત્ય વિશેની જીવંત સમજના ભીતરી પ્રવાહોની તાકાતથી આપણને રવીન્દ્ર અને કબીરના વિશ્વની અંદર ક્યાંના ક્યાં લઈ જાય!

ગુલઝારની પોતાની કવિતાનું સ્થાનક, લોકેશન, આ બે મહાન કવિઓના સ્થાનકોની વચ્ચે ક્યાંક છે. વાયક ભૂલથીયે એવું ન સમજે કે ગુલઝારને રવીન્દ્રનાથ અને કબીરના સમકક્ષ ગણાવવાનો કોઈ યત્ન અહીં છે. સૌજન્ય, શક્તિ અને સ્વવિવેકની ગંભીર ઝલક જેમના વ્યક્તિત્વમાં સહજ છે, એવા ગુલઝારજી સ્વયમ્ એવો યત્ન કોઈને કરવા ન દે. અને મારી કલમ એ રીતે ચાલે નહીં. મુદ્દો એ છે કે ભારતીય કવિતાનાં કબીર અને રવીન્દ્રનાથનાં સ્થાનકો વચ્ચેનું સ્થળ કેવું છે? એની ટોપોગ્રાફી, એનું તલરૂપ કેવું છે?

ગઈ કાલે જ મારા એક બળકટ અને પ્રવાસપ્રયંચ પરમ મિત્ર, પ્રો. નિખિલ મોરી સાથે વાત થતી હતી. આવી જ બધી. તો એમણે ગુલઝારજીની મિર્ઝા ગાલિબ વિશેની સિરિયલની વાત કાઢી. હા, કબીર અને રવીન્દ્ર વચ્ચે ગાલિબ આવે, એ પણ ગુલઝારને પ્રિય. નિખિલે એમની વિલક્ષણ રીતે ધ્યાન દોર્યું કે ગાલિબ દિલ્લી આવ્યા તો ખરા પણ મુઘલ બાદશાહ બહાદુર શાહ ‘ઝફર’-ની શાયર-સભામાં એમને ખાસ કોઈ સ્થાન ન મળ્યું. ગાલિબનાં બેગમે સૂચવ્યું પણ ખરું કે પાછા આગરા જતાં રહીએ. નિરાશાના એ દિવસોમાં ગાલિબ દિલ્લીની ગલીઓમાં આમતેમ, જુગાર રમતા, દારૂ પીતા ફરતા હતા ત્યારે, એક ઉત્તમ ફિલ્મકાર અને મર્મીલા કવિ ગુલઝારે બે દશ્યો એ સિરિયલમાં આલેખ્યાં છે. નિખિલે એ તરફ ધ્યાન દોર્યું. એક દશ્યમાં એક ફકીર ગાલિબના શેર ગાતો ગાતો કોઈ ગલીમાં ફરે છે. બીજા દશ્યમાં એક રૂપજીવિનીના કોઠાના પરથી સંગીતના સૂર નીચે આવે છે એમાં ગાલિબની એક ગઝલ ગવાતી સંભળાય છે. જ્યારે કોઈ કવિતા એક ફકીરથી એક રૂપજીવિની સુધી વ્યાપી વળે ત્યારે બાદશાહી શાયર સભામાં એ સ્વીકારાર્થ છે કે નહીં એનો કોઈ અર્થ રહેતો નથી, એવું ગુલઝારજીની એ સિરિયલનું સેમિઓટિક્સ છે, એમ નિખિલે મને સમજાવ્યું. થેન્કયુ. હા, એ રીતે મને ભારતીય

સાહિત્યના 'ટોપોસ'માં, એની ટોપોગ્રાફીમાં ગુલઝારનું ઘર ક્યાં આવ્યું છે, એ કંઈક સમજાયું. સાચા સીને રસિયાઓ જેના પર ઝૂમી ઊઠે અને સાહિત્યમર્મજ્ઞ એવા કવિતારસિયાઓ પણ જેને ઉત્તમ ગણે, એવી કવિતાનું લોકેશન ક્યાં છે તે સમજાયું.

નિત્શે કહે છે: જ્યારે સ્થાપત્ય અને સંયમના દેવ એપોલો, સંગીત અને મધપાનના દેવ ડાયોનિસસની બોલી બોલે છે ત્યારે મહાન કલાનો ઉદ્ભવ થાય છે. અન્યત્ર આ સૂત્રનું મીમાંસાભાષ્ય મેં વિગતે આપ્યું છે. ડાયોનિસસના પ્રદેશની પરખે જ અર્ધ પુરુષ અને અર્ધ ઘેટો એવા સેટિરની સંયમશૂન્ય અને વેવલી ખીણ આવેલી છે. કવિ ગુલઝારની કવિતાના મજબૂત અને મનોહર મહાલયનું, જેમાં રસલ્હાણ લેવા ડાયોનિસસ અને એપોલો એકસાથે જવા ચાહે એવા ગુલઝાર-કાવ્ય-પ્રાસાદનું સરનામું આ લેખમાંથી મળ્યું હોય તે આનંદ. જોકે, અલબત્ત, કવિતાને તો કહેવું જ પડે કે 'તને જોઈ જોઈ તોય તું અજાણી.'

અથવા, જિંદગી હો કે પ્રેમ કે કવિતા, એના તરફની યાત્રા વિશે ભલે આવા લેખો કોઈ લખે, પણ કોણ કોનો માર્ગદર્શક બની શકે? એમાં તો ગુલઝાર જાણે છે એમ, 'કાફિલા સાથ ઔર સફર તન્હા'.

ચાર કાવ્યો | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

૧. જોતજોતામાં

ડૂબતા સૂર્યે હજી કાપી ન કાપી ત્યાં
ટેકરી તરબૂચ થઈ ગઈ જોતજોતામાં !
વાગ્યું અંધારાનું બ્યૂગલ, ઝંડીઓ ફરકી
ઝાડીઓ સૌ કૂચ કરી ગઈ જોતજોતામાં !
આગિયાના ચક્ર પર ચક્ર્યા પતંગો, ને
કોક ભીતર ગૂંચ પડી ગઈ જોતજોતામાં !
જાગતાં સીસું હતી તે ઊંઘમાં આંખો
સાવ હળવી બૂચ થઈ ગઈ જોતજોતામાં !
હું સરોવર જલ નહાતા ચન્દ્રને સ્પર્શ્યો
સુંદરી સચમૂચ બની ગઈ જોતજોતામાં !

૨. ધોધ

હું પ્રતિપળ ધાર ઉપરથી ધસતો ધોધ સમો !
વહી આવતી, વહી પડતી
ને વહી જતી આ સજળ સપાટી નીચે શોધ સમો !
જળ જળ કદીક, કદીક જળહીણો
દિવસે ઝળહળ રાતે તીણો
ખળ ખળ ખળખળ ખડક ભરી
ખડકાઈ જતો અંધાર કોધ સમો !
હું આઘો, હું અહીં ને આઘો
ચૂર્ણ ચૂર્ણ વિચૂર્ણનો વાઘો
વમળ વમળમાં ચકળવકળનો
ધધખ ધધખતો ચીખું યોધ સમો !
ઝૂંઝૂં ઝૂંઝૂં ઝૂંઝૂં, ઝિલાઉં
ઘૂંઘૂં તૂંડું ને ખૂંડું વિલાઉં
હજી ન નીચે પડ્યો તરત કે ઝૂંડું –
ઉપરથી વિલય વિશે હું ખુદ અવરોધ સમો !

૪. જૂઠું યે નથી

સાયું એ છે કે
એ સાયું નથી, તો એ
જૂઠું યે નથી !

•
અંધારું છે તો
ઓરડામાં કેં નથી
ને છે તો ઘણું.

૩. ઘાસ

મારી કને ઘાસ આવે
લીલું કશું ઘાસ લાવે !
ઝાકળ મહીં સૂર્ય-ઘોડો-
ફરતો ફરે ઘાસ ભાવે !
મેદાનમાં ઢોઉં ઊભો
ઊભું મને ઘાસ ચાવે !
કોઈ જીવે, ઘાસ જુએ
જેવું મરે ઘાસ ફાવે !
લો માટીમાં ઘાસ વાવો
તો માટીને ઘાસ વાવે !

•
ઝાંઝવા જલ,
છે જ સ્તો, પીવાં શું કામ ?
જોયા કરો ને !

•
બારી ખૂલે તો
કેટલું યે, જો બંધ
બધું ગાયબ !

•
તળાવે ચન્દ્ર
હાથથી હલાવો તો
બધું પાણીમાં !

•
દર્પણે જુઓ
સામે કોઈક તો છે
તમે તો નથી !

•
સાયું એ છે કે
એ સાયું નથી, તો એ
જૂઠું યે નથી !

જળકમળ ભૂલી જાને... | રાજેશ પંડ્યા

જળકમળ ભૂલી જાને, બાળા; જળવમળ વમળાય છે,
આભથી પાતાળ લગ, બસ, વિષ જ વિષ છલકાય છે.

કહેને બાળક, તું જલમ ધરીને કેમ અહીંયાં આવિયો
નિશ્ચે તારો કાળ જ ખૂટ્યો, કોણ ભેરુએ દુભાવિયો.

નથી ભેરુનો દુભાવિયો હું, નથી વેરીનો સંતાપિયો
ગંગાજમુનાજળને ઝીલવાં પ્રથમી પર હું આવિયો.

રૂપે રૂડા, રંગે પૂરા, દીસંતા ઘાટ કોડામણા
એક એક પે અદકા ઓપતા હશે સુંદિર સોહામણા.

એમ માનીને કર્યાંતા કાંઠે કાંઠે ઉતારા આપણા
પણ અહીં તો આંખે ચડિયાં ચિત્ર કંઈ અળખામણાં.

પાણી પીવાને મિષે જે જીવજંત સઘળાં આવતાં
પાણી પીતાવેંત આકરો ઉઘમ કાંઠે મચાવતાં.

મધવ્હેણનાયે મત્સ્ય ત્રફડે ધૂમરીએ ડૂબી જતાં
ગ્રાહને ગળી જાય એવાં જળ ઊંડાણે ઊછળતાં.

સૂંઢ ફેરવતાંક ચહુદિશ ગગન ગરજે વાદળાં
કાળાં પાણી ખેતરે ને વાડીએ વરસાવતાં.

ચોખ્ખાં પાણીની વાટમાં સૌ પંખીઓ ચાતક થયાં
છીપલાં ખાલી પડ્યાં ને મોતીનાં શમણાં ગયાં.

ક્યાં હશે એવું ઠેકાણું જ્યાં સાચકલું જળ મળે
જ્યાં તરસ છીપે અને જ્યાં ના હવે મૃગજળ છળે.

છે એક એવું સ્થળ જહીં જળના ભર્યા ભંડાર છે,
આંખની સામે છલોછલ જળ અંજળ ચિક્કાર છે.

એ સરોવરનો અમારો સ્વામી બહુ બળવંત રે
ને તમે નાદાન બાળક, મૂકો પાણીનો તંત રે.

પાણીને પીશો તે પહેલાં એ વિષમ પ્રશ્નો પૂછશે
એકેકેક ઉત્તરે આંખનાં પાણી તમારાં ખૂટશે.

પાણી તો સાવ સરળ છે જે ખોબામાંહી ઝિલાય રે
પણ જવાબ અઘરા છે એવા કે કંઠથી જીવ જાય રે.

એ કેવું કે પાણી જેવું પાણી પૂછીને પિવાય ?
એવી આ દુનિયામાં ભોળાં બાલુડાંથી શેં જિવાય ?

[સ્મરણ : 'જળકમળ છાંડી જાને બાળા...' અર્પણ : નરસિંહ મહેતાથી લઈને આજ સુધીના પૃથ્વીની ચિંતા કરનાર સૌ વૈષ્ણવજનને. આવતી કાલે, ભોળાં બાલુડાંના જીવવાના અધિકાર માટે લડનાર ગ્રેટા થોનબર્ગ સહિત]

ઘણા વખતે કવિતા આવી | પ્રવીણ પંડ્યા

મને થયું કે પત્નીને કહું
હલ્દી-કુમકુમથી એનું સ્વાગત કરે
ભલે આજે આપણું સુગર લેવલ વધે
પણ કંઈક ગળ્યું રાંધે
ઘરનાં ખૂણેખાંચરે ભરાયેલી કડવાશને સાફ કરે
દુર્ગંધ હટાવવા ઘરને રૂમ ફેશનરથી મહેકાવે
શો-કેસમાં મૂકેલાં સ્મૃતિચિહ્નો પરથી ધૂળ ઝાટકે
કબાટમાં મુકાયેલાં નરસિંહ મીરાં કબીર અખા ગાલિબને
ટીપોઈ પર સજાવે
ગળું ફાડીને ચીસો પાડતા સમાચારવાચકોને મ્યૂટ કરે
છાપામાં ફેલાઈને હસતા આદરણીય નેતાઓને
પસ્તીના ટોકરામાં પધરાવે
આમાંનું કાંઈ પણ કહેવા-કરવા જાઉં
તે પહેલાં એણે અભણ મંગળા જેઠાલાલની ભાષામાં કહ્યું :
'નાલાયક, હરામખોર, સુવ્વર
આ શું બેવકૂફી માંડી છે ?
આ માટે તને જન્મ દીધો'તો
કુલાંગાર
કૃષ્ણ લજવી તેં તો.'

ઢીંચણના હાડકા પર વેલણ પડે
એમ એનાં વાક્યો પડ્યાં મન ઉપર
મને થયું કે ચીસ પાડી પત્નીને કહું
કે લૂગડાં ધોવાનો ધોકો સંતાડી દે
સાણસી સાવરણી સગેવગે કરી નાંખે,
રૂ પીંજવાની બંને સોટીઓ લયબદ્ધ હવામાં વીંજાતી હોય
એમ એણે વેણ વીંજવાની શરૂઆત કરી
'ને

રૂમાંથી છૂટા પડતાં કસ્તરની જેમ
પીંજાવા લાગ્યા કવિરાજ.

ઓયવોય ઓયવોય વાગે છે બા,
તારા સમ,
હવે તારી પેટીમાંથી જણસ ચોરી
જુગાર નહીં રમું
નહીં કરું ચાડી-ચુગલી
જૂઠ ફરેબ ખુશામત બંધ
કફેની ભાઈબંધો સાથે અફીણવાળા શેઠની હવેલીએ
કે ગંજેરી બાવાની જગ્યાએ જાઉં
તો
દાદા દલપતરામની આણ છે મને
ફરી દરબાર ગઢમાં તારાં ઘરેણાં ગીરે મૂકું
તો ફટ કે'જે મને
આજી ફેર માફ કરી દે બા,
ફરી ભાન નહીં ભૂલું.

સાંધેલા લૂગડે
'ને
ગરીબ મા-બાપથી જે લજવાય
એ માણસની પાયરીમાંથી નીચે ઊતરી જાય,
પોતાનાં ખોરડાં છોડી
પારકાના મહેલમાં રહેવા થોડું જવાય ?
સોનાની કટારી ભેટમાં શોભે
પેટમાં થોડી નંખાય ?
માન-અકરામ વિના તો હજીયે રોડવી લેવાય
પણ
એના સાટુ થઈને
મર્યાદા નેવે થોડી મુકાય ?
નાગા થઈને ચંદરવો નો બંધાય દીકરા,
ને નાક વઢાવીને હાથમાં ટોપરું ય ન લેવાય,
આમ તો તારા આંગણે પગે નો મૂકત
પણ
પછી થયું કે
છોરું કછોરું થાય
પણ માવતરથી કમાવતર થોડું થવાય ?

કાપો તો લોહી ન નીકળે એવો હું થઈ ગયો
થયું કે ધરતી માર્ગ આપે તો સમાઈ જાઉં.
ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરીથી ગણવાની સ્થિતિ હતી.

પીંજાયેલી ભાષા વચ્ચે

હું

ઊભો હતો

પીંજણથી ભરાયેલો કવિ,

મોં પર કપડું બાંધી

ઝાડુથી બા સાફ કરતી ધરનો ખૂણેખૂણો

એમ

ભાષા પરથી હટાવી પીંજણ,

ધાનમાંથી એ જેમ ધનેળાં કાઢતી

એમ

કાવ્યભાષામાંથી જુદા કાઢ્યા

ભાટાઈ ભરેલા બજારુ શબ્દો,

એ પિત્તળ પરથી મેલ ઘસી ઘસીને કાઢતી

એમ

સાફ કર્યો અભિવ્યક્તિના વારને

વાહવાહીમાં બદલી નાખતો

લય ઢળ લઢણનો ઢોળ,

એ બેય હાથથી ઝાટકીને

જેમ ધોયેલાં કપડાંની એકે એક સળ ભાંગીને સૂકવતી

એમ

વળ અને સળ વિનાના કર્યા ભાવ.

પત્નીએ

ચમકતાં ઈસ્રીદાર ઝભ્ભો-ચોયણી-બંડી

સામે ધરતાં કહ્યું :

‘તૈયાર થઈ

કવિ સંમેલનમાં નથી જવું?’

મેં કલમનું ઢાંકણું ખોલતા

કહ્યું;

‘ના,

ઘણા વખતે કવિતા આવી છે.’

□

વાત જાણે એમ સે ને...

હર્ષદ ત્રિવેદી

બસવાળાએ મને રાજકોટ હાઈવે પર જસાપરના પાટિયે ઉતાર્યો ત્યારે બપોરના લગભગ સાડા બાર થવા જતા હતા. તડકો કહે મારું કામ ! શહેર જેવું શહેર છોડીને પહેલી જ વખત હું આ દિશામાં આવ્યો હતો. તલાટીની પરીક્ષામાં જે પહેલા દસ આવ્યા એમાં આપણો નંબર હતો એનો આનંદ હતો, પણ પોસ્ટિંગ આવી કથોરી જગ્યાએ થશે એની તો ખબરેય કોને હોય ? એટલું વળી સારું હતું કે મારી પાસે સામાન ઝાઝો નહોતો. કપડાંની એક બેગ અને નાસ્તા તથા પરચૂરણ વસ્તુઓની એક થેલી, બસ બહુ થઈ ગયું. બાકીનું થઈ પડશે એમ ધારીને નીકળી પડ્યો. ઊતર્યો ત્યારે તો કોઈ બીજું પેસેન્જર દેખાયું નહોતું. હું એકલો જ હતો તે જસાપર તરફનો એરો જોઈને કાચે રસ્તે ચાલવા માંડ્યું. થોડીક વાર ચાલ્યો હોઈશ ત્યાં પાછળથી કોઈનાં પગલાંનો ખબડ ખબડ અવાજ સંભળાયો. પાછળ વળીને જોયું તો એક ભાઈ સંગાથ માટે ખેંચાતા હોય એમ ઉતાવળે ઉતાવળે આવતા હતા. એમના હાથમાં મૂળો હતો પાનસોંતો. એકદમ જાડો, લાંબો ને ચમકતો. વાડીમાંથી તાજો જ ખેંચી લાવ્યા હશે એવું લાગ્યું. મારી ગતિ થોડી ધીમી થઈ એટલામાં તેઓ છેક મારી પાસે આવી ગયા ને પૂછ્યું :

‘ચ્યાં, જહાપર જાવું સે ?’

‘હા. આજે ગામમાં તલાટી હશે ને ?’

‘પમદાડે જ ઓડર આઈવો. ઈમની તો બડલી થઈ જઈ...’

‘હું એમની જગ્યાએ ચાર્જ લેવા આવ્યો છું.’ મેં એકદમ ઠંડા અવાજે કહ્યું.

આટલું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું ને એમણે મારા હાથમાંની બેગ ખેંચી અને પોતે ઉપાડી લીધી. હું ના... ના... કરતો રહ્યો પણ એ ભાઈ માન્યા જ નહીં. કહે કે —

‘તલાટીશ્યાહેબ સો તો... તમને થોડું ઉપાડવા દેવાય ?’

‘અરે ભાઈ ! મારો સામાન હું ન ઉપાડું તો કોણ ઉપાડે ?’

પણ એ તો મારી એકેય વાત સાંભળવા જ તૈયાર નહોતા. છેવટે મેં જીદ છોડી દીધી અને એમનું નામ પૂછ્યું, તો કહે : ‘નામ મોડાભાઈ. પણ, ગામ આખું મને મોડો જ કે’સે...’

‘એવું કેવું નામ ?’

હાથમાં હતી એ બેગને ખભે ઊંચકતાં કહે કે — ‘વાત જાણ્યે એમ સે ને

તલાટીશ્યાહેબ, કે હું જલમવામાં જ મોડો પડ્યો'તો... બેય હુયાણિયું લગભગ હેમ્મત હારી જિયેલી... તાંણે આપડે પરગટ થ્યેલા અટલ્યે ગામે નામ પાડી દીધું મોડો !'

‘પણ, એ તો હુલામણું નામ કહેવાય ! સાચું નામ શું ?’

‘હાચુંય ઈ ને ખોટુંય ઈ. વાત જાણે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે મને નિહાર્યે બેહાર્યો તાંણે માસ્તરે પુઈસું જ નંઈ ને પાધરું, બસ લખી જ નાંઈખું... મોડાભાઈ.’

‘તે ઈ તો તરત સુધરાવી લેવાયને ભલા માણસ ! મોડાભાઈ તે કંઈ નામ કે’વાય?’

‘તે ઈમાં મારા બાપા મોડા પડ્યા ! પસેં તો માસ્તર કયે કે હવે કંઈ નો થાય ! તાંણનું રિયું ઈ રિયું... આમેય મોડા ને તેમેય મોડા !’

સામેથી એક સાઈકલ-સવાર આવતો હતો. એને અમે એકદમ નજીક લાગ્યા એટલે રાડ પાડી, ‘આઘા ર્યો... એલા આઘા ર્યો... બરિક નથી કઈ સું...’ અમે બન્ને ખસી ગયા. જરાક જ આગળ જઈને એ માણસ દાંડા ઉપર ઊતરી પડ્યો. બેય પગ ખોડીને સાઈકલ ઊભી રાખી. મોડાભાઈએ પૂછ્યું : ‘જગલા, ક્યાં જા છો ?’

‘વાડીએ...’

‘લે હાલ્ય તાંણે પાસો વળ્ય. પસેં જાજે વાડીયે. આ નવા તલાટીશ્યાહેબ સે... હાલ્ય, આ તારું કોચર્યું સાઈકલ પાસું લે ! લઈ લે ઈમનો સામાન. પધારો પંચાયતે જ મેલી દેજે ! એ...ય ને અમે હાલ્યા આવશ્યું ઘાએ ઘા. તું તારે જા...’ મોડાભાઈને પેલાની સંમતિની જરૂર નહોતી. સાઈકલનું કેરિયર ખેંચીને પોતે બેગ ચડાવી દીધી અને થેલી ભરાવી હેન્ડલમાં... અને કહે કે — ‘જા તું તારે મારી મૂક્ય... જોજે આ બેગડી પડી નો જાય... વાંહે એક હાથ રાખજે... ને તલાટીશ્યાહેબને કે’જે કે તમને શુક્રા કરવા નવા શ્યાહેબ આવી જિયા સે. મોડો ઈમને લઈન આવે સે...’

હવે અમે બંને સાવ ખાલીહાથ હતા. બંને તો ન કહેવાય. કેમકે મોડાભાઈના હાથમાં મૂળો હતો. થોડી થોડી વારે કડડ... કડડ ચાલ્યા કરે. વાત કરતા જાય ને ખાતા જાય. મૂળાની રસદાર-તીખી સુગંધે મારા મોંમાં પણ પાણી લાવી દીધું. મને થયું કે બને ત્યાં સુધી એમની ભાષામાં વાત કરીએ તો એમને થોડું આત્મીય લાગે. એટલે મેં વાત શરૂ કરી : ‘તે મોડાભાઈ તમે કામ શું કરો ? મતલબ કે કંઈ ધંધોધાપો... ખેતીખેતી..’

‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે થોડીક ખેતી રાખી સે. હંધુંય ભાગવું દઈ દીધું સે... ને મારે પંચાયતમાં પહાયતાની નોકરી. હોપિસમાં તલાટીશ્યાહેબ કે સરપંચ હોય કે નો હોય... પણ હું તો હઉં જ.’

‘તમે તો ખરા માણસ છો ! ક્યારના ભેગા છો તોય બોલતા નથી કે હું પંચાયતનો માણસ છું !’

‘અરે ! તલાટીશ્યાહેબ, તમ્હે પૂસો તાંણ કહું ને...’ એણે સહેજ આંખ ઉલાળી.

મને આ માણસ થોડો વિચિત્ર લાગ્યો. અજાણ્યો થઈને કશું જાણવા માગતો હશે કે શું ? વળી વિચાર આવ્યો કે આમાં જાણવા જેવું છે પણ શું ? મેં જોયું કે એમની જીભને કાબૂમાં રાખવાનું એમને માટે પણ અઘરું હતું. આખા ગામની માહિતી જીભની અણીએ.

ગામની કેટલી વસ્તી, કઈ નાતની કેટલી? સ્ત્રીઓ કેટલી, પુરુષો કેટલા ને બાળકો કેટલાં? કોની કેટલી જમીન, કેટલા એકર ને કેટલા ગૂંઠા. ટેમ ટુ ટેમ વિઘોટી ભરે છે કે નહીં? પિયતનો લાભ કેટલા ટકા જમીનને મળે છે? નાની નાની કેનાલો અને કુંડીઓ તો એમની આંગળીના વેઢે. તળાવ ગાળવા માટે કેટલી ગ્રાન્ટ આવી હતી ને એમાંથી કેટલી વપરાઈ ને કેટલી નહીં... નિશાળના ઓરડામાં કોણે કેટલો ફાળો લખાવેલો ને ખરેખર આખો કેટલો તે બધું મોડાભાઈની જીભ ઉપર આમતેમ ફર્યા કરે. તાલુકા પ્રમુખથી માંડીને મામલતદાર કે કોઈ પણ સરકારી મહેમાન આવે એટલે આ મોડાભાઈ લખેલી ને વણલખેલી સર્વ પ્રકારની સેવા કરે.

વાતવાતમાં જાણ્યું કે એમને એક રોગ હતો, લોકોને નોકરીઓ અપાવવાનો. કોઈ અધિકારી કે રાજકારણીને ભલામણ કરવામાં ક્યારેય મોડા ન પડે. એમની ભલામણે કેટલાયને નાની નાની નોકરીઓ અપાવી હશે! પાછો, કામ કર્યાનો કોઈ ભાર નહીં. ઊલટાનું એમ કહે કે ‘ઈમના નશીબનું હશે તે જડ્યું. આપડે જરાક જીભ હલાવી ઈમાં શું ગિયું?’

મેં ચાર્જ લીધો કે તરત જૂના તલાટી મહેતાસાહેબે કહ્યું કે – ‘હું ખાલી કરીને જઈ છું એ જ મકાન તમે રાખી લો. આનાથી સારું બીજું મકાન આ ગામમાં ભાડે નહીં મળે ને વર્ષોથી આમાં તલાટીઓ જ રહેતા આવ્યા છે. ભાડું રૂપિયા દોઢસો. હું આપતો’તો એ જ તમારે આપવાનું.’ એટલું બોલીને મહેતાસાહેબ લગભગ આદેશના અવાજમાં જ બોલ્યા : ‘એલા મોડા ! તું બેચર પટેલને કે’તો આવ. કાઢ જરા હડી કાઢ તો..’ એ ગયા પછી સહેજ કાન પાસે નજીક આવીને ધીમેથી મને કહે : ‘આ મોડો છે ને...?’ મને ધ્રાસકો પડ્યો. રખે ને એનાથી ચેતતા રહેવાનું કહે... મારા મનને વાંચી ગયા હોય એમ મહેતાસાહેબ કહે કે : ‘તમે ચિંતા ન કરો. પણ એ જરા, એ...વો છે !

‘એ...વો એટલે કે...વો ?’

‘તમે માગો એવી સેવા આપે !’ એમ કહીને એમની ઉંમરને ન શોભે એવું હસ્યા. પછી ઉમેર્યું : ‘પાછા તમે તો પરણ્યાય નથી ને... એકલા રે’વાના એટલે થ્યું કે કહી દેવું સારું...’

‘તો, તમે પણ એકલા જ રહેતા હતા ને ? પરિવાર ક્યાં ?’

‘આ ગામ જ એવું કલોગું છે કે પરિવારને તો લવાય જ નહીં. પાછાં છોકરાંઓ શહેરમાં ભણે છે...’ પછી ઊંડો શ્વાસ લઈને બોલ્યા : ‘પણ એક વાત ખરી કહેવી પડે... આખા ગામમાં આ મોડો એક જ એવો માણસ છે કે જેના ઉપર તમે ભરોસો મૂકી શકો. કોઈ વાર રેકર્ડ ન મળે કે કોઈ બાબતે મૂંઝવણ થાય તો આ મોડો જે કહેશે એ બરાબર જ હશે. વધારામાં કોઈ વાત એના પેટમાંથી બહાર નહીં જાય. ભરોસો રાખજો તમતમારે...’ પેલી વાતને તો મેં બહુ ગણકારી નહીં, પણ ક્ષણેક વાર મારું લોહી ઊંચું થઈ ગયું. મનમાં થયું કે પહેલા દસમાં આવ્યો છું. તે કંઈક તો લાયકાત હશે ને ? તલાટી થઈનેય આ પસાયતાનું માનવાનું ?

આટલું જલદી જગત બદલાઈ શકે એની મને તો પહેલી વાર ખબર પડી. મહેતાસાહેબને અને એમના સરસામાનને જસાપર પાટિયે પહોંચાડીને મોડાભાઈ પાછા આવ્યા ત્યારે મારું ઘર ગોઠવાઈ ગયું હતું. મહેતાસાહેબ મૂકી ગયેલા એ પાણીનો ગોળો, બુઝારું ને લોટો-ખાલો, ત્રાંસી ઈસનો ખાટલો, જો કે એનું પાગરણ મને બહુ ગંદું લાગ્યું તો મોડાભાઈ ગાદલું, ગોદડું, ઓશીકું ને ઓઢવાનું બધુંય લઈ ગયા અને બેચર પટેલના ડામચિયામાંથી નવુંનક્કોર કઢાવી લાવ્યા. ઓરડામાં સહેજ ગરમી લાગી તે ઓશરીમાં ખાટલો ઢાળ્યો. પહેલી જ રાત હતી, પણ સરસ ઊંઘ આવી. પડ્યા ભેગો જ સૂઈ ગયો. લીમડાએ આકી રાત પવન ઢોળ્યો હશે. કદાચ આટલું બધું એકસાથે ચાલ્યો એના થાકનું કારણ પણ હોય.

સવારે ઊઠીને જોયું તો લીમડાના થડે ખીલીમાં, જાડા તારના આંકડિયાવાળું એક ડબલું ટીંગાતું હતું. અને નીચે વાપરવાના પાણીની એક કોઠી હતી. હું સમજી ગયો. આમાંથી ડબલું ભરીને સીમમાં જવાનું છે ! હજી હું કંઈ વિચારું એ પહેલાં તો મોડાભાઈ હાજર ! એમના હાથમાં ચાની કિટલી અને બે રકાબીઓ હતી. ચા-પાણી પીને હું મોડાભાઈએ ચીધેલી કેડીએ થઈ ખેતરોમાં ચાલતો હતો. રસ્તે જતાં જે કોઈ મળે એ મને આમ જાણે નહીં, પણ એમના સુધી વાત પહોંચી ગયેલી, એટલે તરત જ ઓળખી પાડે. ‘અરે આ તો તલાટીશ્યાહેબ !’ એ બધું ખરું, પણ મને આમ જાજરૂ જવાને ટાણે આવી ઓળખાણો ન ગમે ! નાનપણમાં આમ ખુલ્લામાં જ જતા, પણ એને તો વર્ષો થયાં; હવે કંઈ થોડી એવી આદત રહી હોય ?

પાછો આવ્યો ત્યારે મોડાભાઈએ કોઠીની બાજુમાં એક નળિયાના કટકામાં હાથ ધોવાનો સાબુ મૂકી દીધો હતો. તૈયાર થઈને બરાબર અગિયાર વાગ્યે ઓફિસમાં જવું હતું. મેં મોડાભાઈને પૂછ્યું : ‘જમવાનું શું કરીશું ?’

‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે મે’તાશ્યાહેબનુંય હું રાંધતો હતો. તમારુંય રાંધી દઈશ... બોલોને શું ખાવું સે ?’

કદાચ એની વાત સાવ સીધી હોય તોપણ મને એમાં બીજો અર્થ દેખાયો. એક ક્ષણ તો થયું કે જા નથી ખાવું તારા હાથનું ! પણ, પાછી એય ખબર હતી કે આવડા નાના ગામમાં બીજું થઈ પણ શું શકે ? એટલે કહ્યું કે — ‘સારું આજે તમે બનાવો, તમને જે ઠીક લાગે એ... પછી આગળ ઉપર જોઈશું !’ એકદમ જ મોડાભાઈ બોલી પડ્યા : ‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે મને આજ દિ’ હુધી કોઈએ મોડોભાઈ કીધો જ નથી. તમ્મે ય મોડો જ ક્યો તો વધારે અરઘે !’

મેં એકદમ રુક્ષ થઈને કહ્યું : ‘મને કોઈને તુંકારે બોલાવવાની આદત નથી.’ પછી મનમાં થયું કે એક પ્રકારનું અંતર જાળવવા માટેય એને માનથી બોલાવવો એ જ ઠીક. આખો દિવસ ઓફિસના દફતરને અને કામને સમજવામાં ગયો. બેચર પટેલ સરપંચ, પણ એમણે તો ચોખ્ખું જ કીધું કે — ‘મારે હરામનો એક રૂપિયોય જોતો નથી. ભગવાનની પૂરી દિયા સે.. તમતમારે બધું કાયદા પરમાણે જ કરજો. ને મારું કામ હોય તાંણે બોલાવી

લેવાનો.’ પછી જરા વજન દઈને બોલ્યા : ‘તમને જ્યમ ગાદલાં-ગોદડાં સોખ્યાં ગમે તે ઈમ મને વહીવટેય સોખ્યો જ ગમે...’ આ સાંભળીને હું થોડી વાર વિચારે ચડી ગયો. આ સરખંચ મને ચેતવણી આપે છે કે કટાક્ષ કરે છે ?

પહેલા શનિ-રવિમાં ઘેર ન ગયો. શુક્રવારે બપોરે મોડાભાઈ કહે કે — ‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે તમારે શનિ-રવિમાં ઘરે નથી જાવું ? મે’તાશ્યાહેબ તો શુક્રવાર બપોરે કેડ્યે હોય જ નહીં. કાયમને માટેયે એવું જ ગણવાનું... આવે ઠેઠ સોમવારે કે મંગળવારે ! પાસું, આંયાં કામેય ઓસું, ખરું કે નંઈ ?’ ચાર-પાંચ દિવસમાં તો જાણે હું અહીં વર્ષોથી ન રહેતો હોઉં ? એવું લાગવા માંડ્યું. મને તો આ ગામમાં કંઈ તકલીફ જેવું જ ન લાગ્યું. સાંજે તળાવની પાળે બેસવા જાઉં. આથમતા સૂરજને તળાવના પ્રવાહમાં નિહાળું. પાળ ઉપરનાં વૃક્ષોના હલમલતા પડછાયા જોવા કરું. એક પછી એક મંદિરની આરતીઓ રણકે ને ધીરે ધીરે આખું ગામ થાંભલાનો આછો પીળો પ્રકાશ આઢી લે. પછી હું ઘેર જાઉં. મોડાભાઈએ રસોઈ તૈયાર કરી રાખી હોય. ક્યારેક મોડાભાઈનું બોલવાનું મનમાં શંકાકુશંકા કરાવે. પણ હું એને કંઈ ગણું નહીં. જેમ કે ગઈ કાલે સવારે જ પૂછતા હતા : ‘શ્યાહેબ ! રાતે એકલા ઊંઘ આવે સે કે નહીં ? એકલું લાગતું હોય તો કે’જો મને હું હુવા આવીશ ! મારે તો ઘરેય હુવું ને આંયાંય હુવું...’

‘મને એકલા જ ફાવે... ઊલટું બીજું કોઈ હોય તો ઊંઘ ન આવે !’

આમ જુઓ તો આ મોડાભાઈ એટલે મારા માટે તો અલ્લાદીનનો જિન જ જોઈ લ્યો. જે કામ ચીંધો એ થયું જ સમજો. ચારેબાજુ વાડીઓ એટલે શાકભાજીનો તો તૂટો જ નહીં અને લોકો એટલા બધા ઉદાસ કે ન પૂછો વાત. માસ્તર કે તલાટીનું નામ પડે એટલે કોઈ પઈપૈસો લે જ નહીં ! બારે મહિના બધું મફત... તમે ના પાડો તો એ લોકોને માહું લાગી જાય ! દૂધનુંય એવું, રોજ અલગ અલગ ઘરેથી કળશ્યો આવી જ જાય. અઠવાડિયે દસ દિવસે ખીરું આવ્યું જ સમજો. મોડાભાઈ એની બળી બનાવી આપે. ખવાય એટલી ખાઈએ, બાકીની ગામનાં છોકરાંઓને ખવરાવી દઈએ...

એક દિવસ ચિંતાજનક ઘટના બની ગઈ. તાલુકેથી બધી પંચાયત ઓફિસોને ટીવી ફાળવવામાં આવ્યાં. ડિલિવરી કરનાર કંપનીની જવાબદારી હતી કે એન્ટેના સહિતનું બધું ફિટિંગ એ લોકો કરી આપે. જ્યારે કંપનીના માણસો આવ્યા ત્યારે મોડાભાઈ પણ વગર કહ્યે જ એમની સાથે છાપરે ચડ્યા. નળિયાં ઉપર પગ એવો તો જાળવીને મૂકે કે નળિયું ફૂટે નહીં. નટબોલ્ટનું ફિટિંગ કરતાં કરતાં અચાનક કંઈક થયું ને મોડાભાઈનું બેલેન્સ ગયું. કોઈને કંઈ સમજાય એ પહેલાં જ પૂળાની જેમ નીચે પટકાયા. અવાજ સાંભળીને દોડતો હું બહાર આવ્યો. દેખાય એવી તૂટફૂટ તો નહોતી થઈ, પણ બેભાન થઈ ગયા હતા. થોડુંક પાણી છાંટ્યું, ગાલ થપથપાવ્યા... પણ બધું નકામું. કંપનીની ગાડી તૈયાર જ હતી. બધાએ ભેગા થઈને મોડાભાઈને ગાડીમાં નાંખ્યા ને એમ સીધા જ રાજકોટ સરકારી દવાખાને ! ગામના પણ બે-ત્રણ જણા સાથે આવ્યા હતા. ડોક્ટર ગઢવીસાહેબે બધી તપાસ કરી અને કહ્યું કે કશું જ ચિંતા જેવું નથી. થોડા કલાકોમાં બધું

ઠીક થઈ જશે.

એ આખી રાત હું મોડાભાઈનો હાથ પકડીને બેસી રહ્યો. દવામિશ્રિત ગ્લુકોઝના બાટલા ચડતા હતા. થોડી થોડી વારે મને વિચાર આવે આ એ જ હાથ છે જે રોજ મને ભાવતી રસોઈ બનાવે છે. રોજ પીવાનું પાણી ભરી આપે છે. કપડાં ધોઈ આપે છે. મારી પથારી કરી આપે છે... આ કરી આપે છે... તે કરી આપે છે ! પણ એક વાર તો એમ લાગ્યું કે આ હાથ, આ આંગળાં મોડાભાઈનાં છે કે મારાં છે ? આટલા વખતમાં મેં એમને પહેલી જ વાર સ્પર્શ કર્યો અને તે પણ આવા સંજોગોમાં. ધીરે ધીરે કરતાં એ સ્પર્શ સ્વજનના સ્પર્શમાં ફેરવાયો અને મોડાભાઈએ આંખ ખોલી. ન સમજાય એવું કશુંક આહું આહું બબડ્યા. છોભીલું હસ્યા. મારા હાથમાં એમનો હાથ જોઈને કંઈક ક્ષોભ સાથે એમણે હાથ ખેંચી લીધો. પછી સહેજ ધ્રૂજતા હોઠે પૂછ્યું :

‘આપડે ચ્યાં શવી ? મને આંચાં સું કામ લાવ્યા સો ?’

‘મોડાભાઈ ! તમે ટીવીવાળા સાથે ઓફિસના છાપરે નહોતા ચડ્યા ? ત્યાંથી તમે પડી ગયા. અત્યારે આપણે રાજકોટમાં છીએ. આ દવાખાનું છે. ચિંતા કરવા જેવું કંઈ નથી. બધું સારું થઈ જશે.’ મેં બધી વાત નિરાંતે એમને સમજાય એમ કરી. પણ એમને આ કોઈ વાતની સ્મૃતિ જ નહોતી. ડોક્ટરે કહ્યું કે આવું તો થાય. મોટી પછડાટ વાગે એટલે દર્દી ઓટોમેટિક ટ્રોમામાં ચાલ્યો જાય. બીજે દિવસે તો મોડાભાઈને રજા મળી જવાની હતી. પણ ડોક્ટરે કહ્યું કે વધુ એકાદ દિવસ ઓબ્ઝર્વેશનમાં રાખીએ. કદાચ કોઈ બ્લડકલોટ હોય તોય ક્લિયર થઈ જાય. મારે પણ ફરજિયાત રહેવું જ પડ્યું. રાત્રે સૂતી વખતે મોડાભાઈ ભાવુક બની ગયા. કોઈ સંદર્ભ વિના જ જાણે લવરીએ ચડી ગયા :

‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે મારે નાનપણથી જ માબાપ નંઈ. મોટો ભાઈ હતો પણ કરંટ લાઈગો ઈમાં હતો નો’તો થઈ જ્યો... ભાભીએ કોઈ દિ’ મને પોતાનો માઈનો જ નંઈ ને ! આ તો પંચાયતની નોકરી તે હું નભી જ્યો. નકર તો ઈમ માનોને, હું ગાંડો જ થઈ જ્યો હોત... નાત્યમાંય કોઈ, આગળ પડીન કરનારું નંઈ... તે હપકણ કુંણ કરાવે ? ઈમાં ને ઈમાં હઉ તલાટીશ્યાહેબોએ મને રોટલાની જેમ બેય કોરથી ફાવે એમ શેક્યો... પેટ અને પેટની હેઠેનું શું નો કરાવે માણહ પાહે ? ગામને તો કોઈ દિ’ અણહારેય આબ્બા નો દીધો.. બધા શ્યાહેબો હવારે તો ફૂલફટાક ! જે જાય ઈ આવનારાને ભલામણ કરતા જાય... મે’તાશ્યાહેબે કદાક સે ને તમને મારું કંઈ મોળુંધોળું કીધું હોય તો... તમને મારા ગણીન કઈ સું... શ્યાહેબ હું ચ્યાં એવો હતો... મને એવો કરી મેલ્યો.. આવનારાયે... કરી મેલ્યો... શ્યાહેબોએ કરી મેલ્યો..’ અને એકદમ એમનો શ્વાસ ઘૂંટાવા માંડ્યો. આંખો ચકળવકળ થવા સાથે ઊંડી ઊતરવા લાગી.

હું એમને કહું છું : ‘અત્યારે બધું ભૂલી જાવ મોડાભાઈ ! બધું ભૂલી જાવ... હું તમને ઓળખું છું ને ! અત્યારે આપણે તમારી તબિયત જ જોવાની...’ એમનો આખો દેહ ઊંચોનીચો થવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે મોડાભાઈ અમળાઈ રહ્યા છે... આખું શરીર પરસેવે રેબઝેબ. અવાજને બદલે ઊંહકારા નીકળવા માંડ્યા. મોઢું ફીણ ફીણ થઈ ગયું.

હું લગભગ દોડતો જઈને નર્સને બોલાવી આવ્યો. એણે ગઢવીસાહેબને ફોન કર્યો પણ ઘેર કોઈ હોય તો ઉપાડે ને ? એ તો ફેમિલી સાથે થિયેટરમાં ગયેલા. પણ નર્સ હોશિયાર લાગી. તરત જ એણે જીવ બચાવવાનું ઈન્જેક્શન આપ્યું. પછી તો... નર્સ જાણે મોડાભાઈની છાતી ઉપર ચડી બેઠી અને પમ્પિંગ શરૂ કર્યું. બ્લડપ્રેશર માપતી જાય ને પમ્પિંગ કરતી જાય... દસેક મિનિટની મહેનત પછી મોડાભાઈના ધબકારા નિયમિત થયા. થોડી વાર પછી ભાનમાં આવ્યા. સાવ સાચી વાત તો એ કે તેઓ મૃત્યુને માત કરીને પાછા આવ્યા હતા.

આ ઘટના પછી મેં જોયું કે એમનું બોલવાનું ઘણું ઓછું થઈ ગયું હતું. આખો દિવસ બાંકડે બેઠા રહે. કામ બધું દોડી દોડીને કરે, પણ એમનું મન જાણે શાંત થઈ ગયું હતું. જાણે ઈ મોડાભાઈ જ નહીં ! ક્યારેક અમે બે બેઠા હોઈએ ત્યારે ઓશિંગણભાવે મને કહે : ‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે તમ્યે નો હોત તો હું ચ્યારુંનો ધામમાં જતો રિયો હોત ! પણ, તમારી સેવા કરવાની લખી હશ્યે તે બચી જયો... શ્યાહેબ મને તો રોજ રાત પડી નથી કે ભૂખ્યા વરુનાં સપનાં આઈવાં નથી.. હવારે ઊઠું તાંણેય ઈની બાશ આવે...’ હું કહું કે — ‘મોડાભાઈ ! એવું બધું યાદ નહીં કરવાનું... મારી તો સલાહ છે કે કોઈ સારું પાત્ર મળતું હોય તો, નાતજાત જોયા વિના ઘર કરી લ્યો, જિંદગી જીવવા જેવી લાગશે !’

એક રીતે મને આ જસાપર ફળ્યું હતું. કામ ન હોય ત્યારે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાની તૈયારી કર્યા કરું. પાકા દોઢ વરસની મહેનત ફળી. કદાચ એમાં મોડાભાઈની સેવા ઉપરાંત શુભ ભાવનાઓય ભળી હશે. પરિણામ આવ્યું ત્યારે ખબર પડી કે આપણે મામલતદારમાંય પહેલા દસમાં જ છીએ. ગામને તો ઉત્સવ જેવું થઈ ગયું. ‘આપડા તલાટીશ્યાહેબ તો મામલતદાર થાવાના !’ પણ મોડાભાઈ નિરાશ થઈ ગયા. ‘નવા તલાટી’ એવા શબ્દો કાને પડે ને એમનું ભમવા માંડે. એ તો ઈચ્છતા હતા કે હું જિંદગીભર અહીંથી જાઉં જ નહીં. પણ બે મહિના પછી ભાવનગરનો ઓર્ડર આવ્યો. મારી જગ્યાએ સોખડાથી સેંધાજી ઠાકોર આવવાના છે. એ આવે એની હું રાહ જાઉં છું. મોટેભાગે તો આ સોમવારે આવી જ જશે.

બપોરે હું જમીને આડો પડ્યો ત્યારે મોડાભાઈ તૂટક તૂટક અવાજે કહે કે — ‘વાત જાણે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ કે આ ઠાકોરશ્યાહેબને અમથું પૂશી લેજયો ને કે..’ એમનો અવાજ અને શરીર બંને ધ્રૂજતાં હતાં.

‘એર ભલા માણસ એવું તો કોઈને કેમ પુછાય ? તમે ખોટા બીઓ છો... દુનિયામાં બધા કંઈ એકસરખા ન હોય ! અને હું કંઈ મહેતાસાહેબની જેમ થોડો તમારો ચાર્જ સોંપીન જવાનો છું ? એટલોય ભરોસો નથી ? ખોટી ઉપાધિ ન કરો...’ મેં ઘણું ચોખ્ખું સમજાવ્યું પણ એમની અંદરનો ડર એમને સમજવા દેતો નહોતો. એ સસલીની જેમ ફફડતા હતા... એકદમ છૂટ્ટે મોંએ રડી પડ્યા. કોઈ આશ્વાસન કામ લાગે એમ નહોતું. મેં એમને થાકી જાય ત્યાં સુધી રડવા દીધા..

છેવટે એ ક્ષણ આવી. મોડાભાઈ મને જસાપરના પાટિયે મૂકવા આવ્યા. બસને હજી વાર હતી. એમણે મારી બેગના હેન્ડલને કચકચાવીને પકડી રાખ્યું હતું. મેં જોયું કે એમના હોઠે કંપ હતો પણ શબ્દ નીકળતો નહોતો. મેં કહ્યું કે – ‘જાવ.. સામે પાણીની પરબ છે ત્યાંથી પાણી પીતા આવો ને એક ગ્લાસ ભરતાય આવો.’ એ પાણી ભરીને આવ્યા ત્યારે બસ આવી ગઈ હતી. પાણી પીને હું બસમાં બેઠો ત્યારે મોડાભાઈ મૂંગાં હીબકે રડ્યા. હળવેથી એમનો અવાજ ઊઘડ્યો : ‘વાત જાણ્યે એમ સે ને તલાટીશ્યાહેબ, કે તમારા જેવા શ્યાહેબ ચંઈ નો જડે હોં... માયા રાખો સો એવી ન એવી રાખજ્યો... ચ્યારેક આની કોર્ય આવી સડો તાંણ મને ઈયાદ કરજ્યો.’ એ બોલતા જ રહ્યા ને કંડક્ટરે બે ઘંટડી મારી. બસ ઊપડી ને મારા મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો : સાંજે મોડો જમશે ? શું જમશે ?

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો
નવો ઈ-મેઈલ આઈડી

gspamd123@gmail.com

‘પરબ’ માટે ઈ-મેઈલ આઈડી

‘પરબ’ માટે કૃતિઓ ઈમેઈલ દ્વારા મોકલી શકાશે. ‘પરબ’નું ઈ-મેઈલ આઈડી :

parabgsp@gmail.com

ભલી નાળિયેરીઓ

હરીશ મહુવાકર

નિશાળમાં કોઈ કોઈ વખતે ચિત્રો દોરવાનું શિખવાડતા. સાહેબ ઘણું શિખવાડે પણ મારો હાથ વળે નહિ. જે દોરાય એની નીચે નામ લખાય તો સમજ પડે ચિત્ર શેનું છે ! પણ નાળિયેરીની બાબતમાં એવું નહિ. શીખવી ત્યારથી આવડી ગઈ છે. મને કાયમ એ ખૂબ ભલી લાગી છે. કોઈ ઝંઝટ નહિ, આકરી નહિ, બે ઊંચા લીટા ને ચાર-પાંચ-છ સાવ નીચે ઢળતા લીટા ને દરેક ઢળતા લીટાને અડીને કાનખજૂરાના પગ જેમ બીજા લીટા પાડી દો કે નાળિયેરી તૈયાર.

દોરવામાં ભલી એટલી જ રીતેભાતેય ભલી. બાપા જેવી આકરી ને ટટ્ટાર દેખાય. કડક એનું ફળ. ચડવામાં તકલીફ, ફળ તોડવામાં તકલીફ પણ એક વખત વિજેતા થાઓ કે મીઠું મધ પાણી મળે, મલાઈ મળે. અદલ બાપાના મન જેવું એ બધું. અલબત્ત આ નિરીક્ષણ સર્વ પિતા માટે છે. મારા બાપા સાવ અલગ. ઊંચા, ટટ્ટાર ખરા પરંતુ જરાય આકરા નહિ. જેવા બહારથી મૂઠુ એટલા જ અંતરથી. એમના મન સુધી પહોંચવામાં તકલીફ નહિ. નાળિયેરી જેમ મારા બાપા હર કોઈ રીતે ભલા.

કદાચ આવાં કારણોને લઈને આ ઝાડ ખૂબ ગમવા માંડ્યું હશે ? એને જોઈ ત્યારે બસ આનંદ જ પ્રાપ્ત થાય. એક પણ ગમે, બે-ત્રણ-ચાર હો તોપણ ગમે. ખેતરના શેઠે હારમાળમાં ઊભેલી હોય કે એકાદું ઝુંડ હોય કે ઝુંડનાં ઝુંડ. ગમે જ ગમે.

ત્રણ ભૂમિભાગોમાં લઈ જવાની નેમ છે મારી તમને. અને એની રૂબરૂ કરાવવાની ઈચ્છા છે. વાત મારા વતન મહુવાની, કેરાલાની અને વેરાવળ-માંગરોળની કરીશ. ઊંટી પાસેનું મેટુપાલયમ, કોડાઈ પાસેનું પલાની તમે જોયું મારી સાથે આ નાળિયેરીના સંદર્ભે. ગોવા અને કર્ણાટકની વાત અત્યારે કાઢતો નથી.

મહુવા જતાં ભાદ્રોડ ગામ આવે. એટલે પહેલાં ત્યાં જઈએ. મારું ગામ છે એટલે જવું પડે મારે ને મારી સાથે તમારે આવવું પડે. નાળિયેરીનાં મૂળ અહીં છે. એને નહિ જુઓ તો થડ કે માથું જોવામાં મજા નહિ આવે.

ઘનશ્યામ કાતરીયા મારો ભાઈબંધ. ગામના સીમાડે નદીકાંઠે એનું ખેતર. કોઈક વખત વારો આવી જાય એની વાડીનો. અમે ત્રણ-ચાર ભાઈબંધો ઊપડીએ. પ્રથમ ઊંચા ઊભેલા કપાસના શેઠેથી વાડીઓમાં ઘૂસીએ. એની આરપાર થઈને સામે છેડે પહોંચીએ ત્યારે હારમાં ઊભેલી દસ-બાર નાળિયેરીઓ અમને કહે ‘સ્વાગતમ્’. એમ કાંઈ અમે એને મન ન દઈએ. રીંગણી, મરચીને અડી લઈએ. મગફળીને જોઈ લઈએ. કૂવામાં

ડોકિયું કરીએ. નાની છાપરીની પ્રદક્ષિણા કરી લઈએ અને પછી ભીના ક્યારાના કાંઠે ધરોડીયાવાળા ધોરિયા પાસે, નાળિયેરીના થડને ટેકે બેસીએ. પવન અડીને નીકળી જાય. જરાક નિરાંતવા જેવું લાગવા માંડે, વાતો ઓછી થવા માંડે, કશુંય કરવાનું રહે નહિ ત્યારે ઘનશ્યામ કહે, ‘ચાલો હવે નાળિયેર પીએ.’

ઘનશ્યામનો બાંધો પાતળો પણ એ દૂબળો જરાય નહિ. ઊંચાઈ અમારા કરતા વધુ. સાહસી જીવ. ગમે તેવા પડકારને ઝીલે તો પછી નાળિયેરી ચડાણના પડકારની શી વિસાત ! ફટ ફટ ફટ ચડી જાય ને ભફાંગ ભફાંગ આવે નીચે નાળિયેર.

એના સાહસમાંથી મનેય પ્રેરણા મળેલી. કિશોરાવસ્થામાં આહ્વાનને અવગણવાનું કોઈને ફાવે નહિ. માત્ર હિંમત કે બળ કામમાં ન આવે. અવલોકન કામમાં આવે. કૌશલ્ય એમાંથી પ્રગટે. વિશ્વાસ જોઈએ. લીલેરી લૂમ આંખે વળગવી જોઈએ. જીભને મીઠા પાણીની જરૂર છે એમ લાગવું જોઈએ. પછી જ હાથપગ ચીપકવા લગે થડને. જોમ આવે ને તરત ટોચ ઉપર. અને એમ મેં ઘણી વાર નાળિયેરી વિજય પ્રાપ્ત કરેલો.

નીચેથી નાની દેખાતી લૂમ ઉપર ચડ્યા પછી મોટી થઈ જતી. પાંદડાને પકડીને, થડને ટેકો દઈને ધ્યાનથી જોઉં. નાળિયેર તોડવાનું મુહૂર્ત જોવાનું હોય એમ ઘડીવાર ઊભો રહેતો. અક્કડ શરીરને પવન બહેલાવવા આવે. પાંદડું હલાવી પવન ખંખેરવાનો હોય એમ ગમ્મત કરી લઉં ઘડીક વાર. આંખો ફરે. મકાભાઈની વાડીનો કપાસ, દેવાયતભાઈની જુવાર, છગનભાઈની રીંગણી અને સવજીભાઈની માંડવી. ચારે બાજુનાં ખેતરો આંખમાં ઊતરે. સૂરજદાદાને મોઢું બતાવી દઈ અને પછી લીસ્સી જાડી છાલ તરફ હાથ તરત ખેંચાય. ખરબચડી દાંડલીને પકડીને મરડવાની. શરીરને આત્માનો મોહ એમ નાળિયેરને દાંડલીનો. જલ્દી છોડે નહિ. ઘણી મહેનત કરાવ્યા પછી નાળિયેર વીરગતિને પામે !

મિત્રસંખ્યા મુજબ નાળિયેર નીચે આવે. અલબત્ત ડબ્બલ લેખે હો ! દાતરડું કે કુહાડી મળે નહિ. અણિયાળા પથ્થરોથી શીશકવચ દૂર કરીએ. મજબૂત લાકડાની સળી ગોતીએ અને ઉપરથી પોચા ભાગમાંથી ખીલીની જેમ એને ખૂંતાડીએ. આખરે કાણું પડે. એરંડાના પાંદડાની સૂકી દાંડલી અમારી સ્ટ્રો બની જાય ને પછી ઘટક... ઘટક...

ઘરના આંગણમાં ઉગાડી હતી નાળિયેરીઓ. બાપુજી લઈ આવેલા પાંચ-છ જેટલા રોપા. મજ પડી ગઈ હતી એના ક્યારા બનાવવામાં, વાવવામાં અને પાણી પિવડાવવામાં. કોઈ રોગના કારણે કે બીજું કંઈ હશે પણ એમની સંખ્યા ક્રમશઃ ઘટતી ગયેલી પરંતુ સર્વની કહાણીનું બયાન કરવા એક બચેલી ઉજરી ગઈ અને એ એના ખજાનાને લહેરાવતી આજેય ઊભી છે. સપરિવારે એનું સિંચન કર્યું છે એટલે એ અદકેરી બની ચૂકી છે.

મહુવા વતનનું શહેર છે એટલે ગમે, પણ નાળિયેરીઓને લઈને તમનેય ગમે. શહેરમાં પ્રવેશો કે એ તમારું સ્વાગત કરે. મધમીઠા નાળિયેર શહેરમાં બધે મળે પરંતુ કુબેર બાગ એનો અડો : ખડકલો થયેલો હોય લીલા લીલા મોટા મોટા પાણી, મલાઈથી ભરપૂર નાળિયેરોનો. ગાંધીબાગ, મેઘદૂત સિનેમા, બસ સ્ટેન્ડ અનેકાનેક લારીઓમાં એને આરામ ફરમાવતા જોઈ શકો.

કેરાલાની ધરતી પર પ્રથમ પગ મુકાવ્યો મારા મિત્ર ડૉ. રમેશકુમારે એમના વતન પલક્કડ લઈ ગયા. એમનું હરેક સગુંવહાલું અમારું નામ જાણે. બધાને કહી રાખેલું અમે આવવાના છીએ. એટલે બધી જગ્યાએ અમને અંતરંગ, ખરા કેરાલાનો અનુભવ મળવા લાગેલો. અને નાળિયેરીઓથી થોડું કોઈ અજાણ રાખે ?

ઊપડ્યા અમે નજીકની વાડીમાં. આંબા, કેળાં અને બીજાં વૃક્ષોની વીથિકામાંથી બહાર નીકળ્યા. ડાંગરનાં ખેતરો વચ્ચેથી લાંબી-પાતળી કેડી દૂર સુધી લંબાયેલી હતી. શેઢે અનેકાનેક નાળિયેરીઓ. હું ઊભો રહ્યો. મારી આંખો ચડી ગઈ નાળિયેરીઓ ઉપર. પાંદડું પકડીને ઊભો. અશરફભાઈની વાડીમાં ડાંગર. ચાકોભાઈની વાડીમાં ડાંગર. આ સામેની વેસુભાઈની વાડીમાં ડાંગર અને પાછળ માધવનભાઈની વાડીમાં ડાંગર. ચારે બાજુનાં ખેતરો આંખમાં ઊતર્યા. દૂર દૂર ખેતરોની વચ્ચે તલાવડીનું પાણી ચમકતું હતું. છૂટીછવાઈ અને ઝુંડમાં નાળિયેરીઓ, કેળાં શાણાં બાળકોની જેમ શાંત ઊભાં હતાં. સફારી કરીને મારી આંખો નીચે ઊતરી. મારા હરખધેલા ચહેરાને જોઈ રમેશનાં મમ્મી બોલ્યાં, ‘અભી પિક્ચર બાકી હૈ દોસ્ત.’ ‘સુશીલા આન્ટી, નજીકમાં કોઈ પાગલખાનું ખરું ?’ મેં પૂછ્યું, ‘કયું ?’ એમણે કહ્યું, ‘હું પાગલ થઈ જઈશ આ બધું જોતા જોતા એટલે.’ ‘એ તો તું થઈ જ ગયો છે ને !’ એમણે કહ્યું.

એલેપ્પીના બેકવોટર કાંઠે હાઉસબોટમાં અમે અને રમેશના પરિવારના ત્રીસેક લોકો ગોઠવાયા. સવારનો નાસ્તો કરી લીધો અને બીજી યાત્રા શરૂ થઈ. નવું હતું અમારા માટે. ચાર કમરાવાળી આકર્ષક હાઉસબોટ હતી. કિચન, બાથરૂમ, ટોઈલેટ, ઓરડાઓમાં પગ ફરી વળ્યા. ડાઈનિંગ સ્પેસ સ્ટિયરિંગના પાછળના ભાગે હતી. ઓરડાઓમાં કોણ રોકાય ! બંદા નાવિક પાસે બેસી ગયા — અડિંગો જમાવીને. કેરાલિયન સંગીત આનંદવર્ધક હતું અને હોડી સરક્યે જતી હતી.

સુજીદીદીએ નાળિયેરીઓનાં ઝૂંડ બતાવીને કહ્યું, ‘‘ ‘કેરા’ મતલબ નાળિયેરીઓ અને ‘આલમ’ એટલે દુનિયા — મલયાલી ભાષામાં. આમ કેરાલા એટલે નાળિયેરીઓનો પ્રદેશ. જોયા કર હવે આ ઈશ્વરની પોતની ભૂમિને.’’ કોઈ કોઈ વેળા સળંગ દીવાલની જેમ ઊભી હોય આ નાળિયેરીઓ. કોઈ કોઈ વેળા ખુલ્લો કાંઠો આવે. વિશાળ વારિપટ દેખાય. દૂરની ટેકરીઓ દેખાય. અહીંતહીં નાનીમોટી નાળિયેરીઓ અને છમ્મલીલું ઘાસ. અનંત ભૂરું આકાશ અને સ્થિર શાંત પાણી સોબતમાં ઓતપ્રોત લાગે. બેકવોટર એરિયા કોઈ વખત સાંકડો આવે ને નાળિયેરીઓ એમને ઢાંકીને ઊભી હોય. કોઈ વખતે એટલો પહોળો ભાગ આવે કે જાણે આનો કોઈ ઓવારો નથી.

એમની ભંગિમાઓ મનહર. કોઈ પોતાને નીરખવા પાણીમાં તાકે. કોઈ પોતાના પ્રતિબિંબ તાકી રાજી થઈ ઉપર તરફ વળતી દેખાય. કોઈ વળી આવડી આ બધીઓ શું જુએ છે એ જોવા સહેજ ઢળે. મોટાભાગની એ બધાથી બેપરવા. ‘મને પોતાને જુઓ ને !’ એવો સંદેશો આપતી અન્ય નાળિયેરીઓ સ્થિર ટટ્ટાર ઊંચી ઊભી રહે. કોઈ અપરિણીત એકલી ઊભી છે. કોઈ બે-ત્રણ બાળ-બચ્ચાં સાથે, કોઈ પાંચ-છ જણના નાનામોટા પરિવારના સભ્યો સાથે ઊભી છે.

કોઈ નાનકડો ટાપુ ભલે બીજું ઘણું ઐશ્વર્ય લઈને ઊભો હોય પરંતુ મૂળ ગૌરવ નાણિયેરી હોય ! આધુનિક કેરાલિયન શૈલીવાળી હોટલ્સ અને મકાનોને નીરખી રહે. એની નીચેના બાંકડા બેસવા માટે નિમંત્રણ મોકલે. નાણિયેરીનાં પાંદડાંઓમાંથી ઊભું કરાયેલ કોઈ કોઈ ઝૂંપડું નિરાંત મોકલે. વળાંક લેતો રસ્તો ‘મારી સાથે તો નાણિયેરીઓ છે. જાઉં છું... ટહેલવા આવવું છે ?’ સંદેશો મોકલે.

બપોરે જમ્યા પછી નિદ્રા અને મારી વચ્ચે યુદ્ધ ખેલાયું. નાણિયેરીઓ જવા દે નહિ. નિંદ્રાદેવી બળૂકા ને હું દુર્બળ. વ્યૂહરચનાના ભાગ રૂપે હું એક ઓરડામાં ગયો. શરણે થયો પણ દસ મિનિટમાં જ એનું મારણ કરી ફરીથી ડેક પર ગોઠવાયો ચા પીતા પીતા. અરબી સમુદ્રમાં આવી પહોંચ્યા. નાણિયેરીઓ, ટાપુઓ, પાછળ રહી ગયું હતું. ચારે બાજુ પાણી, પાણી ને પાણી. મને કોલરિજ યાદ આવી ગયો. એય એના સાથીદારો સાથે નૌકામાં સફર કરી રહ્યો હતો. અને ધ્રુવીય સમુદ્રમાં આવી પહોંચેલો હું પણ એની જેમ બોલ્યો : 'Water, water everywhere, but not a single drop to drink.'

પાછા વળ્યા ત્યારે અનેક હોડીઓ સામે ધ્યાન જવા લાગ્યું. નાની, મોટી હોડી. એક રૂમવાળી ને અનેક રૂમવાળી હોડી, ડબ્બલ માળવાળી હોડી. હલેસાંવાળી ને મશીનવાળી, નાણિયેરીનાં પાંદડાંઓમાંથી બનાવેલા ઘર આકારની કે આધુનિક શૈલીવાળી, સીધી સપાટ કે નકશીદાર હોડી. કાળી, મરૂન કે રંગીન હોડી. મજેથી સરક્યે જાય. એમાં બેઠેલ હરએક માણસની ખુશી જોઈને એવું લાગે કે ભલી નાણિયેરીઓનું ઝૂમખું પાણી ઉપર તરી રહ્યું છે !

નાણિયેરી નહિ તો કોવાલમ બીચનું સૌંદર્ય નહિ. ભલે સોનેરી રેતી હો. ભલે નીતર્યું ચોખ્ખું પાણી હો. ભલે તાજગીભરી હવા હો. લંબાયેલો પટ હોટલોથી ભરાયેલો છે. એમના વિવિધ રંગો ઊઘડી રહ્યા છે. કાળા ખડકોની સાથે પાણી અથડાય છે ધીમે ધીમે. અર્ધચંદ્રાકાર કિનારા પર બાળકો, જુવાનોનું કૌતુક પાણીને છંછેડે. દરેક પ્રવાસી મગ્ન થી જાય અન્યોન્યને જોઈને પણ એ દરેકની પછવાડે રમણીયતાનો તંતુ બાંધે છે નાણિયેરીઓ. એના વિના ફિક્કું પડી જાય બધું.

નાણિયેરીઓનો મલક મોંઘેરો છે, આવેરો છે. પણ કુદરતે ગુજરાતનેય સગવડતા કરી આપી છે. વેરાવળ-માંગરોળ બાજુનો પ્રદેશ God's own extended country કહી શકાય તેવો છે. ઉનાથી આગળ ધપતા જાઓ તેમ તેમ આ પ્રદેશ ઊઘડવા લાગે. જાઉં ત્યારે ધીમે ધીમે વાહન ચલાવ્યા કરું. ખુલ્લા મોટા કાળા માર્ગ ઉપર જતા જતા નજર બંધાઈ રહે નાણિયેરીઓ ઉપર. વળાંક વળતા રસ્તાની ધારે એ હરખાતી ઊભી હોય. લાલ-કાળી માટીના મિશ્રણવાળું ખેતર દેખાય. શેઠાની આગળ-પાછળ લીલું ધનધાન્ય રહેલું હોય. વિલાયતી લાલ નળિયાંવાળાં કાચાં-પાકાં મકાનો ઊભાં હોય. માનવી પ્રવૃત્તિમગ્ન હોય. ઢોરઢાંખર આરામ કરતું કે ફરતું ચરતું દેખાય. ટ્રેક્ટર સ્થિર પડેલું કે ચાલતું હોય. કોઈ યાત્રીઓની બસ વિસામો કરતી હોય. નાણિયેરી એનો છાયો આપે, થડ આપે, ફળ આપે ને ઊંચી થઈ ચારે બાજુનું નિરીક્ષણ કરી રખોપું કરી આશીર્વાદ આપે અને ધરપત ધરે છે એને શરણે આવનાર માણસને.

બાવળની કાંટ્ય પછવાડે ઊભી રહે — ‘કાંટાને હડસેલીને આવો ને મારી પાસે’ કહેતીક. ‘સુગંધ લઈ લો આંબની પહેલા. એની પાછળ જ છું... આવો’ એમ બીજીઓ કહે. ‘કૂદતા કૂદતા પીળું મેદાન વટાવો એટલે હું હાજર’ એમ અન્યનું આમંત્રણ. ‘ભૂખરી આ ટેકરીઓ ચડી. અમારી ફોજ દેખાશે. આટલું મોટું લશ્કર ઘેરાવો ઘાલીને પડ્યું છે ને તમે નહિ જુઓ?’ ઉતાવળ કરાવે પેલી બાજુની નાળિયેરીઓ. ‘કેળાં ખાવ. વાડીની સોંસરવા નીકળો. અમનેય મળતા જાઓ.’ બીજી બાજુનું કહેણ આવે. દરેકને માન દેવું પડે - ગામમાં મહેમાન થઈએ અને બધાના ઘરે ચા પીવી પડે એમ.

માધવપુરના દરિયાકિનારાની પૂરી સોબત માણીને નિમ્મી અને હું સપરિવાર રેતાળ ટેકરી ઉપર બેઠા. પાછળની તરફ રત્નાકર અને સામે દિવાકર. આગળના ભાગે સડક વટાવીને ખૂબ લાંબો પથરાયેલો કાદવીયો ભાગ - વેટલેન્ડ છે. બગલા, બતકા, સેન્ડપાઈપર, કાગડા ને અનેકાનેક પંખીઓની ઊડાઊડ છે, રમત છે. આસમાની રંગ ઉપરનીયે વિસ્તરેલો છે. સાંજ ઢળવા આવી છે. આછોપાતળો પવન અમને ઘસાઈને પેલા કાદવીયા ભાગ ઉપરથી સરી જઈને આગળ ધપી જાય છે. મારી નજર ચૂપચાપ એ પશ્ચિમીયા પવન સંગે ઊડી રહી છે અને સ્થિર થાય છે છોડે આવેલા નાળિયેરીઓના ઝુંડ ઉપર. એ કોઈ રાજાનું રક્ષણ કરતા અગ્નિમ હરોળના સૈનિકોની જેમ વિસ્તાર પામીને ઊભેલી છે. એકસરખી ઊંચાઈએ એમનાં શીશ સ્થિર થયેલાં છે. એ ઉદાર છે. એની પાસે જે જાય છે તેના ઉપર પણ એ એટલું જ હેત વરસાવે છે. થોડીક પળો જિંદગીની કાઠીને તમેય ખાતરી કરી જુઓ ને !

સાવ ચૂપ થયેલો જોઈ નિમ્મી આંખથી પૂછે છે મને, ‘શું છે?’ હું આંખોથી ‘આપણું કેરાલા જોઈ છું’ એમ કહું છું. એ સમજી જાય છે. નાળિયેરીઓ માથે હવે ચાર ચાર આંખ સ્થિર થઈ. પણ એના ચાર ચાર હાથ અને ઋજુ હૃદય તો વરસોથી મારી - અમારી ઉપર મહેરબાન છે અને એ જ તો મોટી સોગાત છે. પછી બીજું તો શું કહીએ તમને ?

હમ્પટા પાસટ્રેક, હિમાચલ | મીરા જોશી

કોણ જાણે કેટલાયે કાળથી અખંડ ઊભા છે આ પહાડો ને વૃક્ષો. કોણ જાણે કેટલાયે કાળથી નિરંતર વહી જાય છે તૃપ્ત કરનારી આ નદી ને ઝરણાં, ને કેટલાયે સમયખંડમાં વહેંચાઈને છૂટા પડેલા છે આ ખડકો.. જાણે કે અહીંની હવા રાહ જોઈ રહી છે, એના સાચા કુદરતપ્રેમીના આવવાની..!

ફરી એક વાર પ્રકૃતિપ્રેમી એવા અમે - હું અને સખી ડિમ્પલ નીકળી પડ્યાં, કુદરતને ખૂંદવા, કેટલાયે સમયથી પાંગરેલી એક ઝંખનાને હકીકતનું સ્વરૂપ આપવા. પણ આ વખતે ગુજરાતની બહાર. હા, હિમાચલની દેવભૂમિને અમે અમારું ટ્રેકિંગસ્થળ પસંદ કર્યું.

બારી-બારણાં વિનાનું એક વિશ્વ, વનસ્પતિ અને ફૂલોની સુગંધનું એક વિશ્વ,

પંખી અને પશુઓના અવાજોનું એક વિશ્વ, પહાડો અને ઠંડાં ઝરણાંનાં નીરનું એક વિશ્વ અમારી રાહ જોઈ રહ્યું હતું કે પછી અમે વર્ષોથી આ વિશ્વ જોવાની રાહમાં હતાં એ કહેવું મુશ્કેલ હતું !

‘ઈન્ટરનેશનલ યુથ ક્લબ’ એ ૨૦૦૮થી કાર્યરત એવી ISO સર્ટિફાઈડ સંસ્થા છે જેના મારફતે અમે મહિના અગાઉ રૂ. ૫૨૫૦ (મેમ્બર ફી સહિત) ખૂબ જ નોમિનલ દરે હિમાચલના સહુથી પ્રચલિત એવા હમ્પટા પાસટ્રેકનું રજિસ્ટ્રેશન કર્યું હતું. હિમાચલના અલગ અલગ જગ્યાઓના ટ્રેકિંગ માટે ઘણી ઓનલઈન ટ્રેકિંગ સાઈટ્સ ઉપલબ્ધ છે. પરંતુ વ્યાજબી ઉપરાંત, સરસ વ્યવસ્થાવાળી સાઈટ્સમાં, યુથ ક્લબ, ઈન્ટરનેશનલ યુથ ક્લબ, ઈન્ડિયા હાઈક્સ, એડવેન્ચર નેશન (જેમાં ઈન્સ્ટોલમેન્ટ સિસ્ટમ સુવિધા છે), ટ્રેક ધી હિમાલયાઈ સાઈટ્સનો સમાવેશ થાય છે. જો તમે સૌપ્રથમ વાર વધુ દિવસો માટે ટ્રેકિંગ કરવા જઈ રહ્યા છો તો આ સાઈટ્સ પરથી ‘અત થી ઈતિ’ સુધીની ટ્રેકિંગ માટેની દરેક નાનામાં નાની બાબતોની માહિતી મળી રહેશે. તેમજ ગુજરાતના અમદાવાદથી મનાલી ડાયરેક્ટ લઈ જનારી સાઈટ્સમાં ઝુનૂન ટ્રેકિંગ, ઈન્વિન્સિબલ ટ્રેકિંગ, ટ્રેક ઓન જેવી સંસ્થાઓ પણ ગુજરાતમાં સારી રીતે કાર્યરત છે.

હા, તો આખરે તા. ૩૧-૦૭-૨૦૧૮નો અમારી ઉત્તેજના ખતમ કરતો એ દિવસ—નહિ એકૂચ્યુલી રાત આવી પહોંચી. રાતના બે વાગ્યે સુરતથી દિલ્હીની નિઝામુદ્દીન એક્ષપ્રેસમાં બેઠાં બાદ એક અજાણ્યા શહેરમાં, અજાણી ભૂમિમાં કદમ મૂકવા અમે બંને ઉત્તેજિત હતાં. એક પછી એક સ્ટેશનો પાછળ છોડતી જતી ટ્રેન જ્યારે સાંજે ૧ લી ઓગસ્ટે ૬.૩૦ વાગ્યે દિલ્હી સ્ટેશને પહોંચી ત્યારે મહિનો પણ બદલાઈ ચૂક્યો હતો અને અમારું વિશ્વ પણ ! પણ ના, હજુ તો સફર શરૂ થઈ હતી. દિલ્હીના નિઝામુદ્દીન સ્ટેશન પર પહોંચ્યા બાદ ટ્રાફિકને ચીરતી ઓટો રિક્ષામાં ‘રેડબસ’ દ્વારા એડવાન્સ બુક કરેલી અમારી દિલ્હી ટુ મનાલી વોલ્વો ‘તનિષ્ક બસ’ અમારાં બે માટે જ રાહ જોઈ ઊભી હતી. સમય સાચવવા ઓટોવાળાને વધુ પૈસા આપીને પણ અમે આખરે બસ પકડી.

આવતી કાલની સવારે મનાલીમાં હોઈશું એની કલ્પનામાં બસમાં અમારી પાંપણો ખોલ-બંધ કરતી રાત વીતી, અને જ્યારે આંખ ઊઘડી તો... ઓહ ગોડ. પહેલી વાર જે માએ એના અંશનો જન્મજાત ચહેરો જોયો હોય એનું મુખ જોયું છે ક્યારેય ? વિશાળ પાણીનો સમંદર જેણે સૌપ્રથમ વખત જોયો હોય, એનો ચહેરો જોયો છે ક્યારેય ? પહેલી વાર જેણે મધુર સંગીતની ધૂન સાંભળી હોય એનો ચહેરો જોયો છે ક્યારેય.. બસ, તો જ્યારે પહેલી વાર અમે એ પહાડોને, એ ટેકરીઓને આટલી નજીકથી જોયાં એ ઘટનાનું વર્ણન કરવા માટે મારી પાસે શબ્દો નથી, માત્ર અનુભૂતિ છે, અને આ લખું છું ત્યારે આંખમાં ઝળઝળતાં અશ્રુ છે. વહેલી સવારે મનાલીના રસ્તે સુંદર પહાડી ટેકરીઓ, પહાડી રસ્તાઓ, પાઈનનાં જંગલો, ખળખળ વહેતી જતી બિયાસ નદી અને સફરજનનાં વૃક્ષોનો દુર્લભ નજારો માણતાં અમારું ગંતવ્યસ્થાન આવી પહોંચ્યું.

દિવસ-૧ : જોબ્રા થી ચીકા - ૧૦, ૧૦૦ ફૂટ

વેલ, સવારે નવ વાગ્યે પહોંચવાના ઉન્માદમાં અમારી બસ છેક સાડા અગિયારે મનાલી પહોંચી જ્યાંથી ફેશ થવા માટે અમે એક કલાક માટે હોટેલમાં રૂમ લીધો. અને ફેશ થઈને હું અને સખી ડિમ્પલ યુથ ક્લબની ઓફિસે પહોંચ્યાં. જ્યાંથી અન્ય બે ટ્રેકર અમારી સાથે જોઈન થયા. જ્યાંથી પ્રીની પહોંચી અમારું ચાર વ્યક્તિનું ગ્રૂપ યુથક્લબ દ્વારા ગોઠવાયેલી જીપમાં સવાર થઈ જોબ્રા પહોંચ્યું. પ્રીનીથી જોબ્રાના પોણો કલાક જેટલા રસ્તા પર સુંદર એવાં પાઈન, મેપલ, વોલનટ અને ઓકનાં વૃક્ષો પથરાયેલાં જોવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું તો ૩૦ થી વધુ સર્પાકાર કર્વવાળા રસ્તા પરથી નીકળતાં વધતી જતી ઊંચાઈ પરથી નીચે રહી ગયેલું મનાલી શહેર આવજો કહેતું જોવા મળ્યું... અમારી ખુશનસીબીથી અમને વરસાદના વિઘ્ન રહિતનું ખૂબ સુંદર વાતાવરણ મળ્યું.

પ્રીનીથી જોબ્રાની પોણા કલાકની પહાડી સંગીત સાથેનાં જીપની સફર બાદ અમે હમ્પટા ડેમ પહોંચ્યાં. અને લંચ બાદ શરૂ થયો અમારો પહેલા દિવસનો ટ્રેક. ટ્રેકિંગ માટે ખાસ ખરીદેલ રસ્કસેક બેગમાં ટ્રેકિંગ માટેનો ખૂબ જ મર્યાદિત સર-સામાન લેવા છતાં, અમારી બેગનું વજન અમને વધુ લાગી રહ્યું હતું, પણ હમ્પટા ડેમ પર લાગેલી જનરલ શોપમાં અમે અમારી ટ્રેકિંગ બેગમાંથી થોડો સામાન ઓછો કર્યો અને ઊજળા તડકાથી શોભતી એ છેલ્લી બપોરને વિદાય કહેતા અમારા પહેલા પડાવ ચીખા પહોંચવા ‘યા હોમ’ કહેતાં ગાઈડ સહિત પાંચ જણા સજ્જ થયા.

જેમ જેમ આગળ વધતા ગયાં એમ આંખો સમક્ષ એક અજાણ્યું સુંદરતાનું વિશ્વ ઊઘડતું ગયું. બે લાકડાના પુલ, ઝરણાંઓ, અને હરિયાળા લીલા ઘાસના મેદાન થકી ચઢાણ કરતાં ઊંચા પહાડોની ખૂબસૂરતીને માણતા તથા કેમેરામાં કેપ્ચર કરતાં કરતાં ત્રણેક કલાકના ટ્રેકિંગ બાદ ૧૦, ૧૦૦ ફૂટ ઊંચાઈ પર સ્થિત ચીકા ક્યારે પહોંચી ગયા એનો અમને ખ્યાલ જ ના આવ્યો.

અહીં જે પણ અનુભવ થઈ રહ્યો હતો એ જીવનનો પહેલો અનુભવ હતો. ટેન્ટમાં સૂવાનો અનુભવ હોય કે પહાડોને આટલા નજીકથી જોવાનો, પહાડી લોકોની માનવતાને મળવાનો અનુભવ હોય કે દસ ડીગ્રી ઠંડીને પચાવવાનો, બધું જ આગળના ટ્રેકથી અલગ, ચેલેન્જિંગ છતાં ખૂબ સુંદર લાગી રહ્યું હતું. પહેલા દિવસે ચીકાના પહાડ પર ઝરણાની એકદમ સમીપ અમારો ટેન્ટ ગોઠવાયો. થરથરતા હાથે રોટી, ભાત ને ચોળાના શાક સહિત સ્વીટમાં લાજવાબ ખીરને આરોગીને અમે ટેન્ટમાં શરણ લીધું. સ્લીપિંગ બેગમાં ટૂંટિયું વાળી, પગ છાતીસરસા લઈને ટાઢને ખાળવા કે માણવા અમે ઘરની સુંવાળપથી દૂર ખૂલ્લા આકાશને ઓઢીને, ઠંડી રાત્રિનું સૌન્દર્ય માણતા ધરતીના ખોળે સૂઈ ગયાં.

દિવસ-૨ : ચીકાથી ભાલુ કા ઘેરા - ૧૧, ૮૦૦ ફૂટ

બીજા દિવસનો અમારો પડાવ હતો ભાલુ કા ઘેરા. ચિકાથી ૬ કલાકના ટ્રેકિંગ બાદ ૧૧, ૮૦૦ ફૂટ પર સ્થિત ભાલુ કા ઘેરાનો આ ટ્રેક અમારા માટે કઠિન હતો. સુંદર હરિયાળીઓ ને ઊંચેરા પહાડો તો હતાં જ... સાથે મંદ વરસાદ અને ઝાકળમાં ફોરતાં

પીળાં ગલગોટા, જંગલી ફૂલો, હિમાલયન બ્લૂ પોપી, ગુલાબી હિલ ગોરેનીયમ, પ્રીમ રોઝ ફૂલો, જેવાં ફૂલોની મહેક ને સુંદરતા માણતાં અમે આગળ વધતાં જતાં હતાં. અમુક ફૂલો ને વનસ્પતિનાં નામો શોધવાં મુશ્કેલ છે પણ પીળાં, સફેદ, ગુલાબી, જાંબલી સુંદર ફૂલોનું વૃંદ આંખોને અનેરી ઠંડક આપતાં હતાં. વરસાદથી મહોરતી ધરતીમાં અમારાં પગલાં પાડતાં, ઝરણાંનું જળ પીતા પીતા અમે સર કર્યું ભાલુ કા ઘેરા.

અહીં પહોંચીને એવું લાગ્યું જાણે માની ગોદમાં સ્થાન મળ્યું ! ધરતીના સુંદર દેહે ક્યારેક લીલી ચૂંદડી ઓઢેલી હોય તો ક્યારેક ખળખળ વહેતા ઝરણાની સફેદ ચૂંદડી ઓઢેલી જોવા મળે. ને પિતાના આધાર સમા આકાશે હોય પહાડની ઓથ...! ઊંચાઈ પર આવતાં લાગતો થાક અને ઠંડી બાદ ચઢી જતા હાંફ બાદ લેવામાં આવતો એ પાંચ મિનિટનો બ્રેક જીવનનો સહુથી સુંદર વિરામ લાગતો હતો ! ને રસ્તામાં હળવે હળવે વરસતો મેઘ પણ જાણે અમને આગળ વધવા પ્રેરણા આપતો હતો. પગલે પગલે ઘેટાં-કૂતરા અને ઘોડાનાં દશ્યોથી આંખોને સુંદર મલયભૂમિનું દશ્ય મળતું હતું.

દિવસે ચાલતી વખતે ઠંડી આશીર્વાદ સમાન લાગતી, પણ ટ્રેક પૂરો થાય અને સાંજ પડતાં જ ફરી ઠંડી જાણે અમને આશ્લેષમાં લઈ લે ! અમારા બીજા દિવસનો પડાવ ભાલુ કા ઘેરામાં હતો. કહેવાય છે કે કોઈક સમયે અહીં જંગલી ભાલુઓ મોટા પ્રમાણમાં રહેતાં હતાં માટે આ સ્થળને ભાલુ કા ઘેરા કહેવાય છે. દસ ડીગ્રી ઠંડીની કેદમાં આવી ગયેલા અમે સૌ પહાડી રોટી ને ભાતનો પહાડી સ્વાદ માણી, (અરે હા, આ દિવસે મેં અને ડિમ્પલે સહકર્મીઓ સાથે રોટી બનાવવાનો લાભ લીધો હતો !) ને ટેન્ટની ત્રૂટક ત્રૂટક પણ ઠંડીગાર નિદ્રામાં પોઢી ગયા.

દિવસ-૩ : ભાલુ કા ઘેરા ટુ હમ્પટા ટોપ

વહેલી સવારે સાડા પાંચે ઊંઘ ઊડી ગઈ. આંખ ખૂલે એ પહેલાં અહીં કાન ખૂલી જાય છે, કોઈક આછા અવાજો કાને અથડાય છે, ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતાં જાણું છું કે આ તો વરસાદ ! નીચે કાર્પેટ, ઉપર ટેન્ટનો આધાર અને ચારે તરફ પહાડો, ઠંડીનો પ્રદેશ અને ઉપરથી ઝરમર વરસાદ... બહાર જવાની ઈચ્છાને રોકી ના શકતાં હું ને ડિમ્પલ ટેન્ટની બહાર ધૂજતાં ધૂજતાં નીકળ્યાં અને જોયું તો.. ઈશ્વર જાણે કે પીંછી લઈને કંડારવા બેઠો હતો ! દૂર પેલા હિમાલયના પહાડ પર વિસ્તરેલું સફેદ ધુમ્મસ, ધીમે ધીમે ઊઘડતી જતી સવાર અને સંપૂર્ણ વાદળી આકાશ ! ધીરે ધીરે ફેલાતો જતો હલકો ઉજાસ અને ચારે તરફ નિશ્ચલ શાંતિ...!

ખેર, આટલી સુંદર સવારને ગુડ મોર્નિંગ કહેતાં અમે તૈયાર થયાં. વેલ, હિમાયલના ટ્રેકમાં નહાવાનું તો હોય નહીં, થીજવા લાગતાં ઠંડાં ઝરણાંમાં જેમ-તેમ બ્રશ કરીને અમે ઠંડીથી બચવા બે-બે ટી-શર્ટ પર ગરમ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં, રોજની જેમ હાથે અને મોં પર ગ્લિસરીન-ગુલાબજળ, ક્રીમ લગાવ્યાં. હમ્પટા ટોપ પર પહોંચવાના આજના દિવસે અમે વહેલાં નીકળવાનાં હતાં. અમારા ટેન્ટની સાથે અન્ય ટ્રેકિંગ કંપનીઓના ટ્રેકરો અને સહકર્મીઓના પણ ટેન્ટ લાગ્યા હતાં. સહુથી ચેલેન્જિંગ એવા ટ્રેકના ત્રીજા દિવસનું

ઊંચાઈવાળું ચઢાણ શરૂ કરતાં પહેલાં અમે ભરપેટ નાસ્તો કર્યો. અલગ અલગ શહેરથી હમ્પ્ટા પાસ સર કરવા આવેલ દરેક વ્યક્તિનો આત્મવિશ્વાસ કાબિલે તારીફ હતો.

હા, તો તમને હમ્પ્ટાના ટોપ પર લઈ જતાં પહેલાં આ ટ્રેકની થોડી જાણકારી આપી દઉં. હિમાલયના પીર પાંજલ રેંજમાં સ્થિત હમ્પ્ટા નામનું ગામ છે, જે ૪૨૭૦ મીટરની ઊંચાઈએ સ્થિત છે. હમ્પ્ટા પાસ એ લાહોલની ચંદ્રા વેલી અને હિમાચલની કુલુ વેલીને જોડતો વચ્ચેનો પાસ છે. મોટાભાગે ભરવાડો પોતાનાં ઘેટાંઓને ચરાવવા માટે અહીં આવે છે. બેઝ કેમ્પ જોબ્રાથી ચીકા, ભાલુ કા ઘેરા, પસાર કરી હમ્પ્ટા પાસ પહોંચી શકાય છે. જોકે હમ્પ્ટા પાસ ટ્રેકની ખાસિયત એ છે કે ડેસ્ક્રેશન કરતાં ત્યાં સુધી પહોંચવાની જર્નીમાં જ વધુ સુંદરતા છે. ખડકો, ઝરણાં, ધોધ, પાઈનનાં લાકડાં, પાઈનનાં વૃક્ષો, જંગલી ફૂલો સહિત અનેક રંગબેરંગી ફૂલો અને વનસ્પતિની સુવાસ, ઘાસથી પથરાયેલાં મેદાનો સહિત ઊંચેરા પહાડોથી શોભતો આ પ્રદેશ અદ્ભુત લાગે છે. ૧૪,૦૦૦ ફૂટની ઊંચાઈ પર સ્થિત હમ્પ્ટાના ટોપ પર પહોંચવાના સફરમાં સહુથી વધુ ઠંડી (૬-૭ ડીગ્રી) અને ઊંચાઈવાળું ચઢાણ આવે છે. ઘણા કેસમાં ઓક્સિજન લેવલની કમીથી તકલીફ થઈ શકે છે, પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી અમારા ગ્રૂપમાં કોઈને ઓક્સિજન કમીની તકલીફ નહોતી પડી.

તો ત્રીજા દિવસના ચઢાણમાં પગની જ નહિ પરંતુ સમગ્ર શરીરની આખી એનર્જી વપરાઈ. વરસાદ, હાડ થિજાવી દેતી ઠંડી અને ઊંચાઈવાળા ચઢાણ સામે સશક્ત રહી ચાલતા રહેવું એ જ અમારા માટે ચેલેન્જ હતી. દૂર દૂર માત્ર ઝાકળ હતું, અને પાછળ નજર કરતાં એક સુંદર પ્રકૃતિ હતી, જે અમારા પાછા ફરવાની જાણે કે રાહ જોઈ રહી હતી. પરંતુ અમુક ફીટ પર પહોંચતાં જ ગ્રૂપમાંના બે સભ્યોની ઠંડી સહન કરવાની શક્તિ ઓછી પડવા લાગી. તો સામી તરફ હમ્પ્ટા પાસનું વાતાવરણ પણ ધુમ્મસમાં વીંટળાયેલું જવા માટે અશક્ય સમાન લાગ્યું. આગળ જવામાં મુશ્કેલી થઈ શકે એ જાણી ગાઈડ અમને પાછા વળવાનું સૂચન કર્યું. અને માત્ર ૨૦૦ મીટરનું અંતર છોડી અમે એક પહાડને સર કર્યો, અને ડિસેન્ડિંગ શરૂ કર્યું.

તસવીરોમાં એકસરખો લાગતો આ આખો પ્રદેશ ડગલે ને પગલે નાવીન્ય લઈને આંખ સામે ઊભરે છે. હમ્પ્ટાના ટોપ સુધી ના પહોંચી શક્યાં એ છતાં અમારું મન તૃપ્ત થતું જતું હતું, કારણ કે અમે જે જોયું એ અવિસ્મરણીય હતું. હમ્પ્ટા પાસથી ભાલુ કા ઘેરા પહોંચી, ઠંડી અને વરસાદથી બચવા અમે ફટાફટ ટેન્ટની શરણે થયાં અને સાંજે હિમાચલની એક આખરી સાંજને આંખોમાં ભરવા બહાર નીકળ્યાં. અલગ અલગ ટ્રેકિંગ સાઈટ પરથી આવેલા ઘણા ટ્રેકરના ટેન્ટ ભાલુ કા ઘેરામાં લાગેલા હતા. સાંજે દોઢેક કલાક સુધી અમારા ગાઈડ અને ટ્રેકિંગ સાથી સાથે હિમાચલની, અહીંના રહેવાસીઓની, એમની જીવનચર્યાની અવનવી વાતો કરતાં અમારા જમવાનો સમય થયો. રોટલી, મિક્સ સબ્જ અને કસ્ટર્ડ આરોગીને (એક વાત કહું ? - ઠંડીથી બચવા અહીં પહેલી વાર મેં એક સીપ બીયર પણ ટ્રાય કર્યું !) તો રાત્રે ફરી એ જ ઠંડીએ અમને પોતાના આશ્લેષમાં ઘેરી લીધા, અને હું ને ડિમ્પલ ગીતો ગાતાં નિદ્રાદેવીને શરણે ગયાં.

દિવસ-૪ : ભાલુ કા ઘેરા ટુ જોબ્રા

ફાઈનલી આજે ડિસેન્ડિંગનો દિવસ આવી પહોંચ્યો હતો. ભાલુ કા ઘેરાથી પાછા વળતી વેળાનું ઓઝલ થતું જતું કુદરત, જાણે અમને પોતાનામાં સમાવ્યાં એ મલયભૂમિને ભારે મનથી અલવિદા કહેતાં અમે વળતું ટ્રેકિંગ શરૂ કર્યું. એક સત્ય હકીકતથી અચરજ થશે પરંતુ ૫૦ કિમી જેવું ચાલવા છતાં એક પણ દિવસ અમને પગ નથી દુખ્યા, જાણે કે પગને વહેવાનો લય મળી ગયો હતો ! ચાર-દિવસીય ટ્રેકમાં અમે સતત નવી ઊર્જા અનુભવી છે, નવા ખડકો, અને નવી દિશામાંથી આવતા નવા નજારાઓ, અને વનસ્પતિ અને ફૂલોની નવી ખુશ્બૂએ નવી યાદો કંડારી છે. જાણે કે એ હિમાચલની ભૂમિએ અમને વશમાં કરી લીધા હતાં.. વળતી વખતે આખી રાત પડેલા વરસાદના લીધે પાછાં ફરતાં હિમાચલની ધરતીના કાદવમાં ખૂંપાવાનું પણ સૌભાગ્ય મળ્યું. સમગ્ર ચાર દિવસ દરમિયાન જે ઝરણાંનાં પાણીથી અમને સતત ચાલવાની શક્તિ મળી, એ ઠંડાં પાણીનો સ્વાદ કોઈ પણ મિનરલ વોટરની તોલે ના આવી શકે ! સતત પાંચ-છ કલાક ચાલ્યા બાદ અમે અઢળક સ્મૃતિઓ, અઢળક ફોટાઓ, અને અઢળક આનંદ લઈને હિમાચલમાં ખુદના અસ્તિત્વનાં પગલાં પાડીને હમ્પટા ડેમ પહોંચ્યાં !

કોની ઈચ્છા ના હોય, જ્યાં સવારે આંખ ખૂલે ને નજર સામે પહાડોમાં વસેલું આકાશ મળે, ઊંચેરા હિમાલયનો નજારો મળે, ઝાકળથી ભીંજાયેલાં ફૂલો જોવા મળે, કર્ણપટ પર પંખી અને નદીનો ઘુઘવાટ મળે ! જીવનની એવી સ્વર્ગસિમી ત્રણ સવાર અમને ભાગ્યથી મળી, જેમાં નિરંતર જિંદગી હતી, ઈશ્વરની નજીક પહોંચ્યાનો એક સંતોષ હતો. સમગ્ર ટ્રેકના ચાર દિવસમાં અમે ઘર-પરિવાર-ફોન-નેટવર્કથી દૂર હતાં, અમારી ચારે તરફ હતું, અમને વીંટળાઈને વળેલું કુદરત, હિમાચલ.. આખરે કોઈક અજાણ્યા પ્રદેશને પોતાનો બનાવીને આવવું એનું નામ જ તો પ્રવાસ !

સૌન્દર્ય અને પવિત્રતાથી મહોરતી ધરતીમાં પાડેલાં અમારાં એ પગલાંઓ ભૂંસાઈ જશે પણ હિમાચલની મલયભૂમિએ અમારા અંતરમનમાં પાડેલાં પગલાંઓ આજીવન કંડારાયેલાં રહેશે. હૃદયમાં એ અવિસ્મરણીય સ્મૃતિઓનું પોટલું બાંધીને એ પવિત્ર પ્રદેશને અલવિદા કહેતાં અમે ભારે પગલે વિદાય થયાં.

હિમાચલના અદ્ભુત, અવિસ્મરણીય સ્વર્ગીય સુંદરતામાં અમે પાડેલાં પગલાંઓને શબ્દચિત્ર આપવાની મારી આ કોશિશને અહીં જ વિરામ આપું છું.

લલ્લેશ્વરીના વાખના થોડાક અનુવાદ

ઉર્વીશ વસાવડા

૧

ગુરુએ આપ્યું એક જ જ્ઞાન
બહાર નહીં ઘર અંદર ધ્યાન
વસ્ત્ર દિશાનાં પહેર્યાં મેં
ભટકું ભૂલી દેહનું ભાન.

૨

નવી રાત ને ચંદ્ર નવો
પળ પળ જગ પણ નવું નવું
તનમન નિર્મળ કર્યાં પછી
(લલ્લા) સ્વરૂપ મારું નવું નવું.

૩

આવી છું કયા માર્ગથી, જાવું કઈ તરફ ?
આવાગમનની મારી દિશા છે કઈ તરફ ?
સાયો જવાબ આપશે ઈશ્વર એ પ્રશ્નનો
અમથી આ રઝળપાટનો તો શું પછી અરથ ?

૪

મારગ હતો સરળ અને આવી ગઈ હું અહીં સુધી
આવ્યો છે ખ્યાલ કે પરતનો માર્ગ કંઈ સીધો નથી
દિવસો વીતે છે અહીં જ કિનારા ઉપર હું શું કરું ?
નાવિકને આપવાને મારી પાસ તો કંઈ પણ નથી.

૫

આ દેખાતા જગતનું મન તને કાં છે હજી વળગણ ?
નથી સાચું આ, ભ્રમણા છે તું કેળવ એટલી સમજણ
તને દોરે છે ખોટા પંથ પર ડહાપણની આ ઓછપ
બધું ત્યાગી થઈ જા મુક્ત લખચોરાસીથી તત્ક્ષણ.

૬

દોરડાંઓ રેતના વણવાથી કંઈ વળશે નહીં
આ રીતે તો નાવ તારી સહેજ પણ ચળશે નહીં
ઈશ્વરે નિર્મિત કર્યાં છે કર્મ તારા કાજ જે
કોઈનાથી કોઈ કાળે એ કદી ટળશે નહીં.

‘ઈરોસ’થી ‘અગાપે’ની પ્રેમયાત્રા

રૂપાલી બર્ક

યુવા કવિ ઉમેશ સોલંકી નવલકથાકાર અને કવિ છે. આ અવલોકન લખાઈ રહ્યું છે ત્યારે રેખાચિત્રોનું એમનું પુસ્તક ‘માટી’ પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યું છે. ‘ફેરફાર’ નવલકથા બાદ ‘૨૮ પ્રેમકાવ્યો’ એમનું બીજું પુસ્તક છે. પારંપરિક રીતે લખાતાં આવતાં અને એવા નામાત્મિધાનથી અપેક્ષિત પ્રેમકાવ્યોનો છેદ ઉડાડી દઈને શીર્ષક જેટલું ચોંકાવનારું પુરવાર થાય છે એટલાં જ કાવ્યો ચોંકાવનારા પુરવાર થાય છે. નથી અહીં પ્રેમની સુંવાળપનું સ્થૂળ આલેખન કે એને વર્ણવતી પુષ્પિતા વાણી. કાવ્યોમાં કવિએ ‘ઓબ્જેક્ટિવ કોરિલેટિવ’નો જાણતા-અજાણતા વધતા-ઓછા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કર્યો છે. સઘળું કહી દેવાને બદલે ઈગિત કરે છે અને ભાવકો પર છોડી દે છે. એથી ‘કોઠી’ જેવું કાવ્ય કોયડો બની રહે છે.

પ્રેમ ‘વરસાદનું પહેલું ટીપું’ હોઈ શકે તો ‘ગટરનું ઢાંકણું’ કેમ નહીં? (‘અને તું?’, પૃ. ૭૧). પ્રેમના રૂપક થકી લોકોને વિભાજિત કરતી સમાજમાં પ્રવર્તતા ભેદભાવની દીવાલો પર સવાલ ઉઠાવનારાં અહીં સમાવિષ્ટ કાવ્યો ઊર્મિકાવ્યો નહીં (‘ટીલાડીઓ’ અને ‘પતંગ અને ઝંડા’ કાવ્યોને બાદ કરતાં) બલ્કે વિચારશીલ અને એથીય આગળ પ્રગતિશીલ કાવ્યો છે. પ્રેમના રૂપકને અંગત સંદર્ભથી ઉપર જઈ સામાજિક સંદર્ભે પ્રયોજવામાં આવ્યું છે માટે આ સંગ્રહમાં સમાવિષ્ટ કાવ્યોને સામાન્ય પ્રેમકાવ્યો કરતાં અલગ દષ્ટિકોણથી સમજવાં પડે.

સદીઓથી સમાજ પ્રેમનો વેરી રહ્યો છે. સાંપ્રત સમયમાં આંતરધર્મ પ્રેમ કે લગ્ન બાબતે ‘લવ જિહાદ’ના નામે નૈતિક પોલીસગીરીના માધ્યમથી રાજકારણ રમાય છે એ વાસ્તવથી આપણે ક્યાં પરિચિત નથી. પ્રેમને મળેલા નવા આયામ વિશેનાં કાવ્યો પણ લખશે નવી પેઢીનો કોઈ કવિ. એ દિવસ દૂર નથી. એવું જ સમલૈંગિક પ્રેમનું છે. અત્યાર સુધી અપરાધ ગણાતા આ પ્રેમને હવે કાનૂની માન્યતા મળી છે પણ સમાજ એને સ્વીકારતો નથી તેથી આવા પ્રેમીઓને ઘણી હાલાકીનો સામનો કરવો પડે છે. સમલૈંગિક પ્રેમના અધિકાર માટે સંઘર્ષ કરનારાનું ‘ક્રિવયર લિટરેચર’ જોરશોરથી લખાવા માંડ્યું છે. પ્રેમ એકાધિકાર (monolithic) નથી, તે સ્થળ, સંજોગને આધીન હોય છે. ડુંગળીનાં અનેકો પડ જેવાં પડ ધરાવે છે. વળી સમયની સાથે પ્રેમની પરિભાષા કેવી બદલાતી રહે છે !

કાવ્યસંગ્રહ અર્પણ કરાયો છે : ‘આંતરજાતીય, આંતરપેટાજાતીય લગ્ન માટે વિચારરત, સંઘર્ષરત પ્રેમીઓ અને આંતરજાતીય, આંતરપેટાજાતીય પ્રેમલગ્ન કરનારાં દંપતીઓને’. સામાન્ય રીતે આપણે ‘જ્ઞાતિ’ અને જ્ઞાતિ હેઠળ ‘જાતિ’ એમ સમજીએ છીએ. અહીં ‘જાતિ’ અને ‘પેટાજાતિ’ એમ વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે એ નોંધવાનું છે. અર્પણ જાણે કાવ્યસંગ્રહનો

ઢંઢેરો ના હોય ! અર્પણ વાંચી કાવ્યસંગ્રહના શીર્ષકથી થતો ભ્રમ તૂટી જાય છે.

સૌપ્રથમ તો ફળીભૂત થતા અટકી જતાં પ્રેમના મૂળમાં વર્ણભેદ બતાવી દલિત કવિઓની આગલી પેઢી કરતાં સાવ નોખો અને નવો ચીલો ચાતર્યો છે ઉમેશ સોલંકીએ. આ અગાઉ લખાયેલી દલિત કવિતામાં અને ગદ્યમાં ભારતીય સમાજની જ્ઞાતિપ્રથાના પરિણામે ઉદ્ભવતા બિનદલિત સમાજ દ્વારા થતાં દમન અને શોષણ, તિરસ્કાર અને આભડછેટને જેટલાં વણી લેવાયા છે એટલી હદે દલિત સમુદાયમાં પ્રવર્તતા જ્ઞાતિભેદને આલેખવામાં આવ્યો નથી. દલિત ગદ્યમાં જ્ઞાતિપ્રથાના પરિણામે દલિત મહિલા પર આચરવામાં આવતા યૌન શોષણનું આલેખન થયેલું છે પરંતુ આંતરજાતીય અને આંતરપેટાજાતીય પ્રેમ કે લગ્નના મુદ્દાને સ્પર્શવામાં આવ્યો નથી.

દલિત સાહિત્ય સમાજ અને સામાજિક વ્યવસ્થા સાથે ગાઢ નિસ્બત ધરાવે છે. અશ્વેત સાહિત્યની માફક દલિત સાહિત્યને એટલે જ સાંસ્કૃતિક ચળવળ કહેવામાં આવે છે. ભેદભાવથી ખદબદતો સમાજ બીમાર હોય છે. બીમાર સમાજની નાડી તપાસી, નિદાન કરી, સામાજિક વ્યાધિઓનો ઉપચાર કરવા માટે, એટલે કે સમાજમાં પ્રવર્તતા જ્ઞાતિ-જ્ઞાતિ (જ્ઞાતિ-પેટાજ્ઞાતિ) આધારિત ભેદભાવને નેસ્તનાબૂદ કરવાનો દલિત યુવા કવિનો નિર્ધાર આ કાવ્યસંગ્રહમાં પ્રબળ રીતે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે એ ખૂબ આવકારદાયક છે. કવિ ઉમેશને આ બદલ અભિનંદન !

પ્રથમ કાવ્યનું શીર્ષક છે ‘વૉધું’. નોંધમાં સમજાવ્યું છે એમ — ‘વહેળો, કોતેડી કે વોકળો... જેને સાબરકાંઠાની લોકબોલીમાં વોધું કહે છે. વોધું નાનાંમોટાં ગામના વંચિત સમુદાયો માટે કુદરતી હાજતે જવા માટેનું સ્થળ પણ છે; ઘણી વાર જાતીય સમાગમ માટે વોધાનો છેક અંદરનો ભાગ કામમાં આવતો હોય છે.’ આ કાવ્યમાં વણાવેલું વૉધું ખૂબ સૂચક છે. સમાજને માન્ય ન હોય એવો પ્રેમસંબંધ બાંધવો હોય તો સમાજની આંખોથી દૂર ‘થોર’, ‘કાંટા’ અને ‘બાવળ’ વચ્ચે પ્રેમ ખીલવવો પડે. ખોલકાને (ગંધેડાના બચ્ચા) વાગેલા રોડાથી પ્રેમિકા ‘બોલનાર’ (સ્પીકર)*ને ‘આહું સ્મિત વેદનામાં ભેળવી/વહાલ ભરેલા શબ્દો બોલી :/ ‘ખોલકા જેવો તુંય રૂડો’. કાવ્યની અંતિમ પંક્તિઓ છે : ‘ખોલકું હજુ ત્યાં જ ઊભું છે / વૉધું રોડાંનું પર્યાય બન્યું છે.’ સમાજના ભેદભાવોને લીધે ફળીભૂત નહીં થઈ શકતા પ્રેમની વ્યથા આ કાવ્યમાં છલકાય છે. આમ, પ્રથમ કાવ્ય આ સંગ્રહના મોટાભાગના ‘unrequited love’ના, અધૂરા રહી જતા પ્રેમને વાચા આપતાં કાવ્યો માટે ભાવકને તૈયાર કરે છે. ‘મોહણિયું’ કાવ્યમાં વૉધું જેટલું જ સુલભ છે પ્રેમીજનોને પ્રેમકીડા માટે. બન્ને સ્થળે ‘લિસોટીમાં લુછાઈ જાય/ભેદોના ડાઘ’. મારા વિદ્યાર્થીઓને અનેક વાર સમજાવું છું એમ ‘પ્રેમથી પેટ ભરી શકાતું નથી’ એ કહેવતની યાદ અપાવે છે ‘અનાજનો પહેલો દાણો’ કાવ્ય.

પ્રસિદ્ધ મનોવિશ્લેષક અને સામાજિક તત્ત્વચિંતક ઍરિક ફ્રોમ એમના જાણીતા પુસ્તક The Art of Loving (ન્યૂયોર્ક : હાર્પર એન્ડ રો, ૧૯૫૬)માં નોંધે છે : ‘બે અજાણ્યા વ્યક્તિઓ નજીક આવે છે પછી એમની વચ્ચે કોઈ અવરોધો રહેતા નથી. નજદીકી પ્રાથમિક

* પશ્ચિમના કવિ અને બોલનાર વચ્ચેનો સ્પષ્ટ ભેદ કરવામાં આવે છે.

ધોરણે જાતીય સંબંધ દ્વારા સ્થપાય છે. શારીરિક જુદાપણું શારીરિક સમાગમથી દૂર થાય છે.” ભારતના સંદર્ભમાં સામાજિક જુદાપણાનો વાસ્તવ પ્રેમીઓની આડે આવે છે. પશ્ચિમનો દેશોમાં આપણા દેશમાં હયાત એવી જાતિપ્રથા કે એટલી હદે ધર્મ આધારિત ભેદભાવ નથી. રંગભેદ હતો પણ સમય જતાં એ ક્ષીણ થયો છે. શ્વેત-અશ્વેત વ્યક્તિઓ મુક્તપણે પ્રેમ કે લગ્ન કરી શકે છે. આપણા દેશમાં પ્રેમના માર્ગે ચાલવા ઈચ્છતી બે વ્યક્તિઓ માટે સમાજ અવરોધ બને છે એટલો પશ્ચિમના દેશોમાં નથી બનતો. સંપ્રહના અગિયારમા કાવ્ય ‘માંડ દેખાતી દોરી’માં સામાજિક દીવાલોથી ઉદ્ભવતી, ખાસ કરીને આભડછેટની ‘જુગો જૂની વેદના’નો ઉલ્લેખ છે. ‘મગરાની વાતો’માં સમજણના ભાર વિહોણા નટખટ કિશોરપણાના વીતી ગયેલા જીવનકાળની મીઠી સ્મૃતિઓને બોલનાર વાગોળે છે. પણ એટલે અટકતો નથી. જાગૃતિ વિકસે એમ સમજાય છે કે સમાનતા મેળવવા જુગોથી ચાલ્યા આવતા રિવાજને તોડવા પડશે. ‘નિયમની છાતી પર’ - આ કાવ્યમાં માણસને ઝુલાવતો બળવાન સમય છે જેને નિયમથી (નોંધ : અહીં નિયમ એટલે માણસ રચિત નિયમ) પકડી શકાતો નથી. ‘નિયમ જો હોત નહીં / ઝૂલવું પણ હોત નહીં. / ઝૂલી ઝૂલીને ઝૂલવું હવે ડગલું વધ્યું છે / નિયમની છાતી પર એનું પગલું પડ્યું છે.’ (પૃ. ૬૧). સદીઓથી ચાલતી આવતી સમાજની અન્યાયી હકૂમતને પડકારવાની વૈશ્વિકીકરણના યુગની પેઢીને તાલાવેલી હોય એ સ્વાભાવિક છે, ‘સમયને નિયમથી પકડી શકાતો નથી.’ (પૃ. ૬૧). ‘લત’ કાવ્યમાં સત્તર વર્ષનાં યુવક-યુવતીને એ ઉમરે થતા ‘પપી લવ’ - વિજાતીય આકર્ષણનો અનુભવ વર્ણવેલો છે. કાચી ઉંમર હંમેશાં અપરિપક્વ હોતી નથી. સુયોજન રૂપે સમાજના ડરથી સંકોચાવાને બદલે વિસ્તરવાનો નિર્ણય લેવાયો છે :

શું કરવું ?
વિસ્તરવું
કે સંકોચાવું
સંકોચાવામાં હિત નથી
વિસ્તરવામાં મળવાની પ્રીત નથી
સ્થિરતાને વળી કોહવાટ વહાલો
કોહવાટ એ સત્તરની રીત નથી.

....
સાથે લાગી
કોહવાટ ન ભાળવાની
કીકીને પણ લત નિરાળી. (પૃ. ૫૫-૫૬)

‘ખેંચાણ’ કાવ્યમાં આવા જ બીજા દંદનો સામનો કરે છે. પ્રેમના જાદુમાં રંગાયેલો છતાંય ખખડી ગયેલી ઝૂંપડી પ્રત્યે પ્રબળ ખેંચાણ અનુભવતો અને છેવટે ‘ઠંડું પડી ગયેલું શરીર’ બની જતા પ્રેમીની લાચારી દર્શાવવામાં આવી છે. ‘કૂદું’ કાવ્યમાં કિશોરથી મોટી ઉંમરની ‘લાલ-લીલી બંગડી’ પહેરેલી સ્ત્રી પ્રત્યેનું આકર્ષણ જેને ‘કાફ લવ’ કહેવાય છે અને મનોવિશ્લેષણની દૃષ્ટિએ જેને ‘ઈડીપલ કોમ્પ્લેક્સ’ કહે છે - એ વિશેનું આલેખન છે.

‘ઉખેડી ફેંક્યું’ કાવ્યમાં એક ડગલું આગળ જઈ આંતરજાતીય કે આંતરપેટાજાતીય પ્રેમ ખાતર કરવા પડતા સંઘર્ષની વરવી વાસ્તવિકતાનું આલેખન છે. સંઘર્ષ સહેલો નથી

પણ તેથી હતાશાનો શિકાર બનવાને બદલે પ્રેમીઓ બાહોશ બની સામનો કરે છે.

તું મળે મને
અને ખબર પડે
ગામ આખું ચોમેરથી ચોંટી પડે.
ને ઉખેડીએ ગામને
તો ગામ આખું લોહી ચૂસે, દૂબળાં કરે
ઉખેડીએ ગામને
તો ગામ સાથે ચરચર ચામડી ઊતડે.
ઊતડેલી ચામડી
કાલે આવશે નવી
ધારી વિચારી
આંગળીઓમાં તારી
મારી આંગળીઓ નાખી
હથેળી પર મારી
તારી તે હથેળી દાબી
ગામને ઘમઘમ ઉખેડી ફેંક્યું
લોહીની બેચાર સેરો છૂટી
થોડી ઘડી પછી ટાઢક વળી
હૃદયમાં તોય જીણી કંપારી રહી. (પૃ. ૪૨-૪૩)

પ્રેમસંબંધમાં નાયક-નાયિકાને નડતો ખલનાયક સમાજ છે. લોહી ચૂસતા, દૂબળા કરતા સમાજનું સજીવારોપણ કરી એનાથી ઊભો થતો ખતરો બતાવેલો છે. ફોમ લખે છે એમ, “કોઈને પ્રેમ કરવો ફક્ત પ્રબળ લાગણી નથી. એ નિર્ણય છે, ચુકાદો છે, વચન છે. જો માત્ર લાગણી હોત તો હંમેશ માટે પ્રેમ કરવાના વચનનો આધાર ન હોત.” એટલે તો ગામને ઉખેડી ફેંકવામાં સફળ થવાય છે. ‘બુઢી થઈ’ કાવ્યમાં પણ પ્રેમી યુગલ સમાજની ટક્કર મક્કમતાથી જીલે છે. પૂરેપૂરી રીતે સમાજની કનડગતથી છુટકારો નથી એ ‘માંડ દેખાતી દોરી’માં બોલનાર કબૂલે છે : ‘પણ ધારેલું સઘળું / નથી થતું.’ ‘ઉખેડી ફેંક્યું’ કાવ્યના અંતે એથી જ હૃદયમાં જીણી કંપારી રહે છે ને. સમયની માફક સમાજ બળવાન છે એ અહેસાસ બાદ કોઈ ભ્રમ ટકે નહીં એ સ્વાભાવિક છે :

જુગો જૂની વેદનામાં
આખ્ખેઆખ્ખો ડૂબી ગયો:
તારા હૃદયને બાંધેલી
માંડ દેખાતી દોરીને
જોઈને હું તે રડી ગયો
રડાય એટલું રડી લઈને
દોરી કાપવા ધસી ગયો. (પૃ. ૨૮)

સમાજમાં અદૃશ્ય દીવાલો છે એ વાસ્તવને સ્વીકારી લીધા બાદ સંબંધ કાપી નાખ્યો, પણ પ્રેમીને આશા છે કે ઈચ્છીએ તો સમાજને પહોંચી વળવું શક્ય છે. પ્રેમિકાને એ સવાલ કરે છે કાવ્ય ‘સરહદ’માં :

કહેવાય છે
સરહદ કોઈ નડતી નથી પ્રેમને
તો કઈ સરહદ રોકી રહી તને ?

....
નાહકની અટવાઈ ગઈ તું

....
સરહદ તને જે નડી રહી છે
રાજા-રાણીમાંથી ખડી થઈ છે
એક ડગલું તું આગળ આવ !
સરહદ આપણે તોડી નાખીએ... (પૃ. ૩૦)

છૂટાં પડી ગયા બાદ અગાઉ નોંધ્યું છે તેમ, નિરાશા, ગુસ્સો, આત્મઘાતી વિચારો કે વેર-વેમનસ્યની ભાવનાને સ્થાને સુયોજન (rationalization)થી કામ પાર પાડવામાં આવે છે. ખૂબ અઘરું છે પ્રિયપાત્રથી વિખૂટા પડવું પણ લાગણીના મામલા સાથે બાથ ભીડવા બુદ્ધિથી કામ લેવાય છે. જે થયું તે કેમ થયું ? ‘સદીઓની સદીઓ / ચક્કર માર્યા કરતી આમ તો / આજુબાજુ તારી ને મારી. / ચક્કર મારતી સદીઓને / સતત આપણે ખલેલમાં નાંખી / ઠેલી ઠેલીને પછી / ગમતી ક્ષણના બાહુપાશમાં રાખી / પણ / ક્ષણ ગમતી / સદીઓની ઘેલી બની / વેગથી અચાનક આવી કને / વેગથી એમ ખેંચી ગઈ તને / કે / એક ક્ષણ, તું ના છોડી શકી મારી કને’ (પૃ. ૪૭-૪૮). સુયોજનના પરિણામે પ્રેમી પરિસ્થિતિ સાથે જબરજસ્ત સમાધાન કરી શકે છે. ‘અડધું કશું હોતું નથી / મથી મથીને તોય અડધામાં જિવાય છે.’ આ તેને લાધેલું જ્ઞાન છે. ‘વાપસી’ એવા સૂચક શીર્ષકવાળા કાવ્યમાં પ્રેમી વિયોગના દુઃખમાં ગરકાવ છે પણ વિચારશીલ હોવાને કારણે એને આવેલો વિચાર સાચવે છે અને સકારાત્મક ભવિષ્ય ભણી આગળ વધે છે :

જીવવાના રસ્તા ખોલી આપ્યા
ઓળખ આપી, ઓળખમાં બળ આપ્યું
કેટકેટલું આપ્યું તેં મને
આમ ભલે કહેવાયો નબળો
ને મેં
શું ફેંદી બેચાર ચોપડી
કે તને હું ભૂલી ગયો... (પૃ. ૭૦)

પ્રેમમાં નિરાશા પામતા પ્રેમીઓ માટે જીવવા અને જીવવાની ચાવી છે આ પંક્તિઓમાં. એ જ સૂરમાં કાવ્ય ‘મારા રસ્તે’ કાવ્યમાં એક રાહ પર ડગ માંડેલા અને બાદમાં છૂટાં પડી ગયેલાં પ્રેમી-પ્રેમિકા અચાનક ભટકાઈ પડે છે ત્યારે એકબીજા પ્રત્યેના અપરિચિતો વચ્ચે હોય એવા વ્યવહારનું આલેખન છે;

હળવે ચાલ્યાં, અમે એક રસ્તે
હવે, એ એના રસ્તે હું મારા રસ્તે.

ટેરવાંને ટેરવાંની માયા છૂટી

....
અને, એ એના રસ્તે હું મારા રસ્તે

....
એણે જોયું ન જોયું ક્યું
નજરને મેં સ્વસ્થ કરી
'જોયું ન જોયું'ની કદર કરી

....
એ એના રસ્તે હું મારા રસ્તે
એ એના રસ્તે હું મારા રસ્તે.

ઉપર ટાંકેલા કાવ્યાંશમાં બેવડાવેલી અંતિમ પંક્તિઓ નિસ્પૃહતાભરી વ્યવહારિકતા વ્યક્ત કરે છે. પ્રેમી સ્વસ્થતાથી વાસ્તવ સ્વીકારી લે છે. 'નામ છોડ્યું' કાવ્યમાં પ્રેમિકાના અચાનક લીધેલા વળાંક બાદ પ્રેમી 'લાયાર આંખનાં આંસુઓને લૂછવા લાગ્યો / લૂછતાં લૂછતાં નામ જાણ્યું / નામ જાણી નામ છોડ્યું.' (પૃ. ૫૩). સંઘર્ષના અંતે સફળતા ના મળે તો સમાધાન શોધવું પડે છે. પણ 'ચીકાશ' કાવ્યમાં દર્શાવ્યું છે એમ ક્યારેક પ્રેમિકાને વરસો પછી જુએ છે 'અને લાગણી પાછી / એના સ્વભાવમાં આવી ગઈ'. (પૃ. ૩૯)

ફોમ નોંધે છે કે 'જાતીય આકર્ષણ અમુક ક્ષણો માટે મિલનનો આભાસ કરાવે છે. પ્રેમ વિના આ મિલન બે વ્યક્તિઓને પહેલા જેવા જ અજાણ્યા બનાવી દે છે. પરિણામે એકબીજાની શરમ આવે અથવા ઘૃણા પણ અનુભવાય. મિલનનો આભાસ ગયા પછી જુદાપણું વધુ ગહન રીતે સામે આવે.' આંતરજાતીય/આંતરપેટાજાતીય પ્રેમ હોય તો સાંસ્કૃતિક જુદાપણું પણ નડતર બનતું હોય છે. 'તો ચાલ!' કાવ્યમાં પ્રેમીઓની વચ્ચે સંસ્કૃતિ ખડી છે અને હોઠને હોઠ સુધી પહોંચવા દેતી નથી. સહેજે હલતી નથી કે ઝોંકું ખાતી નથી. આવા સંજોગોમાં શું કરી શકાય ? આગવું ખેતર બનાવીને મકાઈ ઉગાડી શકાય. 'પછી/ ઊંચી ઊંચી મકાઈની વચ્ચે / તારા હોઠને હોઠ મરા બનાવીએ / મારા હોઠને હોઠ તારા બનાવીએ / 'તો ચાલ !' (પૃ. ૬૪). 'આંખની અંદર' કાવ્યમાં રંગનો ભાર રહી જાય છે બહાર અને આંખની અંદર બસ સુંદર સુંદર'. (પૃ. ૬૬). શીર્ષક 'પ્રિયે' પણ વાત અપ્રિય બનાવે એવી. શહેરમાં રોડ વચ્ચે શિસ્તબદ્ધ છોડ, સૈનિકની કતારો જેવી ઈમારતો, બગીચા, વગેરે જોઈ પ્રેમી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ પોકારી ઊઠે છે : 'નાનકડું એકેય ઝૂંપડું નથી / અંદરથી છેક હું તે ડરી ગયો છું. / ક્યાં લઈને આવી, પ્રિયે, તું મને ? / આ તો મારો દેશ નથી / આ તો મારો દેશ નથી.' (પૃ. ૧૮). 'પ્રેમ' કાવ્યનો પ્રથમ હિસ્સો પ્રેમી અને પ્રેમિકાની જીવનશૈલીનો આભજમીન જેટલો ફેર દર્શાવે છે. પ્રેમી કહે છે પ્રેમિકાને, 'મને કહેજે / જ્યારે તને એવું લાગે / કે આવું તો મને મારી દુનિયામાં પહેલા વીર લાગે.' (પૃ. ૧૫-૧૬).

આ સંગ્રહની કવિતામાં પ્રેમને સાર્થક બનાવવા સંઘર્ષ છે પણ એ ઘાતક પગલા દ્વારા નહીં, રચનાત્મક રસ્તે ચાલીને, 'સમાજના સજન' થઈને વ્યક્તિગત પ્રેમની અસફળતાને સમાજ પ્રત્યે અનુકંપા દાખવી ઉત્તર વાળવાની મહેચ્છા છે. જે સમાજ

નડતરરૂપ છે એના જ સજન બની એનું કલ્યાણ કરવું છે. સંગ્રહમાં સતત આવો ‘ડાયલેક્ટિક’ રચતો વિચાર વ્યક્ત થતો રહે છે.

ફોમ લખે છે, ‘સમાજની રચના એવી રીતે થવી જોઈએ કે માણસની સામાજિક, પ્રેમાળ પ્રકૃતિ એના સામાજિક અસ્તિત્વથી વિખૂટી નહીં બલ્કે એમાં લીન હોવી જોઈએ. જે લોકો ગંભીરતાથી પ્રેમને માનવઅસ્તિત્વની સમસ્યાના એકમાત્ર તાર્કિક જવાબ તરીકે જુએ છે, એમને એવા તારણ પર આવવું પડશે કે જો પ્રેમને અત્યંત વ્યક્તિપ્રધાન, હાંસિયાકૃત બનવા ના દઈ, એક સામાજિક ઘટના બનાવવી હોય તો આપણા સામાજિક માળખામાં મહત્વના અને આમૂલ પરિવર્તન જરૂરી છે. ‘શોધમાં’ પ્રેમ જોખમમાં છે તેવી ઘડીએ ફરિયાદના સ્થાને અત્યંત પરિપક્વતા દાખવી પ્રેમી કહે છે : ‘તારામાં ભળવાથી / ભળી હતી ઊર્જા મારામાં / મારામાં રહેલી / તારીમારી ઊર્જા સઘળી / થઈ રહ્યું છે વિસર્જન. / વિચારું છું / જે ઊર્જાથી / ઈતિહાસને વાળવાનો હતો / મૂકવાનો હતો / ભાઠા પડેલા અગણિત હાથમાં...’ (પૃ. ૨૫)

પ્રેમને ‘ઈરોસ’ (eros) - જાતીય પ્રેમના સામાન્ય સ્તરથી ઉપર ઉઠાવીને ‘અગાપે’ (agape) - સાર્વત્રિક પ્રેમના ઉચ્ચ સ્તરે લઈ જવાની ક્વાયત પ્રેમીને છેવટે ‘એલ્ટ્રીઝમ’ (altruism) બીજાની સુખાકારી સુધી લઈ જાય છે. ઈરોસ અને અગાપેનાં બિંદુઓ સ્પષ્ટ કરતાં બે કાવ્યો છે - ‘પ્રેમ એટલે’ અને ‘પ્રેમ’. એકમાં ‘પ્રેમ એટલે / હળવાનું મળવાનું હસવાનું / પળ-પળનું.’ (પૃ. ૧૪). બીજામાં ‘સાથે મળીને / પીડાને / આપણી કને રાખીને / વગર વાંકે પીડાતાને પ્રેમ આપીએ...’ (પૃ. ૧૬). એ જ રીતે ‘પતંગદોર’ કાવ્યને અંતે પ્રેમિકાને ખોયા બાદ પ્રેમી હકારાત્મક વલણ અપનાવે છે :

જંગલ વચ્ચે દરવાજાનો ટેકો લઈ
જતાં-આવતાં એકલદોકલને જોવા લાગ્યો
હાથ થોડો ઊંચો થઈ
ડાબેજમણે જમણેડાબે સ્હેજ હલી
સૌ ખંતીલા હાથને મળવા લાગ્યો... (પૃ. ૩૭)

કાવ્ય ‘સરહદ’ની અંતિમ પંક્તિઓ પ્રેમનો વ્યાપ વિસ્તારીને સુંદર આયામ અર્પે છે :

વેરવિખેર થયા છે લોકો
વેરવિખેરને પણ જોડી નાખીએ. (પૃ. ૩૦)

માનવઈતિહાસમાં જગતને સતત સતાવતી હિંસાખોરી, અશાંતિ, અરાજકતા, અસહિષ્ણુતા, વગેરેનો એકમાત્ર ઉકેલ છે અગાપે. આવો પ્રેમ જગતના સર્વમાં પ્રગટો એવી અભ્યર્થના.

['૨૮ પ્રેમકાવ્યો' (કાવ્યસંગ્રહ) : ઉમેશ સોલંકી, નિર્ધાર પ્રતિબદ્ધ સાહિત્ય મંચ મુદ્રક, ૨૦૧૮, પૃષ્ઠ ૭૧, મૂલ્ય : રૂ. ૭૦/-]

વેઠ્યું તેની વ્યથાની હૃદયસ્પર્શી આપકથા : ‘એકલા હોવું...’

ઉત્પલ પટેલ

[‘એકલા હોવું...’ : મણિલાલ હ. પટેલ, પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૮, પ્રકાશક : પાર્શ્વ પબ્લિકેશન્સ, અમદાવાદ]

જેમ નિબંધ તેમ આત્મકથા લખવી એ પણ જેવીતેવી વાત નથી ! એમાં પદે પદે સત્યનો સામનો કરવો પડે છે. વાત સત્ય હોય પણ તે વાંચનારનેય સત્ય જ લાગે તે રીતનું આલેખન પણ કસોટી કરનારું બને છે. વ્યક્તિના જીવનના અપરિચિત અંશો વાચકને આકર્ષતા હોવાથી તે આત્મકથામાં નિરૂપાવા જોઈએ અને એય સાહજિક રીતે જ.

મણિલાલ હ. પટેલે બરાબર સત્યને વળગીને, એમની આત્મકથાના બે ભાગમાં ‘તરસી માટી’ અને ‘એકલા હોવું...’માં પોતાનાં વ્યક્તિત્વ અને જીવનવિકાસની કથાને જવાબદારીપૂર્વક આલેખી છે.

પંચમહાલ પંથકના પછાત, અંધારિયા મલકમાં અભાવો વચ્ચે ઊછરીને તેમણે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું. પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ઉચ્ચશિક્ષણના પડાવો પાર કરવા એ માત્ર ચોપડીઓમાંથી નિષ્ઠાપૂર્વક પસાર થવાનું કામ નહોતું. એ ભણતર માત્ર જીવનનિર્વાહ માટે નોકરી મેળવવા કાજેય નહોતું. શરૂથી જ ઘણા અને ઘણી જાતના અભાવો વચ્ચે પણ મણિલાલની પોતાને સ્થાપવાની જીદ હતી તે તેમની નમ્ર વ્યક્તિતામાંયે વરતાઈ રહે છે. રામીમાની શીખ એમણે ગાંઠે બાંધી રાખેલી છે કે દીવો તેના દિવેલથી બળે છે માટે તેમાં તેલ પૂરતા રહેવું પડે. અહીં એ તેલ કે દિવેલ તે છે વ્યક્તિનો પરિશ્રમ, પુરુષાર્થ. ‘કઠોર પરિશ્રમનો કોઈ વિકલ્પ જ નથી’ એ સૂત્રનો મણિલાલ જીવનના હર પડાવે અમલ કરતા જ રહ્યા છે. જન્મદાત્રી મા, જીવનદાત્રી માટી અને અનુભવદાતા મલકે મણિલાલ માટે ‘મણિલાલ હ. પટેલ’નો એકડો પાડવામાં કેન્દ્રીય ભાગ ભજવ્યો છે. એમાં પછી પ્રવેશે છે ને ભાગ ભજવે છે કુટુંબીઓ, ભેરુઓ, શિક્ષકો, સહકાર્યકરો, સમાજવાળા ને અન્યો. એમાં ભૂંડાનો ભાગ ભજવનારાનીય કમી નથી. પણ મણિલાલ હ. પટેલના એકડા પર ધીર ગતિએ મીંડાં ચડતાં જાય છે અને એમ જીવનના મહત્વના બીજા પડાવ ઈડરમાં તેઓ પ્રોફેસર અને ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલ બને છે. સફળ શિક્ષક, સફળ વક્તા, સફળ સર્જક અને સફળ વિવેચક તરીકે તેમનું નક્કર ઘડતર ઈડર કોલેજકાળનાં ચૌદ વર્ષોમાં થાય છે. આ વર્ષોમાં મણિલાલ કવિ, નવલકથાકાર અને

નિબંધકાર તરીકે સફળ આરંભ કરે છે. એ આરંભ બાદ વિકાસના ઠીક ઠીક પડાવો ઈડર ખાતે જ પસાર થાય છે. મણિલાલ સાબિત કરે છે કે તેમણે દીવામાં તેલ પૂરવામાં જરાયે ક્યાશ નથી રાખી. કઠોર પરિશ્રમના વિકલ્પને અજમાવવામાં ક્યારેય આળસ નથી કરી.

આત્મકથાના પ્રથમ ભાગ ‘તરસી માટી’માંથી આપણને શિશુ ‘મણા’માંથી સાહિત્યકાર અને પ્રોફેસર ડો. મણિલાલ હ. પટેલ કેવી રીતે તપી, તવાઈ, ટિપાઈ, ઘડાઈને ગુજરાતી સાહિત્ય અને શિક્ષણવિશ્વમાં સ્થપાયા ને પ્રકાશિત થયા તેનો યથાર્થ આલેખ મળે છે. તેના અનુસંધાને તેમની આત્મકથાના બીજા ભાગ ‘એકલા હોવું...’ (૨૦૧૮)ના આલેખનનો પ્રારંભ જ બતાવે છે કે તેઓ હવે વલ્લભવિદ્યાનગરનિવાસના પડાવે સાહિત્ય તેમજ જીવનતત્ત્વના ચિંતક બની ચૂક્યા છે. ગુજરાતના નામી સાહિત્યકારો અને વિવેચકોની અગ્રિમ પંક્તિમાં તેમનો પાટલો નંખાઈ ચૂક્યો છે. જુઓ :

‘જીવન કોઈ પણ પડાવે ક્યાંય પણ અટકતું નથી. જે વ્હાલું હોય છે એ અને જે વસમું હતું એ પણ વીતી જાય છે. હૈયા-ડાબલીમાં બંધું હેત બનીને સચવાઈ રહે છે. સ્મરણો સાંકળ ખખડાવે છે, વખતે બારણું ખૂલે છે પણ વ્યતીત પાછો પોતાની છીપમાં પાકો થવા ચાલ્યો જાય છે. એ છીપ ખોલી શકીએ ત્યારે એનાં ભીતરી અજવાળે વીતેલી વેળાઓ વાંચવા મળે છે... એમાં ખુશીઓની સાથે વેઠેલી વેદના-વ્યથાઓ પણ માધુરી બનીને પ્રગટવા ચાહે છે.

કાળ, કાળનો પણ ‘કાળ’ છે. વખત વખતને ભૂંસવા મથતો રહે છે. એ એની પગલીઓને ઝાંખી કરવામાં થોડો સફળ થાય છે ખરો, પણ કાળની નિશાનીઓને ખુદ કાળ પણ મિટાવી શકતો નથી. એ ભેખડોમાં - પ્હાડ-ઝાડ-જંગલ-કંદરા-કોતરોમાં, નદી-દરિયા અને નક્ષત્રોમાં પોતાની એંધાણીઓ સાચવી રાખે છે. કાળવો હોય કે વિકરાળ બિકાળવો હોય, કાળ એની ગતમાં અને રતમાં રમમાણ રહે છે. એની કઠોરતા કૂરતા પણ કૂંપળ-કળી-ફૂલ-ફળમાં પોતાની હયાતીમાં વિવિધ રૂપો પ્રત્યક્ષ કરતી રહે છે. આવા કાળનું આલેખન પણ સર્જકને લોભાવે છે - પડકારે છે - ને વખતની વાત પાછી આગળ વધે છે.’ (‘એકલા હોવું...’, પૃ. ૧)

આ ઊર્મિરસિત ચિંતન વાયકને એક પ્રગલ્ભ કવિ-સાહિત્યકારની ચિંતનક્ષમતાનો સ્પર્શ કરાવે છે. મણિલાલ સાહિત્યકાર, સાહિત્યશિક્ષક અને પ્રભાવક જીવનતત્ત્વચિંતક તરીકે તો તેમના ઈડર-સમયમાં જ ઠીક ઠીક મહોર્યા હતા. અહીં આ વલ્લભવિદ્યાનગરનિવાસના પડાવે હવે વિશેષ પુષ્પતા પામી સાહિત્યકાર લેખેના, તેમની પ્રતિભાના, નવા નવા આયામોને પ્રગટાવતા રહે છે. ઉમાશંકર જોશીએ કવિ રાજીવ પટેલ માટે કહ્યું હતું તેમ મણિલાલ માટેય કહી શકાય કે અહીં, આ પડાવે તેમનામાં શબ્દ ઠયોં હતો. જેમ પન્નાલાલમાં પટેલમાં તેમ મણિલાલમાંયે તેમનો મલક જીવંત બનીને ઊઘડે છે. પન્નાલાલમાં બન્યું તેમ જ જાણે ઘણા સમય સુધી રૂંધાઈ રહેલી આ મલકની કવિતાને વહેણ માટે માર્ગ મળે છે. આખો મલક જાણે કે મણિલાલની નવલકથાઓમાં,

વાર્તાઓમાં, નિબંધોમાં અને કાવ્યોમાં અભિવ્યક્ત થતો જાય છે. જેણે વેઠી જાણ્યું છે તે વ્યક્ત કરી જાણે છે. ખરું કહીએ તો તે જ અદલ તો વ્યક્ત કરી જાણે છે. મણિલાલના અત્યાર સુધીના સમગ્ર સર્જનમાંથી પસાર થતાં આ બાબત બરાબર પમાય છે. તેમની નિખરેલી સાહિત્યિક પ્રતિભા થકી નીપજેલી અભિવ્યક્તિ તેમના ઈડર-નિવાસ દરમ્યાન પણ પરખાઈને ઠીક ઠીક માત્રામાં પોંખાઈ પણ હતી. હવે આ પડાવે વાર્તાકાર તરીકેનો એક વિશેષ આયામ તેમની પ્રતિભામાંથી પ્રગટે છે એ માટે લેખક જે તપ તપ્યા અને તેમાંથી જે પ્રાપ્તિ થતી આવી તેનો મનભર આલેખ પ્રસ્તુત આત્મકથા ‘એકલા હોવું...’માં બરાબર મળે છે.

મણિલાલે પોતાનું જીવનધ્યેય તો જાણે વિદ્યાર્થી અવસ્થાથી જ નિશ્ચિત કરી રાખ્યું હતું. જીવનના આ વિદ્યાનગરનિવાસના પડાવે તે સ્થિર થાય છે અને વિકાસ પામે છે. તેઓ લખે છે : ‘હું હાડે અને મનથી આખેઆખો શિક્ષક રહ્યો છું. ભાષા-સાહિત્યનું અધ્યયન-અધ્યાપન જ મારું એકમેવ જીવનકાર્ય તથા ધ્યેય રહ્યું છે.’ (પૃષ્ઠ : ૪૬). પ્રસ્તુત ધ્યેય લગી પહોંચવામાં જે સાધના ચાલી તેમાંથી સર્જનફળ પણ ઠીક ઠીક પાકી આવ્યાં. વિવેચનશક્તિ પણ ખાસ્સી ખીલી આવી. સહજ રીતે જ સાહિત્યિક પત્રકારત્વ પણ અજમાવવાનું આવ્યું ને ફાવ્યું પણ. સંપાદનપ્રવૃત્તિમાં પણ સફળતા મળી.

મણિલાલે ખૂબ વેઠેલું. આર્થિક અભાવોમાંથી તો પ્રાધ્યાપક બન્યા તે પછી જ બહાર નીકળી શકાયું. આમ, એક દુઃખમાંથી તો મુક્ત થયા પણ બીજા અભાવો તો અત્યાર સુધીની જિંદગીમાં સતત તેમનો પીછો કરતા જ રહ્યા. પરાયા તો કસોટી કરે જ કરે, પણ જેમની સાથે લોહીનો સંબંધ હોય તેમણેય કપરી કસોટી કરી. નાતબહાર હોવું તે શું હોય તે આ સગાંએ તેમને બરાબર સમજાવ્યું. મણિલાલને તેમણે દારુણ વ્યથાના જ પાઠ આપ્યા. મિત્ર અને સાહુ એવા બાબુલાલના અસમય નિધન વખતે નાતબહાર હોવા છતાં લાગણીથી તેઓ ખરખરે જાય છે તે વખતની પોતાની સ્થિતિ વિશે મણિલાલ લખે છે :

‘ગામમાં લોકો બધાં વેરાઈ ગયાં... હું મોડે લગી બાબુભાઈની પડસાળે ભીની આંખે બેસી રહેલો. શિયાળાની સાંજ ઊતરી આવી. અમે પાછા વળ્યા ! આ મધવાસ ગામ મારા બીજા ખોળિયા જેવું વ્હાલું. હું અહીં ભણ્યો-રહ્યો. ઘેર ઘેર સગાં ને મિત્રો. ફોઈનું ઘર. બહેન-ભત્રીજાઓનાં ચાર-છ ઘર. ભાઈની સાસરી ને સગાંનાં સગાં તો ઘેર ઘેર છે. આ ગામની સ્કૂલમાં નોકરી કરી — ખૂબ પ્રેમ મળેલો મને આ ગામમાંથી ! આજે પડતી સાંજે આ ગામમાંથી નીકળ્યો ત્યારે કોઈએ પાણીના એક પ્યાલાનુંય ના પૂછ્યું ! કેમ ? હવે તમને સમજાય છે કે ‘ન્યાતબહાર હોવું’ કેટલું તો પીડાદાયક હોય છે !’ (પૃષ્ઠ : ૭૮)

આ વેઠેલાની વ્યથાથી તેમની સાહિત્યિક પ્રતિભા ઓછી ફળી નથી ! કેટલીયે યાદગાર વાર્તાઓ તેમાંથી પ્રગટી આવી હતી. કયા સમયે કઈ કૃતિ પ્રગટી અને કળાદષ્ટિએ તેની કેવી કદર થઈ તે મણિલાલે અહીં લખ્યું છે એટલે તે કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરવાનું હું વાજબી લેખતો નથી. ‘એકલા હોવું...’માં તેમના આ વિકાસની ગતિવિધિ વિદ્યાનગરના

ઉદ્ભવ-વિકાસ અને તેના વાતાવરણના સંદર્ભમાં આલેખાઈ છે. વિદ્યાનગરનિવાસના તેમના અત્યાર સુધીના ગાળામાં જે જે નબળા-સબળા, ઉતાર-ચઢાવવાળા શૈક્ષણિક પ્રવાહો વહ્યા તે બધાની પળેપળના તેઓ સાક્ષી રહ્યા છે. તેમાંથી તેઓ શીખતા રહ્યા. જ્યાં પથરા-કાંટા આવતા રહ્યા તે બધાને સાવચેતીથી ટાળતા રહ્યા. આ સમયસંદર્ભે તેમની પોતાની વિકાસની ગાથાને તેમણે વિગતે ભાવપૂર્ણતાપૂર્વક અભિવ્યક્ત કરવાની તક લીધી છે. આજીવન શિક્ષકના આ જીવને શિક્ષણેતર અવશિક્ષણને શેહ આપતું જે પણ જણાયું તેના પર તેમનો પુણ્યપ્રકોપ પણ આવશ્યકપણે વરસ્યો છે. તે રસ્તે આવતી વ્યક્તિઓને પણ કહેવા જેવું તેમણે કઠોર બનીને કહ્યું છે. વિદ્યાનગરની ભૂગોળ, ઇતિહાસ અને તેણે પ્રગટાવેલા સાંસ્કૃતિક માહોલને તો તેઓ ઓછા ઓછા થઈને આલેખે છે. વિદ્યાનગરની તરુખચિત વ્યક્તિતાને આલેખવામાં સહજપણે તેમનું કવિપણું પ્રગટી રહે છે.

આ ‘એકલા હોવું...’ આત્મકથામાં લેખક કહે છે તેમ તેમણે ‘સમાજ, શિક્ષણ અને સાહિત્ય : આ ત્રણે ઘટકોને કેન્દ્રમાં રાખીને છેલ્લાં (૧૯૮૭થી ૨૦૧૭) ત્રીસ વર્ષોના જીવનપ્રવાહને બને એટલાં તટસ્થ અને સચ્ચાઈથી નિરૂપિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.’ (‘નિવેદન’માંથી, પૃષ્ઠ : IV). એમને વધારે વાતો તો સમાજ, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિશે કહેવી હતી અને અહીં કહેવાઈ છે. પણ તેના કેન્દ્રમાં આવી રહે છે સમાજ. અહીં સમાજ એટલે ઘણું કરીને તો તેમનો લેઉવા પટેલ સમાજ. એ સમાજે પણ છેવટે તો તેમને પોંખવા પડ્યા ! ત્યાં સુધીની પ્રક્રિયાને લેખકે એવી સ્પર્શક્ષમતાથી આલેખી છે કે તે તેમની આત્મકથાનો ઉત્તમ ભાગ બની રહે છે. આ સમાજમાં તેમનું કુટુંબ અને તેમનાં નજીકનાં સગાં સ્વાભાવિક રીતે જ આવી જાય છે. સૌથી વિશેષ તો જેમણે તેમને દૂભવ્યા, દગ્ગાડ્યા છે એમાં તેમના પિતાજી પણ ખરા જ ખરા. પણ પિતાજી થકી જે દુભામણ થાય છે તેના આલેખનમાં મણિલાલની કલમ લાજવાબ તટસ્થતા અને તદ્દૂપતાની મિસાલ બની રહે છે. ભલે ને તેમને પિતાજી તરફથી સ્થૂળ દ્રવ્યનો વારસો નહોતો મળ્યો પણ એક મહામૂલો વારસો મળેલો તે ધાર્યું કરવાની જીદ અને તેમાંથી પાર ઊતરવા માટેનો કઠોરતમ પરિશ્રમ. મણિલાલને પિતાજીના અવસાન બાદ ભીતર સુધી પમાય, સમજાય છે તે આ વસ્તુ અને પિતાજીની સ્વભાવગત કઠોરતાની છીપમાં રહેલ વાત્સલ્યમોતી ! લેખકે ‘એકલા હોવું...’માં તે મોતીઓને છીપમાં જ રાખીને આલેખ્યાં છે. આલેખનની અસરકારકતા એટલે તો વધે છે !

‘એકલા હોવું...’માં મણિલાલની અભિવ્યક્તિ જ એવી છે કે જે પદે પદે વાચકને અનુભવાવે છે કે તે એક સિદ્ધહસ્ત, અનુભવપ્રવાણ સર્જકની કૃતિ વાંચી રહ્યો છે. લેખકની નવલકથાઓ, વાર્તાઓ અને નિબંધોની અભિવ્યક્તિમાં જે પ્રકૃતિસૌંદર્ય અને માનવભાવની છાલક અનુભવાય છે તે આ આત્મકથામાંય પમાય છે. ઉમાશંકર જોશી કહે છે કે, કલાપ્રવૃત્તિ માત્ર તે તે કલાકારની આંતરિક આત્મકથા હોય છે. મણિલાલની ‘તરસી માટી’ અને ‘એકલા હોવું...’ એ બંને આત્મકથામાં આ કથનનું સત્ય પ્રતીત થઈ રહે છે.

ઉમાશંકર જોશી, સુરેશ જોષી, યશવંત શુક્લ અને સુમન શાહ જેવા યશસ્વી સાહિત્યકારો-અધ્યાપકો મણિલાલના ‘રોલ મોડેલ’ રહ્યા છે. ઉચિત રીતે જ તેમણે તેમને પોતાના ‘રોલ મોડેલ’ કહીને તે તે મહાનુભાવોની પોતાના ઘડતરમાં રહેલી ભૂમિકાને પૂજ્યભાવે અંજલી આપી છે. મણિલાલે પોતાના સમકાલીન સર્જકો, વિવેચકો અને સાહિત્યના સંનિષ્ઠ અધ્યાપકોની પ્રસ્તુત આપકથામાં કદર બૂઝી છે. જેમની મર્યાદાઓ જણાવવી જરૂરી લાગી તે તેમણે બેધડક જણાવી પણ છે. સાહિત્ય અને શિક્ષણવિશ્વના કહેવાજોગ અનુભવો કશા જ પડદા વગર પૂરતી વિગતો સાથે તેમણે કહ્યા છે. પોતાના સમયના સર્જક અને પ્રિય મિત્ર આદમ ઘોડીવાળાને તો તેમણે આ આપકથામાં ઠીક ઠીક જગા ફાળવી છે. આ કાવ્યસર્જક કવિતાયકી તેમને (મણિલાલને) જે આઘાત આપ્યો તેની વાત તેમણે નિખાલસતાથી સવિગત આલેખી છે. કવિ હરીશ મીનાશ્રુ અને અન્યોની કદર કરવાનુંય તેઓ ચૂક્યા નથી.

લેખકે, ઉત્તર વયમાં તેમના દામ્પત્યજીવનમાં આવેલી કટોકટીને ભારોભાર સંયમથી આલેખી છે. આલેખનાના સંયમ થકી જ એ ભાગ વિશેષ સ્પર્શક્ષમ બન્યો છે. સંવેદનશીલ વાચકની આંખને ભીનીભદ કરી જાય તેવું એ આલેખન છે.

આમ, મણિલાલ હ. પટેલે ‘એકલા હોવું...’માં છેલ્લાં ત્રીસ વરસમાં કૌટુંબિક, સામાજિક, શૈક્ષણિક અને સાહિત્યસર્જનક્ષેત્રે જે પાણી વહ્યાં તે વહેણનો, પોતાને કેન્દ્રમાં રાખીને સર્જનાત્મક ભાષામાં જે આલેખ આપ્યો છે તે ચોક્કસ આપણા સમયનું મૂલ્યવાન સાહિત્યિક ભાથું બને છે. એથી આશાય બંધાય છે કે હવે પછી તેઓ આ આત્મકથાના આ ત્રીસ વરસ પછીના સમયનો, એટલે કે રહ્યાં વર્ષોનો, આલેખ પણ તેમની આત્મકથાના ત્રીજા ભાગમાં આપશે. ‘તરસી માટી’ (આત્મકથાનો પહેલો ભાગ) અને ‘એકલા હોવું...’ (આત્મકથાનો બીજો ભાગ) આપણા બહુ નહિ વિકસેલા આત્મકથાસાહિત્યમાં મૂલ્યવાન ઉમેરણ બની રહેશે એવા વાજબી તારણ સાથે આપણે ‘એકલા હોવું...’ના અનુસંધાને હવે પછી આવનાર આત્મકથાના ત્રીજા ભાગની રાહ જોઈશું.

નરવો-ગરવો સ્મરણલોક : ‘ચંદા-જનચંદા’ | વિપુલ પુરોહિત

[‘ચંદા-જનચંદા’: લે. જનક રાવલ, પ્ર. આવૃત્તિ ૨૦૧૮, પ્રકા. પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ, પૃ. ૧૦૪, કિં. રૂ. ૫૦૦]

‘ચંદા-જનચંદા’ (૨૦૧૮) જેવું અરૂઢ શીર્ષક ધરાવતા લલિતનિબંધસંચય સાથે જનક રાવલ ગુજરાતી લલિત સાહિત્યમાં હળવેક રહીને પગલું પાડે છે પણ એ પગલાની છાપ એવી નમણી ઊપસી છે કે ભવિષ્યમાં આ સર્જકની કલમ ગુજરાતી લલિતગદ્યની નવીન ભાત રચશે એવો ભાવિ વર્તારો કરવાનું મન થઈ આવે. ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે પાછલા અઢી દાયકાથી બોટાદની કવિનામધન્ય કવિશ્રી બોટાદકર કોલેજમાં

અધ્યયન-અધ્યાપનનું મનગમતું કામ કરતા જનક રાવલ મૂળે તો તળપદ-જનજીવન અને જનશ્રુતિનો પારંપરિક જીવ. બોટાદ પાસેના ખાંભડા ગામમાં બાળપણથી જ ગ્રામજીવન અને ગ્રામસંસ્કૃતિના સંસ્કારોને નજીકથી જાણી-માણી અને ઝીલીને જનક રાવલે પકવ અવસ્થાએ સ્મૃતિલોકમાં મોંઘી જણસની જેમ સાચવી રાખેલા અનુભવોને ‘ચંદા-જનચંદા’ નામે પ્રગટ કર્યા છે. વારસામાં મળેલી આખ્યાનપરંપરા અને બ્રાહ્મણકુળના વૈદિક સંસ્કારોની સમૃદ્ધિ જનક રાવલના વ્યક્તિત્વની સાથે આ નિબંધોની પણ એક વિશેષતા બનીને પ્રગટે છે. ઔપચારિક ભણતરની સમાંતરે જીવનના ગણતરને પણ સતત શીખતાં-સમજતાં જનક રાવલે અહીં પોતીકો નિબંધલોક રચવાનો સર્જનાત્મક પ્રયાસ કર્યો છે. જનક રાવલના નિબંધકર્મને આવકારતાં વરિષ્ઠ નિબંધકાર મણિલાલ હ. પટેલ કહે છે :

“જનકે પોતાનો નિબંધ પોતાની અસલ માટીમાંથી ઘડ્યો છે. માટીને કેળવીને-મેળવીને ચાકડે ચઢાવવાનું એને ફાવ્યું છે. ક્યાંય કોઈનો — કોઈ પણ પુરોગામીનો — પડછાયો-ઓછાયો પડવા દીધો નથી !” (પ્રસ્તાવના)

‘ચંદા-જનચંદા’ના નિબંધોની ભાવસૃષ્ટિ અને અભિવ્યક્તિકલા સંદર્ભે માર્મિક સંકેતો આપતા એક સિદ્ધહસ્ત નિબંધકાર પ્રકાશમાં આવી રહેલા નવોદિત નિબંધકારને આવકારતાં આવી વાણી ઉચ્ચરે એ જ જનક રાવલની સફળતા બની રહે છે. પરંતુ સર્જક તરીકે જનક રાવલ પોતાના નિબંધલોકને ઓળખાવતાં જે કહે છે તે પણ ધ્યાને લઈને આ નિબંધસૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરવો જરૂરી છે :

“અંતઃકરણની શુદ્ધતા અને અનુભૂતિની સચ્ચાઈ હોય તો સવાયું સત્ય નિબંધ છે, મારી દૃષ્ટિએ ‘માનસરોવરનું જળ’ છે.” (નિવેદનમાંથી)

જનક રાવલની આ નિબંધસૃષ્ટિના મૂળમાં એક પરિવ્રાજક છે. હેતુ સાથે કે નિર્હેતુક થયેલા પ્રવાસો-રજળપાટો, જાણીતી-અજાણી વ્યક્તિઓના ભાવસંસ્પર્શ, પ્રકૃતિનાં સૌમ્ય-રૌદ્ર રૂપોની વિવિધ લીલાઓ—આ સર્જકના નિબંધોનું ચાલક બળ બન્યાં છે. સ્મરણના દ્રાવણમાં અનુભૂતિઓને બરાબર કાલવીને સર્જકે અહીં નિબંધનો રસમધુર આસવ રચવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. સૌંદર્યકલા અને જીવનકલાના પાઠ નાનપણથી નજીકથી નિહાળનાર જનક રાવલના નિબંધોમાં અનુભવલોકની એક વિશિષ્ટ સચ્ચાઈ પરખાય છે.

‘ચંદા-જનચંદા’ સંગ્રહમાં કુલ સત્તર નિબંધો છે. સર્જક તેને લલિતનિબંધ તરીકે ઓળખાવે છે. પરંતુ ભાવક-અભ્યાસી તરીકે આપણે નિર્ણય કરવાનો છે કે આ ‘લલિતનિબંધો’ છે કે પછી નિબંધ ? આ નિબંધો પૈકી મોટાભાગના પત્રશૈલીમાં રચાયેલા છે તેથી તેને પત્રસાહિત્યમાં સમાવવા કે લલિતગદ્ય તરીકે સ્વીકારવા એ પણ પ્રશ્ન છે. અહીં પ્રવાસ કે વ્યક્તિવિશેષને નિમિત્ત બનાવી નિબંધ રચવાનો પ્રયાસ થયો હોઈ તેને પ્રવાસનિબંધ કહેવા કે ચરિત્રનિબંધ એ પણ એક કોયડો છે. આ સાથે એક વાત એ પણ સ્વીકારવી રહી કે અહીં બધી જ રચનાઓમાં સર્જકનો ભર્યો ભર્યો ‘હું’ વિવિધ રમણ સાથે સ્વાનુભૂતિઓને સર્વાનુભૂતિઓમાં રૂપાંતરિત કરવાની મથામણ કરે છે. એ મથામણ

કેટલી સહજ છે અને કેટલી કૃતક એ તો આ નિબંધલોકમાં શબ્દસહ પસાર થતાં જ પ્રમાણી શકાય. અહીં ‘ચંદા-જનચંદા’ના નિબંધોને ઉપલક્ષમાં રાખીને જનક રાવલની સર્જકતાને પોંખવા-પ્રમાણવાનો ઉપક્રમ છે.

પ્રવાસના આલંબનથી રચાયેલા નિબંધોમાં ‘કન્નડ નાડુ ચંદા’, ‘કાશ્મીર : પરોઢનું અજવાળું’, ‘અમરતનું પૂમડું : ગર્યસૃષ્ટિ’, ‘સાત્ત્વિક પુષ્પલોકની મનોરમણા’, ‘જમજીર : હૈયાનું હેત’ – આટલાં મુખ્ય છે. જેમાં ઉત્તર-દક્ષિણ ભારતનાં પ્રવાસવર્ણન આલેખાયાં છે, તો ‘ગરવો ગિરનાર’ પણ વિશિષ્ટ ઢબે પ્રગટ થયો છે. આ નિબંધોમાં સ્થળવિશેષ પ્રત્યેનો સર્જકનો અહોભાવ વ્યક્ત બન્યો છે. સમાંતરે સ્થળવિશેષની સાથે અનુબંધિત બનેલી અનુભૂતિઓને કોઈ ને કોઈ આત્મીય-પરિજનને નિમિત્ત બનાવી પત્રના રૂપમાં અંગતથી બિનંગત બનાવવાનો કારસો પણ કર્યો છે. ‘આશિષ-શિલ્પા ભાભી’ને સંબોધીને લખાયેલા પત્રનિબંધ ‘કન્નડ નાડુ ચંદા’માં રામેશ્વરમ્ અને દક્ષિણભારતના ધાર્મિક-સાંસ્કૃતિક અને પ્રાકૃતિક સૌંદર્યસભર પ્રદેશોની યાત્રાનો રોમાંચ સહજ રીતે પ્રગટ થયો છે. ૧૬ ડિસે. થી ૨૯ ડિસે.નો તવારીખી અહેવાલ આપવાને બદલે સર્જકે એક વાતોડિયા આત્મજન તરીકે મધુર સંવાદ રચ્યો છે. શ્રદ્ધા, ભક્તિ, ભોળપણ, સન્માન, સમ્યક્તા, સૌંદર્યદૃષ્ટિ, ભાષાપ્રીતિ, બાઘાઈ, રમૂજ – એમ સર્જકના કંઈ-કેટલાય ‘સ્વ’ભાવોને અહીં અભિવ્યક્તિ મળી છે. દક્ષિણ ભારતીય જનપ્રતિનિધિને ઓળખાવતાં આ સર્જક લખે છે :

“સૌ ભીને વાન ખરાં પણ હૃદયથી માનસરોવરનાં જળ જેવાં ચોખ્ખાં. રિક્ષાવાળો આપણી જેમ ક્યાંય ગોળ ગોળ ફેરવે નહીં. ભસ્મકંકુધરી શ્યામ સજ્જનો માયાળુ પણ ખરા. ભાષાની લિજ્જત જ એવી કે બઘડાટી બોલાવતા હોય એવું લાગે. હકીકતમાં લય-હિલ્લોળ જ એવો છે. સ્ત્રીઓ દક્ષિણી સાદી અને ભસ્મતિલકમાં શોભે છે. મોગરાની વેણીમાં દક્ષિણી નારી સંસ્કારી અને લાવણ્યવતી છે.” (પૃ. ૧૬, ‘કન્નડ નાડુ ચંદા’માંથી)

નિબંધને અંતે ચંદ્રની સુંદરતા માટે કન્નડમાં ગવાતું ગીત અને ‘ગુજરાત મોરી મોરી’ની સંનિધિ રચીને સર્જક સાંસ્કૃતિક સમાદરને વ્યંજિત કરી પોતાની પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરે છે.

‘કાશ્મીર : પરોઢનું અજવાળું’ નિતાંત સૌન્દર્યનુભૂતિ કરાવતી રચના છે. ‘શ્રીનગર’, ‘લતામંડપો વચ્ચે કાશ્મીરી ખમીર’ અને ‘પહેલગામનો નજારો’ જેવાં પેટા-શીર્ષકો સાથે આખીય રચનામાં પૃથ્વી પરના સ્વર્ગલોકનું વર્ણન ભાવકને આહ્વાદનો અનુભવ કરાવવા સક્ષમ છે. ભાષાની પ્રશિષ્ટ ગરિમા સાથે કાશ્મીરના પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યને સર્જકે તાદૃશ્ય કરવાનો સર્જકીય પુરુષાર્થ કર્યો છે. પ્રકૃતિની સાથે સાથે અજાણ્યાં વ્યક્તિસૌન્દર્યને પણ શાલીન-સંયમ સાથે આલેખતાં સર્જક લખે છે :

“ત્યાં તો અરે ! કાશ્મીરી કન્યા મોટા શિકારામાંથી બહાર નીકળી. નાની હોડીમાં બેસી પુસ્તક લઈ કોલેજ જવા જતી હતી. તિલોત્તમા જાણે જલકીડા કરી રહી હોય ! શ્વેત વસ્ત્રો, ગુલાબી ચહેરો, લાંબા કાળા વાળ, નિર્દોષ હાસ્ય...” (પૃ. ૧૮, ‘કાશ્મીર : પરોઢનું અજવાળું’માંથી).

સમિત્ર ઉમેશ રાવલને સંબોધીને લખાયેલા પત્ર ‘સાત્ત્વિક પુષ્પલોકની મનોરમણા’માં સાથીમિત્રો સાથેનો ફલાવર ઓફ વેલીનો ટ્રેકિંગ કેમ્પ અને ઉત્તર ભારતની પહાડી સૌન્દર્યનુભૂતિ ઝિલાઈ છે. હરિદ્વારના અસંખ્ય દીપજ્યોતિઓના દર્શનથી ઝળહળિત બનેલું સર્જક હૃદય અલકનંદાના નાદે નાયવા લાગે છે. બદરીનાથને રસ્તે સતત અલકનંદાનો પ્રવાહિત સૌંદર્યરસ પીતાં સર્જક દેવોના ઉદ્યાનની મુલાકાતથી રોમાંચિત થઈ ઊઠે છે. ત્યાં સુધી પહોંચ્યાનો સાહસિક અનુભવ સત્ત્વિકાના સંસર્ગે દિવ્ય અને ભવ્યની સંવેદનાને પ્રગટાવે છે. પુષ્પવતીની સાત્ત્વિકતાના અજવાળાને પોતાની ચેતનામાં અખંડ સ્મૃતિ રૂપે ઝીલીને મિત્ર સમક્ષ ગોઝિની રીતે એ અજવાળાને સર્જનાત્મક ઉન્મેષથી વિસ્તાર્યું છે. ‘અમરતનું પૂમડું : ગર્થ’ અને ‘ગિરિવરની ભજનપ્રસાદી’માં ગીર અને ગિરનાર આસ્વાદ્ય વિષયસામગ્રી બનીને ઊપસે છે. મિત્રો સાથે ગીરની પ્રાકૃતિક-વન્યસૃષ્ટિને માણતાં-મમળાવતાં સર્જકની સૌંદર્યપ્રીતિ અને વન્યરાગનાં દર્શન થાય છે. ‘ગિરિવરની ભજનપ્રસાદી’માં સર્જકનો અવધૂતિ મિજાજ પારખી શકાય તેમ છે. લીલી પરિક્રમા માટે ખ્યાત ગિરનાર અને તેનો તળેટીલોક સર્જકને ભજનરસની વિશિષ્ટ ભભૂતનો ભસ્માલેપ કરાવે છે. આમ, સ્થળવિશેષને કેન્દ્રમાં રાખીને રચાયેલા આ નિબંધોમાં જનક રાવલના વ્યક્તિત્વના નિજી રંગો પણ પ્રભાવક રીતે ઊઘડ્યાં છે. ‘ગિરિનારાયણ’ નિબંધમાં એન.એસ.એસ.ના વિદ્યાર્થીઓ સાથે અધ્યાપક તરીકે રહીને પ્રકૃતિની સફાઈની પરમ જવાબદારી સેવાભાવે સર્જક નિભાવે છે. ભવનાથ તળેટીની આસપાસના પરિસરને પરિક્રમા પછીના દિવસોમાં સ્વચ્છ કરવાના અભિયાન સાથે નરસિંહની પ્રસાદી ઝીલ્યાનો અને તેની આહલેક સાંભળ્યાનો સર્જકભાવ નિબંધની આસ્વાદ્ય ક્ષણો બની રહે છે. સેવાવ્રતી નગરમેયર મહેન્દ્રભાઈની ભાવમૂર્તિ ઓછા શબ્દોમાં પણ રસપૂર્ણ રીતે આલેખીને જનક રાવલ પોતાની સર્જકતાનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

ચરિત્રકેન્દ્રી નિબંધો ‘ચંદા-જનચંદા’નો બીજો ધ્યાનાકર્ષક ભાવલોક છે. અહીં નિરૂપાયેલા સ્નેહી-પરિજનોનાં વિશિષ્ટ ચરિત્રચિત્રોથી આ નિબંધસંચયને એક જુદી જ ગરવાઈ પ્રાપ્ત થઈ છે. ‘ખોડંગાતી ચાલ-ખોડંગાતો સમય’, ‘પી લેવો હોય તો રસ પી લેજો’, ‘મૂળે તો હરગોવિંદદાસ વજેશંકર જૂના પુરાણી’, ‘અક્ષર ઓરડીનું અજવાળું’ અને ‘પ્રથિતયશ જીવનયાત્રી’ – આ રચનાઓનચ કેન્દ્રમાં કોઈ ને કોઈ વ્યક્તિવિશેષ રહ્યાં છે જેની સાથે સર્જકનો ભાવપિંડ બરાબર વણાયેલો છે. ચન્દ્રકાન્ત શેઠને સંબોધીને રચાયેલ પત્રનિબંધ ‘ખોડંગાતી ચાલ-ખોડંગાતો સમય’માં લોકનાટ્ય-ભવાઈના રંગકર્મી પ્રભાતગિરી નવલગિરિ ગોસ્વામીનું ભાવસભર રંગચિત્રણ આસ્વાદ્ય બન્યું છે. જાલંધર આખ્યાનની ભજવણીનાં દર્શ્યોને સ્મૃતિલોકમાંથી પ્રત્યક્ષ ઉજાગર કરતાં સર્જકને મન તો ‘જાલંધર એટલે પ્રભાતગર’ એવી અમીટ છાપ સ્મૃતિકોષમાં અંકિત બનેલી જોવા મળે છે. ખાંભડાના પ્રખ્યાત પેંડાની મીઠાશને ભક્ત બાજાભાઈ રાયસંગભાઈ (બાજા રાયસંગ)ના ચરિત્ર નિમિત્તે ‘પી લેવો હોય તો રસ પી લેજો’માં આસ્વાદ્ય બનાવે છે. સર્જકના અતલ ભાવલોકમાં પડેલો બાજાભાભાનો ભજનભાવ અને પેંડાપ્રસાદનો અનુભવ નિબંધને સાદંત રસવાહી બનાવે છે. બાજાભાભાનું વહાલભર્યું શબ્દચિત્ર આલેખતાં

સર્જક લખે છે.

“બાજભાભા ટૂંકું ધોતિયું ને માથે રૂમાલ બાંધતા, તાંબાવરણું શરીર, મધ્યમ બાંધો, રાતી આંખો. ધોધરો અવાજ, આનંદલહરી મિજાજ, મન આઠે પહોર રાજા રામમાં રત રહેવાવાળું, બાળકો પર અનહદ પ્રેમ. એ પ્રેમરસ પીનાર હું પણ ખરો. એમની વહાલની રીત ન્યારી. દોડીને ખભા પર બેસાડે. ગુલાંટ ખવરાવી ‘ગેડિયો મલ’ કહી ડગડગ એક પગે ઊભા રહે. બે પગ વચ્ચેથી સોંસરવો કાઢે ફરી પાછલા ભાગેથી ખભે ‘સાંઢિયો મલ’ કહી બેસાડે. લટકામાં ધોતિયાના છેડે બાંધેલા પેંડામાંથી એક પેંડો આપે. હેરા જેવા સાચુકલા જણ.” (પૃ. ૩૭, ‘પી લેવો હોય તો રસ પી લેજો’માંથી).

ખાંભડાના પેંડાને છેક બોમ્બે સુધી ખ્યાતિ અપાવનાર બાજા રાયસંગ વિશેનો પ્રશસ્તિ-દોહરો પણ મમળાવવો ગમે તેવો છે :

‘ખાંભડા ખલકમાંય, પેંડાથી પ્રખ્યાત,
પણ ભગત પાડી ગ્યા ભાત (ભાત્ય)
તું તો બોમ્બે સુધી બાજ્યા !’ (જગદીશ બારોટ)

‘મૂળે તો હરગોવિંદદાસ વજ્રસંગ (જૂના પુરાણી-આખ્યાનકાર)’ સંચયનો નખશિખ ચરિત્રનિબંધ છે. સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રને ઉદ્દેશીને રચાયેલાં પત્રનિબંધમાં જૂની રંગભૂમિના કલાકાર-આખ્યાનકાર હરગોવિંદદાસ વજ્રસંગ રાવલનું સંવેદનમદ્ભું શબ્દચિત્ર આસ્વાદ્ય બન્યું છે. ભવ્ય ભૂતકાળ અને વામણા વર્તમાનની સંનિધિએ નિબંધકારે વિવિધ આખ્યાનોની દૃશ્યાવલિઓમાંથી કલાકાર હરગોવિંદદાસનું રંગચિત્ર સુપેરે ઉપસાવ્યું છે. વિવિધ રાગ-રાગિણીઓ અને ગીતિકાઓના નિરૂપણથી નિબંધને વિશેષ લય-હિલ્લોળ પ્રાપ્ત થયો છે. ‘કુંવરબાઈનું મામેરું’ ભજવવા માટેનો ઉત્સાહ અને સામગ્રીની તૈયારીનું આલેખન પણ ભાવકને ભીંજવી દે તેવું છે. કાકા હરગોવિંદદાસ અને ભત્રીજા ગણપતરાયની જોડી આસપાસનાં ગામોમાં જાણીતી. સર્જકે આર્દ્રવાણીમાં આ ચરિત્રના ઉજમાળાં હૈયાંને અભિવ્યક્ત કર્યાં છે. ‘અક્ષર ઓરડીનું અજવાળું’ અને ‘પ્રથિતયશ જીવનયાત્રી’માં અનુક્રમે મામા — છોટાલાલભાઈ પ્રાણશંકર દવે અને સસરા — ડો. ધીરુભાઈ રવિશંકર દવેનાં સ્વજનચિત્રો આદર અને અહોભાવથી નિરૂપાયાં છે. તેમાં મામા વિશેનો નિબંધ વધુ ભાવાત્મક બન્યો છે. ઋષિ પરમ્પરાની સાત્ત્વિક વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિનો સ્વભાવ ધરાવતા મામા સાથેનો સર્જકનો અનુબંધ નિબંધને રોચક પરિમાણ બક્ષે છે. આ બંને નિબંધો સદ્ગત સ્વજનોની સ્મૃતિવંદના રૂપે આલેખાયેલા છે.

મેઘ અને વર્ષાપ્રેમી ભોળાભાઈ પટેલને સંબોધીને રચાયેલ પત્ર ‘નરબંકાનું તાંડવ’માં ડેમને કાંઠે વસેલા વતનગામ ખાંભડા પર અનરાધાર વરસાદને કારણે આવેલી કુદરતી આપદા સામે ગામલોકોની માનવતાનું ભાવભર્યું ચિત્રણ નિબંધને સંવેદ્ય બનાવે છે. મણિલાલ હ. પટેલને લખાયેલ પત્રનિબંધ ‘ઈસાપંથમાં ધરબાયેલી મૂડી’માં વિચ્છેદિત બની રહેલી ગ્રામસંસ્કૃતિનો નિર્દેશ ભાવકને ભીંજી દે તેવો છે. વતનગામ છોડી સૂરત-મુંબઈ જેવા મહાનગરોમાં પરિવારની સાથે હોવા છતાં ઓશિયાળાપણાનો ભાવ અનુભવતા વૃદ્ધોની પીડાને સર્જકે રસમય વાર્તાની શૈલીમાં વ્યંજિત કરી છે. વિયોગની

પીડાને સમભાવથી આલેખતાં વતનગામ અને સ્વજનોથી અળગા થવાની વેદનાને સર્જકે સ્વાનુભવ કથા રૂપે ‘વિચ્છેદ’ નિબંધમાં પ્રભાવક રીતે નિરૂપી છે. સંગ્રહની આ એક સરસ નિબંધરચના બની શકી છે.

જનક રાવલ નિબંધની પ્રકૃતિને સારી પેઠે જાણે છે. અહીં જે રચનાઓ છે તેમાં ‘નિબંધન’નું ‘સ્વ’રૂપ સિદ્ધ કરવાની તેમની મથામણ ઠીક ઠીક સફળ બની છે. વિષયને કેન્દ્રબિંદુ બનાવવાને બદલે વિષયની આસપાસ ‘સ્વ’ની લીલાને ઉપસાવવાની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ અહીં સ્પષ્ટ જણાય છે. પત્રશૈલીમાં નિબંધો રચીને પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ ભાવક-સર્જકની ગોઠી રચવાનો પ્રયાસ નિબંધકારની નિસબત પ્રગટાવે છે. સર્જક આખ્યાન અને ભાગવતીય કથાપરંપરાના જાણતલ-વાહક હોઈ વાતને રસમય રીતે ખોલી-ખીલવી શક્યાં છે. તળબોલીના સ્વભાવ અને રણકાની સમાંતરે પ્રશિષ્ટ ભાષાના પ્રભાવને પણ અસરકારક રીતે ઉપસાવી આપે છે. જીવન પ્રત્યેની જનક રાવલની સમ્યક્દૃષ્ટિનો પરિચય આ નિબંધોમાંથી મળી રહે છે. પ્રવાસ, પ્રકૃતિ, પરિજનો, પરિસ્થિતિઓ, પ્રસંગો – એમ નાનાવિધ સ્મરણોની સૃષ્ટિ અહીં રમણીય રૂપ રચીને આવે છે. જેમાં જનક રાવલની ‘સ્વ’ભાવસૃષ્ટિ પણ બરાબર ભળી છે. આ નિબંધો એ અર્થમાં નરવો-ગરવો સ્મરણલોક બની રહે છે. ‘નિબંધ એટલે સર્જકની શૈલી’ એવું દિગ્ગીશ મહેતાનું કથન જનક રાવલના નિબંધોમાં ચરિતાર્થ થાય તેમ છે. પોતીકી વાત નોખી-અનોખી રીતે રજૂ કરવાની જનક રાવલની સર્જકતા તેમની આગવી શૈલીનો સંકેત આપે છે. ગુજરાતી લલિતનિબંધસાહિત્ય ક્ષેત્રે ‘ચંદા-જનચંદા’નું ઉમળકાભેર સ્વાગત કરવું જ રહ્યું. ભવિષ્યમાં આ સર્જક અનુભવની સમૃદ્ધિનો વધુ આકર્ષક રંગ નિબંધોમાં ઝીલીને નિબંધપ્રેમીઓનું મનહરણ કરશે એવી શ્રદ્ધા આપણે ચોક્કસ રાખી શકીશું.

ઊડીએ જાળ સમેત | બારીન મહેતા

[‘ઊડીએ જાળ સમેત’ : અમૃત બારોટ, હર્ષ પ્રકાશન, પ્રાપ્તિસ્થાન : ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન, પૃ. ૨૪૮, કિં. રૂ. ૨૦૦-૦૦]

પોતાની પ્રથમ નવલકથા ‘વડમામી’ દ્વારા, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને સાહિત્ય પરિષદ એમ બેઉનાં પારિતોષક જીતનારા નવલકથાકાર અમૃત બારોટની બીજી નવલકથા ‘ઊડીએ જાળ સમેત’ વાચકોને સંતર્પક અનુભવ કરાવી રહે છે. પરિવર્તન પામવાની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થતો ગ્રામીણ સમાજ જે તવા ઉપર શેકાય છે અને એમાંય ખાસ કરીને સ્ત્રીની જે પરિસ્થિતિ છે એની ઉપર સંચત રીતે પ્રકાશ ફેંકતી અમૃત બારોટની નવલકથા ‘ઊડીએ જાળ સમેત’ વાચનક્ષમ હોવા સાથે સમાજપરિવર્તનના સંક્રાંતિકાળના માનવીય સ્વભાવ અને વર્તન સાથે જે રીતે કામ પાડે છે એ આપણી નવલકથાના સર્જનમાં એક નવી ભાત પાડે તેવું છે. શૈલીમાં સાદગી અને નિરૂપણમાં સીધી ગતિએ ચાલતી આ

નવલકથા જે વિષયવસ્તુ સાથે કામ પાડે છે એ તળપદી ગ્રામીણ અને શહેરી બેઉ પ્રકારની ભોંય ધરાવે છે (જોકે એમણે તો કથામાં પાત્રોનાં અમદાવાદમાં થતાં સ્થળાંતરને મોટા ગામડામાં આગમન રૂપે જ મૂક્યું છે !) અને એટલે જ આડરસ્તે ફંટાઈ જવાની શક્યતા પણ એમાં હોવા છતાં સીધી વાત મૂકી શકે છે એ જ એના વિષયવસ્તુ અને નિરૂપણની કલામય સફળતા છે.

નવલકથાની માંડણી અષાઢની હેલીથી થાય છે પણ એમાં ભળે છે કોલેજમાં ભણતી નાચિકા અમીની પોતાના ઘેરાયેલા ભવિષ્ય અંગેની ચિંતા. બાળપણમાં જ એની સગાઈ એના કાકાના સાટા પેટે દશરથ જોડે થઈ ગયેલી અને હવે દાદી મોંઘી અને કાકો નરશી બેઉ જબરાં, એની વિધવા મા દીવા ઉપર દબાણ કરી રહ્યાં છે. નવલકથાકારે સાથેસાથ ગામ અંબુપુરાના સમાજનો ઉઘાડ સાંકળી લઈને અમીની ઉમરની એની બીજી સહેલીઓ (ફોરમ-બિજલ)ની વાતને વણતા જઈને, ગ્રામીણ સમાજની જુદી જુદી નાતનાં યુવાન-યુવતીઓની આ પ્રકારની સમસ્યા અને નાત તેમજ સંબંધિત કુટુંબોની પરંપરાપ્રાપ્ત દૂપમંડૂકતાને પણ ગૂંથી લીધી છે. આ પ્રક્રિયા એટલી સહજતાથી થતી આવે છે અને કથા-ઉપકથાઓના તાણાવાણા રસપ્રદ રીતે વારતાનું પટકૂળ સરજી રહે છે. આ માટે નથી તો એના સર્જકે કોઈ વિશેષ શૈલી પ્રયોજી કે નથી કોઈ ભાષાગત કૌવત દાખવવાનો આયાસ કર્યો. એમણે ત્યાંની લોકબોલીનો જે તંતુ આરંભથી એક મુખ્ય કથાઘટક લેખે સ્વીકાર્યો છે એ સાઘંત જાળવતા રહી, વારતારસનું નિર્માણ તળપદાં રૂઢિપ્રયોગો અને કહેવતોના અને મનોવલણોના સાહજિક ઉપયોગ વડે કરતા જઈ, વારતાને ગામડાની નાની નદી જેવી પ્રવાહી વર્ણનાત્મકતાથી મઢી છે. અનેક ઉદાહરણોમાંથી અહીં એક સાદું ઉદાહરણ જોઈએ :

‘હમણાંની અમીને તકલીફ થવા માંડી હતી. એનો દિવસ તો ઘરના કામકાજ કે કોલેજના અભ્યાસમાં નીકળી જતો પણ રાતો એની વેરણ બની જતી હતી. એનાં મનમાં પણ કશા કોડ જાગ્યા હતા. તે દિવસે બીજલના મેડા પર તરુણે જે કહેલું એ પછી જેમ જેમ એ વિચારતી ગઈ એમ એને તરુણની સમજણ પર માન થવા લાગ્યું હતું. એના હૈયામાં એને માટેની કૂણી લાગણીઓનો સંચાર થવા લાગ્યો હતો. એ જ તો મુશ્કેલી હતી. એની સગાઈ થઈ ગઈ હતી અને એટલે એનો પ્રેમ કરવાનો અધિકાર એના સમાજે ઝૂંટવી લીધો હોય એમ એને લાગ્યા કરતું. એને તો એના કુટુંબના કોઈને કન્યા મળી રહે એટલા માટે સોદાની વસ્તુ બનીને રહેવાનું હતું ને આ વાતે એ બેચેન હતી.’ (પૃ. ૨૭)

અમીની આ સ્થિતિ વચ્ચે એની બચપણની સહેલી ફોરમ એને એક રસ્તો ચીંધે છે : ફોરમ આમ તો મુંબઈ રહે છે પણ એના પિતાજી અશોકભાઈ દિવાળી ને ઉનાળુ વેકેશન ગામડે જ વિતાવતા હોવાથી અમી અને ફોરમનું સહિયરપણું એટલું તો પાંગર્યું છે કે એકમેક સાથે દિલ ખોલીને વાત કરી શકે છે. ફોરમેય એના ભાઈના લગ્નમાં કેટલીક ઉપકથાઓનો પરિચય પણ થતો આવે છે : એમાં બીજલ-દીપેશ અને ફોરમ મનોજની પ્રેમકથાનો એક આગવો અર્થ પણ સંકળાય છે, ઓરતા, ઈચ્છાઓ અને સમજણ વચ્ચે મેળ ના સરજાય તો એકને બદલે બીજી એવી સમસ્યા સરજાય છે, જેનો તોડ

કાઢવામાં જિંદગી હોડમાં મૂકવી પડે !

ફોરમે સૂચવેલ રસ્તો વારતાની એક ધરીરૂપ ઘટનાને સરજે છે. અમી તો લગન પહેલાં ચાર દિવસે એક સહેલી સાથે ઈડર મેંદી મુકાવવાને બહાને નીકળી ગઈ અને નક્કી થયા મુજબ ફોરમના પ્રેમી મનોજે એને અમદાવાદથી મુંબઈની ગાડીમાં બેસાડી દીધી. ત્યાં ફોરમની સાથે અઠવાડિયું રહી અંબુપુરા પાછી આવી ત્યારે જે હકીકત એની સામે આવી તે ચોંકાવનારી અને વરવી હતી. એની જગ્યાએ એની ૧૫ વરસની નાની બહેન નિયતિને પરણાવવી પડી. આ એક એવી કડવી વાસ્તવિકતા હતી જે અમીના પાત્રમાં એક દૃઢ નિશ્ચયાત્મકતાનું ઘડતર આરંભે છે અને વારતાનું કાઠું, પરિવર્તન માગતા ગ્રામીણ સમાજની સ્ત્રીઓના ઉડ્યનનું નિમિત્ત બનવાની શક્યાતાનું બીજ રોપતી કળાય છે. વિશેષતા એ છે કે મેલો-ડ્રામા – ઘેરી રોતલ નાટકીયતામાં સરકી પડાય એવી ઘટના સાથે સર્જક સંયત કથાકાર તરીકે કામ પાડી શક્યા છે. અને કથા એના ગંતવ્ય ભણી વાસ્તવના હાર્દ સાથે આગળ વધે છે. નિયતિના સાસરે એને મળવા જતી અમીનો પ્રસંગ એના સંયત નાટ્યાત્મક નિરૂપણ તેમ જ દૃશ્યાત્મક લાઘવને કારણે વાચકનાં હૃદય અને બુદ્ધિને સંવેદનાત્મક સ્પર્શ કર્યા વિના રહેતો નથી. આ અને આવા અન્ય બનાવોમાં વાતાવરણ ઊભું કરવામાં એના બોલીગત તળપદા સંવાદોનો ફાળો નાનોસૂનો નથી. કેટલાક છૂટક સંવાદખંડો જોઈએ...

(૧) બીજલની મેડીએ ભેગા મળી એના અને દીપેશના પ્રેમનો તોડ કાઢવાની વાત ચાલે છે :

‘તો પછ તું જ કે’ અમે હું કરીએ ?’ દીપેશે પૂછ્યું.

‘તમારે ભાગીને લગન કરવાં પડે. લગન થઈ ગયાં પછી કોઈ કાંઈ કરી ના શકે.’

દીપેશે બીજલ સામે જોયું એટલે ફોરમે બીજલને જ પૂછ્યું, ‘તારો વિચાર હોય તો કે’ એટલે એ રીતે પ્લાન કરીએ.’

બીજલ વિચારમાં પડી, પણ એ કંઈ જવાબ આપે એ પહેલાં અત્યાર સુધી ચૂપ રહેલા તરુણે અચાનક જ કહ્યું, ‘મને આ બધું બરોબર નથી લાગતું, આ કાંઈ સિનેમા નથી, જિંદગીનો સવાલ છ !’

‘શું બરોબર નથી લાગતું ?’ ફોરમ સહેજ તપીને બોલી.

‘મને આ માબાપથી છાનાં ભાગી જઈને લગનની વાત જ બરોબર નથી લાગતી.’ તરુણે જવાબ આપ્યો.

(પાનું ૧૩)

(૨) નાની નિયતિને સાસરિયાના ત્રાસમાંથી છોડાવીને ઘરે લાવ્યા પછી છ મહિને એનો પતિ દશરથ, નાતના આગેવાન અને દીવાનાં સાસુ અને દેર નરશી - સાટાના ધોરણે દશરથના બનેવી હારે એને તેડવા આવ્યો છે. દીવા એને ચોખ્ખી ના પરખાવે છે :

‘પૈણાવી છ એ વાત હાચી, પણ એ નોની છ એટલે અમણાં મોકલવાનું તો નીં બને’

‘પણ નહો મેકલવાનું કાંય કારણ ?’

‘મું બતાવું, કારણ,’ તરુણે કહ્યું, ‘એક તો આ ઓછી ઉંમરનાં લગ્ન છ એટલે કાયદાની રીતે તો આ લગ્ન જ નથી.’

એની વાત સાંભળી દશરથનો પિત્તો ગયો ને એણે ઊંચા અવાજે બોલતાં કહ્યું, ‘કાયદાની શ્યાં પત્તર ફાડો છો આખી નાતની હરુભરુ માંઘરામાં બેહાડી’તી તમારી છોડીને, ઉઠાવીને નથી લેઈ જ્યો તે કાયદો દેખાડો છો !’

દીવા વચ્ચે પડી, ‘મારાં જ હગાં મારાં વેરવાઈ થ્યાં એટલે જ આ બધું થ્યું ને ?’

નરશી ઊકળી ગયો, ‘તે હુ કોમ બેહાડી’તી માંઘરામાં ? ઉઠાડી લેવી’તી !’ પછી તરુણને કહે, ‘તું કુણ થઈ જ્યો ? કટંબની વાતમાં વચ્ચે બોલવાવાળો ? તમારે બહારનાએ અમારી વાતમાં વચમાં પડતું નંઈ, નક્કર જોયા જેવી થશે !’

તરુણ પણ ગુસ્સે થઈ ગયો, ‘ને તમે કુટુંબના નોમે જોહુકમી કરો, એ બધાએ જોઈ રેવાનું ઈમ?’

નરશી દીવાને કહેવા લાગ્યો, ‘ઓને બોલવાનો હક તમે ચાલ્યો છ ? અમે હગાં બધાં મરી જ્યાં છીએ તો બહારના કૂતરા ખાઈને આંચ ભહી જોય છે ?’

પછી તરુણ તરફ ફરીને કહે, ‘તારે હું હગું થાય છ ? હા હગાનો તું આંચ હપાડું કરવા આયો છ ?’

તરુણ બોલે એ પહેલાં દીવાએ જ જવાબ આપ્યો, ‘હોવે, વખત આવ્યે તમોને બધાને ખબર પડશે એ મારા હું હગા છ એ’ તમારે તો એમને કોઈને બોલવા જ નથી દેવાં ને તમારી મનમોની કરવી છ પણ હું તમારું નથી સાંભળવાની.’ (પૃ. ૧૩૪-૧૩૫)

આ બેઉ સંવાદખંડ તરુણ સાથે સંબંધિત છે અને કથાવિકાસ તેમજ પાત્રવિકાસ સાથે પણ એનો નાતો સમગ્ર કથાસંદર્ભે છે. પ્રથમ ખંડમાં તરુણની નૈતિક સમજણ તો બીજા ખંડમાં તરુણની સામાજિક ન્યાય અને એનાં ધોરણો અંગેની નિસબત દેખાય છે.

આટલી વાત સાથે એટલું ઉમેરી શકાય કે સમગ્ર વારતાની ગૂંથણી જ એવી રીતે થઈ છે કે સંકળાતાં જતાં જુદાં જુદાં પાત્રોનો પરિચય-પાત્રચિત્રણ-એમના કથાંશથી સ્વાભાવિક રીતે જ થતો આવે અને મૂળ વારતા સંવર્ધિત થઈ રહે. કુટુંબ અને વડીલોનાં પાત્રો પણ સ્થળ ને સ્થિતિને અનુરૂપ એ જ રીતે ઉમેરાતાં રહે, એમનાં કથાંશો પણ સંકળાય ને વાયક એમના સમય ને યુવાનોના વર્તમાન સમય સાથે સહજ રીતે તુલના પણ કરી શકે એવી એની નિરૂપણરીતિ વારતાતત્ત્વને સમૃદ્ધ કરતી રહે છે અને અંતે જતાં આવાં-તેવાં બંધનોની જાળમાં સપડાયેલાં આ વારતાનાં પાત્રો કઈ રીતે જાળ સમેત બચવાની ખેવના અમલમાં મૂકે છે અને ક્યાં પહોંચે છે, તેમજ અમીત-તરુણ, ફોરમ-મનોજ, દીવા-નિયતિ જેવાં અન્ય પાત્રો સાથે જોડાઈને આપણે શું પામી શકીએ એ તો જાતે વાંચીને જ પામવા જેવું છે.

આપણી વાત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

પુસ્તક પ્રદર્શન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત, ચી.મં. ગ્રંથાલયમાં દર મહિનાની ૧૭મી તારીખથી એક સપ્તાહ સુધી યોજાતા પુસ્તક-પ્રદર્શનમાં શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્યાસના જન્મદિવસ નિમિત્તે તા.૧૮થી ૨૪ નવેમ્બર દરમિયાન ભારતીય ભાષામાંથી અનુવાદિત થયેલાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન રાખવામાં આવ્યું હતું. જેમાં પરિષદના ગ્રંથાલયમંત્રી શ્રી પરીક્ષિતભાઈ જોશી ઉપરાંત મહેમદાવાદ કોલેજના શ્રી જિતેન્દ્ર મેકવાન, ભરૂચથી શ્રી જિગ્નેશ વાઘેલા, ગુજરાત આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજના ગુજરાતી વિભાગમાંથી શ્રી નિયતિ અંતાણી અને શ્રી પ્રવીણભાઈ રાઠોડ તેમના દસ વિદ્યાર્થીઓને લઈને આવ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત એસ.એલ.યુ. કોલેજના શ્રી વર્ષાબહેન પ્રજાપતિ, વાયકો, સાહિત્યરસિકો અને અન્ય વિદ્યાર્થીઓ તો ખરા જ જેમણે આ પ્રદર્શનનો લાભ લીધો હતો. હમેશની જેમ પ્રિયુ આપી ન્યૂઝ પ્રકાશિત કરતાં મીડિયાએ પણ આ પુસ્તક-પ્રદર્શનની નોંધ લીધી હતી.

શ્રી યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાતી વિભાગ, મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી ભાવનગર યુનિવર્સિટીના સંયુક્ત ઉપક્રમે શ્રી યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત શ્રી કમલ જોશીએ તા.૨૫-૧૧-૨૦૧૮ના રોજ ૧.૩૦ કલાકે ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યભવન, ભાવનગર યુનિવર્સિટીમાં 'નાટકની પ્રત સાથે દિગ્દર્શકની મથામણ : નાટ્યશિક્ષણનો પ્રયોગ' વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્યનું એકત્રીસમું જ્ઞાનસત્ર બનાસકાંઠાના પાલનપુર ખાતે ડિસેમ્બરમાં યોજાશે તેનો પ્રથમ-દર્શીય આલોખ આ સાથે નીચે મુજબનો છે :

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૩૧મું જ્ઞાનસત્ર

વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ, પાલનપુરના ઉપક્રમે

તારીખ : ૨૬-૨૭-૨૮ ડિસેમ્બર-૨૦૧૮ના ત્રણ દિવસ શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્રની અધ્યક્ષતામાં જ્ઞાનસત્ર યોજાશે.

સ્થળ : વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ, પાલનપુર, વિદ્યામંદિર સંકુલ, પાલનપુર, જિ. બનાસકાંઠા

પહેલી બેઠક તા.૨૬-૧૨-૨૦૧૮, ગુરુવાર, સવારે ૯.૩૦ થી ૧૧.૩૦

ઉદ્ઘાટન બેઠક

ગીત : જય જય ગરવી ગુજરાત/મળતા મળી ગઈ
સંગીત વૃંદ, વિદ્યામંદિર પાલનપુર

- સ્વાગત : ડૉ. હસમુખ મોદી
(નિયામક, વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ, પાલનપુર)
- પ્રાસંગિક : શ્રી શિરીષકુમાર એમ. મોદી
(ચેરમેન, સ્થાનિક વ્યવસ્થાપક સમિતિ, વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ)
- પરિષદ પ્રાસંગિક : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ
(મહામંત્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ)
- અતિથિ વિશેષ : પ્રો. થેયિએસિનુઓ કેડિત્સુ*
- અધ્યક્ષ : શ્રી સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર
- આભાર : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ

* સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીના સહયોગથી નિમંત્રિત

ત્રીજી બેઠક તા.૨૬-૧૨-૨૦૧૯, ગુરુવાર, સવારે ૧૧.૩૦થી બપોરે ૧.૩૦
કાલજયી સર્જકતાની આલોચના (પ્રાચીન)

- કારયિત્રી પ્રતિભાના કેટલાક પ્રશ્નો : શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા (અધ્યક્ષ)
- આદિકવિ વાલ્મીકિની પ્રતિભાની ઓળખ,
એમણે સર્જેલાં ત્રણ પાત્રોને આધારે : શ્રી રાજેશ પંડ્યા
- મહાકવિ દાન્તેની સર્જક પ્રતિભા : ડિવાઈન
કોમેડીમાં ‘ઈન્ફર્નો’- ના નિરૂપણ સંદર્ભે : શ્રી ધીરુ પરીખ
- કવિકુલગુરુ કાલિદાસની સર્જક
પ્રતિભા : એમની નાટ્યસૃષ્ટિ સંદર્ભે : શ્રી વસંત ભટ્ટ
- આદિકવિ નરસિંહ મહેતાની
કવિપ્રતિભા : એમના ભક્તિરસ અને
એમની પરંપરાભંજકતા સંદર્ભે : શ્રી રમણ સોની
- સંચાલન : શ્રી ધર્મેશ ભટ્ટ

ભોજન-વિરામ

ત્રીજી બેઠક તા.૨૬-૧૨-૨૦૧૯, ગુરુવાર, બપોરે ૩.૦૦થી ૫.૦૦
સાહિત્યકારની ઈતિહાસપ્રજ્ઞતા અને સર્જકતા (અર્વાચીન)

- ઈતિહાસ અને સાહિત્ય : શ્રી રઘુવીર ચૌધરી (અધ્યક્ષ)
- ઉમાશંકર જોશીની ઈતિહાસપ્રજ્ઞતા અને
એમની કવિતા : કેટલાક ધ્યાનાર્હ મુદ્દા : શ્રી સ્વાતિ જોશી
- બેર્ટોલ્ડ બ્રેખ્ટની ઈતિહાસપ્રજ્ઞતા અને એમની
રંગભૂમિ : પડદો શેના ઉપરથી ખુલે છે ? : શ્રી સૌમ્ય જોષી
- ઑસિપ માન્ડેલસ્ટામની ઈતિહાસપ્રજ્ઞતા
અને એમની કવિતા : શ્રી પ્રબોધ પરીખ
- ચિનૂઆ એચેબેની ઈતિહાસપ્રજ્ઞતા અને
એમનું કથાવિશ્વ : આજે જ ઈતિહાસ : શ્રી પરેશ નાયક
- સંચાલન : શ્રી ભાવેશ જેઠવા

સંઘ્યામિલન : તા.૨૬-૧૨-૨૦૧૯, ગુરુવાર, સાંજે ૬.૦૦થી ૮.૦૦

વિશ્વખ્યાત ચિત્રકાર શ્રી અતુલ ડોડિયા સાથે એક સાંજ

એમનાં ચિત્રોનું સ્ક્રીનિંગ અને એ વિશે ચિત્રકારની વાત
(મારી સર્જકતા : દશ્યો, મારાં ચિત્રફલકો ઉપર અને એમની બહાર)

સંચાલન : શ્રી પીયૂષ ઠક્કર

ભોજન-વિરામ

ચોથી બેઠક તા.૨૭-૧૨-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સવારે ૯.૦૦થી ૧૧.૦૦

કારચિત્રી પ્રતિભાની મીમાંસા

અધ્યક્ષ : શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સર્જકની પ્રતિબદ્ધતા અને એનું સ્વાતંત્ર્ય : શ્રી સરૂપ ધ્રુવ

સર્જક, વાણી અને રૂપરચના : શ્રી સેજલ શાહ

ચરિત્રાત્મક સાહિત્યમાં સર્જકતા : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ

ગુજરાતી કથાસાહિત્યમાં પ્રયોગશીલતા : શ્રી મહેન્દ્રસિંહ પરમાર

સંચાલન : શ્રી યોગેશ જોષી

પાંચમી બેઠક તા.૨૭-૧૨-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સવારે ૧૧.૦૦થી ૧.૦૦

ભાવચિત્રી પ્રતિભાની મીમાંસા

અધ્યક્ષ : શ્રી નરોત્તમ પલાણ

ભાવકની સર્જકતા : મુખ્ય વિમર્શ : શ્રી સમીર ભટ્ટ

સર્જકને પડકારતા ભાવક : શ્રી ઉદયન ઠક્કર

ભાવચિત્રી પ્રતિભાની માવજત : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ

સર્જકતાનું એક અનોખું સ્થાનક : પેરિસ : શ્રી હેમંત શાહ

સંચાલન : શ્રી આશા ગોહિલ

ભોજન-વિરામ

છઠ્ઠી બેઠક તા.૨૭-૧૨-૨૦૧૯, શુક્રવાર, બપોરે ૨.૩૦થી ૪.૩૦

સાહિત્યની તાંત્રિકી : કંઠથી કમ્પ્યુટર સુધી, હસ્તપ્રત નિર્માણ અને મુદ્રણના માર્ગે

અધ્યક્ષ : શ્રી નૌશિલ મહેતા

ઈ બુક્સ, ઓડિયો બુક્સ અને આગળ : શ્રી અપૂર્વ આશર

હસ્તપ્રતોના પ્રકારો અને તેનું સૌંદર્ય : શ્રી જયંત ઉમરેઠિયા

શાળા-કોલેજોમાં, શહેરી અને

ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં સાહિત્યવાચનની કેળવણી: શ્રી દક્ષા ભાવસાર

વાચિકમ્ અને મંચન વડે સાહિત્યનો વ્યાપ : શ્રી ચિંતન પંડ્યા

સંચાલન : શ્રી સંઘ્યા ભટ્ટ

સાતમી બેઠક તા.૨૭-૧૨-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સાંજે ૪.૩૦થી ૬.૩૦

લોકલોકની સર્જકતા

ભાદરકાંઠેથી

શ્રી ભીમજી ખાયરિયા

અને વૃંદ

બનાસકાંઠેથી

અધ્યક્ષ : શ્રી મુસાફિર પાલનપુરી

વક્તા : શ્રી અશોક દવે,

સંચાલન : ડૉ. પરેશ ચૌધરી

ભોજન-વિરામ

તા.૨૭-૧૨-૨૦૧૯, શુક્રવાર, રાત્રે ૮.૦૦થી ૯.૦૦

યજમાન સંસ્થા આયોજિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

આઠમી બેઠક તા.૨૮-૧૨-૨૦૧૯, શનિવાર, સવારે ૯.૦૦થી ૧૨.૦૦

યુવા સર્જકમંચ : શ્રી કિરીટ દૂધાત

અધ્યાપકમંચ : શોધપત્રોનું વાચન

સંચાલન : શ્રી ગિરીમા ધારેખાન

સમાપન બેઠક તા.૨૮-૧૨-૨૦૧૯, શનિવારે, બપોરે ૧૨.૦૦થી ૧.૩૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ખુલ્લું સત્ર (સામાન્ય સભા)

ઠરાવો, પ્રતિભાવો અને આભારવિધિ

આભારદર્શન

યજમાન સંસ્થા વતી : શ્રી કનુભાઈ પ્રજાપતિ

(ઈન્ચાર્જ ઓલ સેન્ટર્સ, વિદ્યામંદિર ટ્રસ્ટ, પાલનપુર)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ

(મહામંત્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ)

જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઈચ્છતા પ્રતિનિધિઓએ ડેલિગેટ ફીના રૂ. ૧૦૦૦/- ભરવાના રહેશે અને વિદ્યાર્થીઓએ રૂ. ૫૦૦/- ભરવાના રહેશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે) ડેલિગેટ ફી તા.૨૦-૧૨-૨૦૧૯ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદમાં ભરી દેવાથી વ્યવસ્થા સરળ થશે. ત્યારબાદ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

વ્યવસ્થામાં સહાયભૂત થવા ઉપરની તારીખ સુધીમાં આપની ડેલિગેટ ફી ભરાઈ જાય તે ઈચ્છનીય છે. ત્યારબાદ સ્થળ પર ભરનારે દોઢો ચાર્જ ચૂકવવાનો રહેશે.

આ કાર્યક્રમમાં ક્યાંક સંજોગોવશાત્ ફેરફાર થશે.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પરીક્ષિત જોશી

ગૌરવ પુરસ્કાર

શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુને કેન્દ્રીય-નાટક અકાદમી દિલ્હી દ્વારા ગુજરાતના લોકસંગીત ક્ષેત્રે સંશોધન-સંપાદન-સંમાર્જન અને રજૂઆતના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદાન બદલ અકાદમીનો ગૌરવ પુરસ્કાર જાહેર થયો છે.

ગુજરાત વિશ્વકોશભવનમાં વિવિધ કાર્યક્રમો

તા.૧૦-૧૦-૨૦૧૯ને ગુરુવારના રોજ ગઘોત્સવ ગઘવિશ્વના ઉપક્રમે શ્રી કિરીટ દૂધાતે ‘બબુ’ નિબંધનું પઠન કર્યું હતું. તા.૧૬-૧૦-૨૦૧૯ને બુધવારના રોજ શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન શ્રેણી અંતર્ગત ‘સંગીત દ્વારા તંદુરસ્તી અને રોગોપચાર’ વિશે ડૉ. મોનિકા શાહનું વ્યાખ્યાન યોજાયું હતું. તા.૧૭-૧૦-૨૦૧૯ને ગુરુવારના રોજ કાવ્ય-સંગીત શ્રેણી અંતર્ગત કવિશ્રી માધવ રામાનુજના કાવ્યપઠનનાં ગીતોની અમર ભટ્ટ દ્વારા પ્રસ્તુતિ થઈ હતી. તા.૫ ઓક્ટો. ૨૦૧૯ના રોજ શ્રીમતી અંજલિબહેન રૂપાણી, શ્રી જયશ્રીબહેન લાલભાઈ અને શ્રી અનિતાબહેન મહેતાના હસ્તે ‘પ્રતિભાનો પ્રકાશકુંજ’ (હઠીસિંહ શેઠ અને હરકુંવર શેઠાણીનું ચરિત્ર)નું વિમોચન થયું હતું. તા. ૧૬ ઓક્ટો. ૨૦૧૯ને બુધવારના રોજ શ્રી પ્રમોદ શાહ સંપાદિત ‘ગ્રંથ-ગૌરવયાત્રા’ના વિશેષાંકનું વિમોચન શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરના હસ્તે થયું હતું.

નિબંધ સ્પર્ધા

અખિલ ભારતીય અહિંસા અમૃત વર્ષ સમિતિ દ્વારા ઉજવણી અંતર્ગત મહાત્મા ગાંધીની ૧૫૦મી જન્મજયંતીના વર્ષ નિમિત્તે ‘અહિંસા, ભૂણહત્યા વિરોધ, શાકાહાર, પશુબલિ નિવારણ’ જેવા વિષયો પર નિબંધ સ્પર્ધાનું આયોજન કરાયું છે. ગુજરાતી ભાષામાં નિબંધ લખી ૩૦ જાન્યુ. ૨૦૨૦ સુધીમાં પિનાકી મેઘાણી, ઝવેરચંદ મેઘાણી સ્મૃતિ સંસ્થાન, પાર્થસારથિ એવન્યુ, ૮૦૩, કાન્હા બિલેશ્વર મહાદેવની સામે, શ્યામલ ચાર રસ્તા પાસે, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫ના સરનામે મોકલી આપવાનો રહેશે.

પત્રસેતુ

મા. પ્રિય સિતાંશુભાઈ, નમસ્તે

સર, ‘પરબ’માં આવતા તમારા પ્રમુખીય લેખ માટે ‘પરબ’ની રાહ જોતી હોઉં છું એ કહેવા માટે દર વખતે મેં ઈલ લખીને તમને ખલેલ ન કરાય સમજું છું પણ, આ ફેરાના લેખમાં તેનઝીન છે ! (મને ‘પરબ’ ૨૩ જુલાઈએ મળ્યું છે. કોઈ કારણસર અટવાઈ ગયું હશે.) હમણાં મારી કિમો ચાલે છે તેથી રાતે ૧૧ વાગે ‘પરબ’ વાંચવા બેઠી. સૌ પહેલાં તો તમારો લેખ જ હોય, એમાં તેનઝીન ત્સુન્દુ વાંચ્યું. પુશ પુશ. તેનઝીનને ફોટા પાડીને મોકલ્યા, ઓનલાઈન જ હતો. ભાષા ન આવડે પણ ભાવ તો સમજાય. મેં એને માહિતી પણ આપી.

તેનઝીન સાથે કાંઈક અલગ જ લગાવ છે અમને ત્રણેયને. દયા નહિ જ પણ એની બૌદ્ધિકતા, સાદગી અને સૌથી ઉપર એની કવિતા. વડોદરા આવે ત્યારે મારે ત્યાં જ ઊતરે. હું હમણાં જ એના ઘરે ધર્મશાળા જઈ આવી. ૧૦૦, ૧૫૦ વર્ષ જૂનું અંગ્રેજોના સમયનું ઘર. એનું પુસ્તક “મેં જીવન હું”નો મેં ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો પરંતુ પુસ્તક બને એ પહેલાં ફરીથી બીમારી આવી ગઈ અને એ દરમિયાન અન્ય કોઈએ અનુવાદ કરી લીધો. મારો આશય એ જ હતો કે આવું સાહિત્ય ગુજરાતીમાં આવવું જોઈએ અને તે અન્ય દ્વારા થઈ તો પણ પુશી જ થાઈ.

સર, પારસી સ્કૂલ અને તેનઝીનનું અનુસંધાન કેવો યોગાનુયોગ ! બન્ને વિસ્થાપિત. કાશ્મીરી કવિની કવિતાની રાહ જોઉં છું. અગ્નિશેખરની જવાહર ટનલ અને તેમના પત્ની ક્ષમા કૌલની ‘દર્દપુર’ જેનો મેં અનુવાદ કર્યો છે. વાંચીને ઊંઘ હરામ થઈ જાય, કાંઈ ન કરી શકવાની લાચારીએ.

વિરમું છું. લાંબું લખાઈ ગયું તે બદલ માફી ચાહું છું, પરંતુ સર લખ્યા વિના એટલે રહી નથી શક્તી કે આવા વિષયો પર વાત કરવાવાળું કોઈ નથી.

વંદના શાંતુઈન્દુ

સાહિત્યવૃત્ત મોકલવા માટે ઈમેઈલ આઈડી

આપની આસપાસ થતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ, જેમાં આપ ઉપસ્થિત રહ્યા હો, આપે ભાગ લીધો હોય કે પછી આપે આયોજન કર્યું હોય તો એ કાર્યક્રમ વિશેની ટૂંકી નોંધ ઈમેઈલ દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મોકલી શકો છો. નોંધ જે ફોન્ટમાં કંપોઝ કરી હોય એ ફોન્ટ સાથે અચૂક મોકલવા. એ માટેનું ઈમેઈલ આઈડી છે : vruttparabgsp2018@gmail.com

‘પરબ’ ૨૦૧૯ : વાર્ષિક સૂચિ

ઊર્મિલા ઠાકર

વર્ષ : ૧૩	જાન્યુ.-જૂન ૨૦૧૯	અંક : 7-૧૨
*વર્ષ : ૧૪	જુલાઈ-ડિસેમ્બર ૨૦૧૯	અંક : ૧-૬

કૃતિસૂચિ

(ગુજરાતી આંકડા મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક સૂચવે છે.)

● અભ્યાસ

‘ઈરોસ’થી ‘અગાપે’ની પ્રેમયાત્રા	રૂપાલી બર્ક	૧૨, 39-45
કામૂની વિસંગતિની વિભાવનાનું નવલકથા The Outsiderમાં ઝિલાતું પ્રતિબિંબ	અમિતા શ્રોફ	૭, 61-71
ગુજરાતી ગઝલ અને ગુજરાતી ભાષા	હેમંત ધોરડા	૫, 35-42
ચરોતરી બોલીની ખૂબી અને ખાસિયતો	ચતુર પટેલ	૯, 61-68
જાહેર જીવનના અગ્રણી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની નવલકથા	ડંકેશ ઓઝા	૧૦, 60-65
‘પુનઃશ્ચ’ની પૂર્તિ : ‘૮૬મે’	દક્ષા વ્યાસ	૯, 54-60
માણસ એ તો માણસ: સાયુકલાઈનો દસ્તાવેજ	પ્રતાપસિંહ ડાભી ‘હાકલ’	૫, 49-60
રામચંદ્ર પટેલના નિબંધોમાં પ્રગટતી ગ્રામચેતના	બાબુ દેસાઈ	૩, 60-66
વઢિયાર ધરાનું રત્ન : કવિ કાન ગાંગડા	શિવદાન ગઢવી	૧૦, 55-60
સંપાદક હર્ષદ ત્રિવેદી : જમા ખાતે ઉપલબ્ધિઓ	કિશોર વ્યાસ	૫, 42-49
‘સાચાં કાવ્યગોત્રનાં સંતાન’: ગદ્યકાવ્ય	ભાવેશ વાળા	૫, 60-65

● અહેવાલ

(શ્રી) કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ સ્વાધ્યાયમંદિર: અંદાજપત્ર (૨૦૧૯-૨૦)	૪, 81-82
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને તેન ઘટકોનાં અંદાજપત્રોનું સમગ્ર ચિત્ર	૪, 77-80

* ‘પરબ’ વર્ષ : ૪૮ના દહા અંક (જૂન ૨૦૦૬) પછી સબડિવિઝનલ મેજિસ્ટ્રેટ અમદાવાદની ઓફિસના આદેશ મુજબ ‘પરબ’નું રજિસ્ટ્રેશન નવેસરથી કરાવવાનું બન્યું હોઈ જુલાઈ ૨૦૦૬ના અંકથી ‘વર્ષ : ૧’ ‘અંક : ૧’ ક્રમાંક આપ્યો છે. ‘પરબ’નું સ્થાપનાવર્ષ ૧૯૬૦ છે.

ચી. મ. ગ્રંથાલય અંદાજપત્ર (૨૦૧૯-૨૦)	૪, 83-84
સાહસ-સાહિત્ય-સત્ર	૪, 73-76
સૂરતની દીકરીઓએ એવરેસ્ટ આંબું	૬, 85-87

● આ ક્ષણે

કવિશ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠનું ગદ્ય : વાણીનું સત, વાણીની શક્તિ; અંદરનું તેજ, અંદરના તીખારા	યોગેશ જોષી	૭, 12-20
--	------------	----------

● આપણી વાત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

અનુબંધ : ૧૧, ૧૨, ૧૩		૮, 81
એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત	૧, 73, ૨, 82, ૩, 81, ૪, 71	
ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર અને ગુજરાતી વિભાગ, ભાષાસાહિત્યભવનના ઉપક્રમે		૩, 81
ગાંધીયુગના કવિઓનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન		૪, 71
ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતા અંગે		૧૨, 7
ગુજરાતી સાહિત્યનું પરિષદનું ૩૦મું જ્ઞાનસત્ર		૧, 74-78
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૩૧મું જ્ઞાનસત્ર	૮, 81, ૯, 80-83, ૧૦, 81-84, ૧૧, 76-79, ૧૨, 59-62	
ગુણવંતરાય આચાર્ય વિશે પરિસંવાદ		૮, 82
જયશંકર 'સુંદરી' અને ગુજરાતી રંગભૂમિનાં ગીતો		૬, 77-78
(શ્રી) તારાબહેન મંગળદાસ મહેતા વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત		૧, 73
'ધૂમકેતુ'ના સાહિત્યસર્જન વિશે સેમિનાર		૮, 82
ધ્વનિમુદ્રિત રવીન્દ્રસંગીતની પ્રસ્તુતિ		૬, 77
'પરબ' ૧૯૫૯ થી જૂન ૨૦૧૯ સુધીના તમામ અંકો વેબસાઈટ પર		૭, 83
(શ્રી) પી. જે. ઉદાણી લોકસાહિત્ય વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત		૨, 81-82
પુસ્તક પ્રદર્શન	૯, 73, ૨, 81-82, ૩, 81, ૪, 71-72, ૫, 82, ૬, 77, ૭, 83, ૮, 82, ૯, 84, ૧૦, 81,	
૧૧, 76, ૧૨, 59		
(શ્રી) પ્રમોદ ત્રિવેદીનું દુઃખદ અવસાન		૩, 82
બ. ક. ઠકોરની અર્ધશતાબ્દી નિમિત્તે વ્યાખ્યાન		૭, 83
(શ્રી) યશવંત પંડ્યા વ્યાખ્યાનમાળા-અંતર્ગત		૭, 73, ૧૨, 59
(શ્રી) રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાન અંતર્ગત		૩, 82
રવીન્દ્રનાથ ટાગોર લિખિત 'બહુરૂપી'ની પ્રસ્તુતિ		૨, 82
રવીન્દ્રભવન-અંતર્ગત		૧, 73

રવીન્દ્રવિદ્ અબુ સઈદ અચ્ચુબ વિશે	૫, 82
વાચનશિબિર	૮, 82
શોકાંજલિ	૬, 77
સાંપ્રત સમસ્યાઓ અને રવીન્દ્ર સાહિત્ય	૪, 72
	૧૨, --

● આવરણચિત્ર

અકબર પદમસી	૨, *આ.પૃ.
જયોતિ ભટ્ટ	૬, *આ.પૃ.
નટુ પરીખ	૩, *આ.પૃ.
એમ. શશીધરન	૧૦, *આ.પૃ.
રામકિંકર બૈજ	૪, *આ.પૃ.
વાસુદેવન અક્કિત્તમ	૮, *આ.પૃ.
વી. રમેશ	૮, *આ.પૃ.
હકુ શાહ	૧, *આ.પૃ.
	૫, *આ.પૃ.
હરિકેત કંદર્પ પાઠક	૭, *આ.પૃ.
Theyksinuo KediTsu	૧૨, *આ.પૃ.

● આવરણચિત્ર - સંદર્ભનોંધ

પીયૂષ ઠક્કર	૧, 84-85, ૨, 85-87, ૩, 85, ૪, 87, ૫, 86, ૬, 83, ૭, 86-87, ૮, 85-86, ૯, 86, ૧૦, 88
-------------	---

● આસ્વાદ

ઈબ્ન બતુતાનો પ્રવાસમંત્ર, (‘ઈબ્ન બતુતા : વિશ્વપ્રવાસી’; ઉદયન ઠક્કર)	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૩, 37-41
ઊંચે ઊંચે, સ્પર્શવાની ઝંખનાનો અકલ્પ વિસ્ફોટ. (એક કાવ્ય : જયદેવ શુક્લ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૪, 56-59
ગઢવાળા ગામમાં રહ્યાનું ગૌરવ (જીર્ણ ગઢ : વિજય રાજયગુરુ)	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૯, 52-53
ગુણવંત વ્યાસકૃત ‘ઈ આપડને નો ફાવઝ્’ દુર્ગ : કપરા કાળનું ગાન	રમેશ ર. દવે	૧૧, 37-40
(દુર્ગ : હરીશ મીનાશ્રુ)	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૯, 49-52
ધારો કે આ વાર્તા છે... ‘ગુમશુદ્દા’ (ધારો કે આ વાર્તા નથી : હિમાંશી શેલત)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧, 43-46

નિરંજન ભગતના 'મન'ની વાત (મન : નિરંજન ભગત)	રાજેશ પંડ્યા	૫, 31-34
પૃથ્વીની પરિક્રમા પછી શિલાભંગ.. (હું તને જાણું છું : રાજેશ પંડ્યા)	રાધેશ્યામ શર્મા	૮, 33-35
માટીનું ઉન્નયન સાધતાં વિરલ સપ્તક સોનેટ (માટી-૫ : રામચંદ્ર પટેલ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૭, 46-48
મૃત્યુનું 'ક્લોઝ અપ'! (--અભિજીત વ્યાસ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૬, 39-41
વસ્તુનું પર્વસર્જન કાવ્ય-આકારમાં... (ખુરશી: રાજેન્દ્ર પટેલ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૨, 42-44
વિરહાકુલ હૃદયનો શાશ્વત ઉપાલંભ (સામે તીર: મનોહર ત્રિવેદી)	મહેન્દ્ર જોશી	૩, 41-43
સંભવિત શુદ્ધ કાવ્યસર્જનની ઝલક.. (શક્યતા : સેજલ શાહ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૦, 52-54

• કવિતા

અનુભૂતિ	ભરત મહેતા	૨, 19
અફસોસ	જગદીશ ઉપાધ્યાય	૧૧, 18
આ ઠંડીએ ગુલાબ વેર્યા	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૨, 11
આખે આખો સૂરજ	જયદેવ શુક્લ	૬, 13
આતમારામની પેરાનોયા (Peranoia) સફર	અરવિંદ ભટ્ટ	૬, 18-20
આંગણું	રાજેન્દ્ર પટેલ	૪, 15-19
ઈદં ન મમ	પ્રણવ પંડ્યા	૧૦, 18
એક કેરી અને હજાર હાથ	હસમુખ કે. રાવલ	૫, 17
એક ઘરોબો	સોલિડ મહેતા	૮, 15
એકમેકનો હાથ	દક્ષા પટેલ	૯, 19
અલ્ફિન્સ્ટન રોડ	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧, 13-14
ઓરતા	મુકુન્દ પરીખ	૮, 15
કર વિચાર તો પામ	નલિન રાવળ	૧૦, 13
ક્યાં છે !	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૯, 18
ખાલીપો વાગે	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૦, 13
ખોયું	કવિ અજ્ઞાત	૧૧, 16
ગઝલ	હરીશ ધોબી	૯, 17

ગતિ-સ્થિતિ	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૯, 14-15
ગોતે રસ્તો	ધીરેન્દ્ર મહેતા	૨, 15
ગ્રીષ્મ ધીંગા સમયમાં	બારીન મહેતા	૭, 24-25
ઘણા વખતે કવિતા આવી	પ્રવીણ પંડ્યા	૧૨, 17-19
ઘૂંઘરું	શૈલેશ ટેવાણી	૧, 16
ચાર કાવ્યો (૧. જોતજોતામાં, ૨. ધોધ, ૩. ઘાસ, ૪. જૂઠું યે નથી)	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧૨, 14-15
ચાર કાવ્યો (૧. બહાર કોણ છે ? ૨. સવાલ, ૩. ઉતાવળ નથી, ૪. ખાટલા ભેળા)	દિલીપ ઝવેરી	૨, 12-14
ચાર ગઝલ (૧. ગઝલિકા, ૨. કઈ પિછાણે—, ૩. જીવો ઘડું છું, ૪. ભિક્ષાન્ન દેહા—)	લલિત ત્રિવેદી	૩, 15-17
ચાર ગઝલ	હેમંત ધોરડા	૮, 16-17
છાતીને કેમ કરું છાતી ?	જિગર જોષી 'પ્રેમ'	૬, 16
જન્મારો મળ્યો	દિલીપ જોષી	૯, 18
જવાબ આપવો નથી	પારુલ ખખ્ખર	૯, 17
જળકમળ ભૂલી જાને...	રાજેશ પંડ્યા	૧૨, 16-17
ઢળતી સાંજે	યોગેશ જોષી	૧, 19
તાન્કા	ધનસુખલાલ પારેખ	૬, 15
ત્રણ કાવ્યો (૧. એવું થશે?... ૨. ખારા જલમાં હરું-ફરું ને તરું, ૩. આથમવાના ટાણે-)	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૪, 12-13
ત્રણ કાવ્યો (૧. પંચામૃત, ૨. અશ્વો, ૩. પરિવર્તન)	નલિન રાવળ	૧, 11
ત્રણ કાવ્યો (૧. ધરતીની મહેક, ૨. વિદાય ૩. ઘુઘવાટ)	નલિન રાવળ	૯, 15-16
ત્રણ કાવ્યો (૧. નીરખતાં ૨. મતોમય એકાંતમાં, ૩. ઈન્દ્રનાથ)	નલિન રાવળ	૩, 13-14
ત્રણ કાવ્યો (૧. પાંખ પસારો, ૨. પળેપળ, ૩. બંધ પોપચે)	બારીન મહેતા	૧૦, 14-15
ત્રણ ગઝલ (૧. બચ્ચાને પાળો, ૨. રડી પડાશે, ૩. દિવસો પણ જોયા છે)	ચંદ્રેશ મકવાણા	૧૦, 18-19
ત્રણ ગઝલ (૧. બાળપણનું બાલશિયું, ૨. એવી સફરમાં છું, ૩. સાંજ)	રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'૨,	17-19

ત્રણ ગઝલ (૧. અભરખાને પૂછો, ૨. ઝીણી મુરલિયા બાજે, ૩. શરીર-એક સમપદી)	લલિત ત્રિવેદી	૬, 16-17
ત્રણ ગીત (૧. કથોરું ગામ, ૨. કાળો ભમ્મર વાળ, ૩. દીવાદાંડી)	પારુલ ખખ્ખર	૩, ૧7-19
ત્રણ પંક્તિપર્ણ (૧. કેટલાયે પાનખરો પહેલાં, ૨. ભાઈસાહેબ ઘરમાં... ૩. જોતજોતામાં)	મનોહર ત્રિવેદી	૨, 15-17
ત્રણ હાઈકુ દીધા	પરાગ એમ. ત્રિવેદી ભરત જોશી	૨, 20 ૧૧, 18
ધર્મયુદ્ધ...? (૧. પહેલો દિવસ, ૨. દસમો દિવસ, ૩. પંદરમો દિવસ, ૪. સત્તરમો દિવસ, ૫. અઢારમો દિવસ)	ઉદયન ઠક્કર	૧૧, 12-16
બે કાવ્યો (૧. રાખ, ૨. પાછળના વાડાની ઓટલી)	ઈંદુ જોશી	૩, 19-20
બે કાવ્યો (૧. આજે ચન્દ્ર ઊગ્યો છે, ૨. હું ત્યાં આવું)	જાગૃત ગાડીત	૧, 17-19
બે કાવ્યો (૧. નેતાના મૃત્યુ દિને, ૨. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ શતાબ્દીના પ્રથમ દિવસે)	નલિન રાવળ	૮, 14
બે કાવ્યો (૧. 'તત્ત્વમસિ', ૨. ટ્રેન ?)	પ્રવીણ દરજી	૭, 22-24
બે કાવ્યો (૧. જૂલણપુરશી-૧, ૨. જૂલણપુરશી-૨)	રમણીક સોમેશ્વર	૫, 14-15
બે કાવ્યો (૧. માટલું, ૨. ઉજાગરો)	હર્ષદ દવે	૧૦, 17
બે ગઝલ (૧. ફૂલોના ગાલમાં ખંજન, ૨. કોરડા વીંઝે છે સૂરજ)	ચંદ્રેશ મકવાણા	૯, 21
બે ગઝલ (૧. હરિ ઓમ્ બોલ, ૨. પરદો પડી ગયો છે)	ભરત વીંજુડા	૬, 20-21
બે ગઝલ (૧. હું ત્યાં જ ઊભો છું, ૨. ક્યાં સુધી ને કેટલું ?)	ભાવિન ગોપાણી	૧૦, 15-16
બે ગઝલ (૧. મનજી-૧, ૨. મનજી-૨)	મનોજ જોશી 'મન'	૪, 20
બે ગઝલ (૧. જુદા સ્વરોમાં જંતર, ૨. લહાવો લે છે)	સંજુ વાળા	૧, 15
બે ગઝલ (૧. જળ ઝમી ગયું, ૨. સરોવરમાં)	એસ. એસ. રાહી	૧૧, 17

બે ગીતો (૧. એક વાર આવોને રાણાજી ડેલીએ, ૨. તારી પોઠ્યું હાલી જાય)	પારુલ ખખ્ખર	૭, 27-28
બે ગીત (૧. સોનલવણી સોગઠાં, ૨. છોડજે)	રક્ષા શુક્લ	૫, 16
બે ગીત (૧. રાતા કરેણની ઝૂકેલી... ૨. વિજોગણ)	હરીશ મીનાશ્રુ	૫, 13-14
બે રચના (૧. એક ક્ષણ, ૨. બાકાં)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧, 12
બે રચના (૧. કમિંગ, ૨. ફળ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૪, 14
બે રચના (૧. કારણ, ૨. તારણ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૫, 12
બે રચના (૧. ટેરવે, ૨. કોને)	રાધેશ્યામ શર્મા	૩, 12
બે લઘુકાવ્યો	રમેશ પટેલ	૫, 19
બેસણામાં	મયંક પટેલ	૮, ૨૦
મકાનો	નરેશ સોલંકી	૨, 20
મા	અરવિંદ ભટ્ટ	૮, 20-21
મોજાં	હરીશ દાસાણી	૧૧, 19
મોન્યુમેન્ટ ટુ ધ ડિસ્કવરીઝ	કિશોરસિંહ સોલંકી	૩, 14-15
રોજ સવારે તડકો થઈ !	યોસેફ મેકવાન	૭, 26
લાચારી	પુષ્કરરાય જોષી	૮, 20
વહી જવાનું	કિશોર મોદી	૧૦, 16
વ્રણો અંતના	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૮, 14
શબદ	દિલીપ જોષી	૫, 18
શું કરશું ?	હર્ષદ ચંદારાણા	૨, 19
સત્યના પ્રયોગો	કમલ વોરા	૬, 11-13
સાત શુંગાર	રાધિકા પટેલ	૪, 21-22
સૂર્યને	અનંત રાઠોડ	૪, 21
હું જ સાંભળું મને	પ્રફુલ્લ રાવલ	૩, 20
હું તો માત્ર પાત્ર ભજવું છું	ઉર્વાશ વસાવડા	૭, 25-26

● કેફિયત

અશ્વત્થામા : ‘અશ્વત્થામા આજે પણ જીવે છે

અને આજે પણ હણાય છે’

સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર,

લિપ્યન્તર ભીમજી ખાયરિયા ૮, ૩૮-૪૬

● ગુજરાત સહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તા અંગે

રંટિયા ઉપર ટોપો ? - ‘સ્વાયત્તા’ અંગે થોડીક સીધી વાત

૧૨, 6-7

● દંશ્ય-શ્રાવ્ય

સાહિત્ય અને સિનેમાના તુલનાત્મક અધ્યયનનો

એક મહત્વનો સંદર્ભગ્રંથ

અભિજિત વ્યાસ

૨, 59-62

● નાટક

અશ્વત્થામા

નારાયણ ભટ્ટ, અનુ. રૂપા.

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ૪, 43-50

● નિબંધ

અધવચ્ચે

રમેશ કોઠારી

૧૧, 34-36

અમારી વાત

કાન્તિ પટેલ

૪, 33-37

આ પૃથ્વી છોડીને કશે જવું નથી

મણિલાલ હ. પટેલ

૩, 29-31

ગુલમહોર નીચે મેઘની પ્રતીક્ષા કરે છે : ઉનાળો !

રમેશ પટેલ

૮, 36-37

તુરા : ગારો હિલ્સ : મેઘાલય

કિશોરસિંહ સોલંકી

૫, 26-30

પરીલોક

જગદીશચંદ્ર ત્રિવેદી

૬, 33-35

પંખીલોક

જગદીશચંદ્ર ત્રિવેદી

૧, 37-39

ભલી નારિયેળીઓ

હરીશ મહુવાકર

૧૨, 28-32

મોક્ષમાર્ગ

માવજી મહેશ્વરી

૧૦, 45-47

યુરોપની સાંસ્કૃતિક રાજધાની : પોર્ટો

કિશોરસિંહ પરમાર

૮, 34-37

રખડુનો કાગળ : સવારની સુખ્યા

મહેન્દ્રસિંહ પરમાર

૧, 34-36

અને સૃષ્ટિનો લય..

મહેન્દ્રસિંહ પરમાર

૧, 34-36

સમય

રમણીક સોમેશ્વર

૮, 36-37

હરાજી

રમેશ કોઠારી

૮, 37-39

હમ્પ્ટા પાસટ્રેક, હિમાચલ

૧૨, 32-37

● પત્રસેતુ

અને, આમ કવિતાએ અમને જોડ્યાં...

પ્રજ્ઞા પટેલ

૭, 81-82

નરોત્તમ પલાણ

૩, 86

નિરૂપમ છાયા

૩, 86-87

(કવિ) પ્રહ્લાદ પારેખની સાચી જન્મતારીખ

કિરીટ દૂધાત

૧૧, 86-87

વંદના શાંતુઈન્દુ

૧૨, 64

● પ્રકીર્ણ

એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજ

કશ્યપ મહેતા

૧, 79-82

સાયું સ્વપ્ન !

યોગેશ ન. જોશી

૧૦, 69-71

● પ્રમુખીય

સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે લેખાંક-૧૧-૨૧
 સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર ૧, 6-10, ૨, 6-10, ૩, 6-11, ૪,
 6-11, ૫, 6-11, ૬, 6-10, ૭, 6-11,
 ૮, 6-13, ૯, 6-13, ૧૦, 6-10, ૧૧, 6-11, ૧૨, 8-13

● પ્રસ્તાવના

(શ્રી) કિશોર જિઠાદરાની પ્રૌઢિપૂર્ણ ડર્ષદ ત્રિવેદી ૨, 63-69
 ગઝલો ('પાંપણ વચ્ચે' : કિશોર જિઠાદરા)
 પ્રાપ્તિ અને પરિત્યાગની કથા ધીરેન્દ્ર મહેતા ૪, 60-64
 (અનાહતા : કુમારપાળ દેસાઈ)
 ભાવવિશ્વમાં વિસ્તરી ગયેલો હિમાલય
 (હિમાલય અને હિમાલય : રમણ સોની)
 ભારતી રાણે ૬, 53-57

● ભારતીય સાહિત્ય

- કવિતા

અસમિયા કવિતા
 (૧. સમુદ્ર, ૨. તમે છો એક જંગલ) નીલિમકુમાર
 અશ્વમેધ અનુ. રમણીક સોમેશ્વર ૧, 40-41
 આંધળો ભરે ખાટલો અનુ. દીપક રાવલ
 કન્નડ કાવ્ય અવ્વા અનુ. અરુણ કોલટકર ૭, 43-45
 લલ્લેશ્વરીના વાખના થોડાક અનુવાદ અનુ. હેમાંગ દેસાઈ
 ૧, 41-42
 અનુ. હરિકૃષ્ણ પાઠક
 ઉર્વાશ વસાવડા ૧૨, 38

● નાટક

મંથરા : નાટક અનુ. રૂપા. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા
 ('મહાવીર' - ચતુર્થ અંક : ભવભૂતિ) ૭, 34-43

● વાર્તા

ડોસાએ કહ્યું (આસામી વાર્તા) મણિક દેવી ૨, 29-33
 વાર્તાની વાત (ચક્રપાણિ: ગોપીનાથ મહાંતિ) અનુ. હસમુખ કે. રાવલ
 ધર્મેન્દ્ર ત્રિવેદી ૮, 48-52

● મુલાકાત

મધુરાય સાથે મુલાકાત	કનૈયાલાલ ભટ્ટ	૧, 65-72
કર્મશીલ સાહિત્યકાર સરૂપ ધ્રુવ સાથે પ્રશ્નોત્તરી	સંધ્યા ભટ્ટ	૧૧, 50-62

● વક્તવ્ય

ગુજરાતી સાહિત્યનો વર્તમાન અને પહેલા યુગનું સ્મરણ	રમણ સોની	૧, 49-57
બાળક અને બાળસાહિત્ય : એક દષ્ટિપાત	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧, 47-48

● વાર્તા

અધૂરપ	મેઘા ત્રિવેદી	૩, 21-28
અંત વિનાની ગલી	ગિરીશ ભટ્ટ	૫, 20-25
આ પાર... પેલે પાર	અનિલ વ્યાસ	૬, 22-32
એક ઉકેલ વગરનો માણસ	નીતા જોશી	૭, 29-33
ઓઘરાળા	શક્તિસિંહ પરમાર	૧, 20-33
ઓપન ટિકિટ	અંજલિ પ્રદીપ ખાંડવાલા	૪, 23-32
દટાયેલું નગર	જયંત રાઠોડ	૯, 22-28
નીડ કા નિર્માણ ફિર	કેશુભાઈ દેસાઈ	૯, 28-33
પરદેશી	પ્રવીણ ગઢવી	૧૧, 24-33
પાણીની દીવાલ	વન્દના શાંતુર્જન્દુ	૮, 22-26
ભેંકડો	પારુલ ખખ્ખર	૧૦, 41-44
મીણબત્તી	દીવાન ઠાકોર	૮, 27-32
મૂઠ્ઠ	પન્ના ત્રિવેદી	૨, 21-28
વાત જાણે એમ સેને...	હર્ષદ ત્રિવેદી	૧૨, 20-27
સંધ્યા પૂજા	હિમાંશી શેલત	૧૧, 20-23
સ્વયંદૃતિકા	સતીષ વૈષ્ણવ	૧૦, 20-41

● વાર્ષિક સૂચિ

‘પરબ’ ૨૦૧૮	ઊર્મિલા ઠાકર	૧૨, 65-84
------------	--------------	-----------

● વિદેશી સાહિત્ય

એક સમય...	ગ્રેબીયેલ ઓકરા	
	અનુ. રાજન ‘મીના’	૬, 37-38

ચેસ્વાવ મિવોશ અને તાદ્ઉશ રોજેવિચનાં કાવ્યો દામ્પત્યજીવનનાં સ્નેહ અને સમજદારીનું મૂલ્ય પ્રસ્થાપિત કરતી વાર્તા : ધ ગ્રાસ હોપર લીડિયાની નજરે ચેખોવ શરણાર્થીઓ	અનુ. હરીશ મીનાશ્રુ ૪, 51-53, સુરેશ ગઢવી ૧૦, 48-51 પન્ના ત્રિવેદી ૯, 40-48 બ્રાયન બીલ્ડેન ૪, 54-55 અનુ. હરીશ મીનાશ્રુ અનુ. પ્રદીપ ખાંડવાલા ૮, 53-55
સ્ટીફન કેનનાં કેટલાંક માર્મિક કાવ્યો 'The Return', વાત્સલ્ય અને વિદ્રોહનું સુગ્રથિત વણાટકામ	અનુ. રમેશ કોઠારી ૩, 32-36
● વિવેચન	
પંડિત યુગનું સાહિત્યશાસ્ત્ર	હસિત મહેતા ૩, 44-55
● વિશેષ	
અકાદમી એવોર્ડ સ્વીકારતી વેળાએ ઈલા આરબ મહેતા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૩૦મું જ્ઞાનસત્ર 'ઘેર જતાં' : શબ્દ અને રંગોની દુનિયા એકમેકમાં વહેતી થયાનું દર્શન કરાવતા આત્મકથાત્મક નિબંધો વિભાજનની વ્યથા : એક સમયસરની નુકતેચીની સવાઈ પાલણપુરી : હાથીકાકા	શરીફા વીજળીવાળા ૩, 56-59 પ્રફુલ્લ રાવલ ૧૦, 66-68 અજય પાઠક ૨, 48-58 ચંદ્રકાન્ત શેઠ ૮, 61-72 કિરીટ દૂધાત ૧, 58-64 ઊજમભાઈ પટેલ ૧૧, 41-49
● વ્યાખ્યાન	
ગિગાન : જીવંતતા માટેનો સાહિત્યિક પ્રકાશ	કલાધર આર્ય ૮, 56-60
● શતાબ્દી વંદના	
ગુજરાતી ગઝલના ઈતિહાસ સંદર્ભે 'સફરના સાથે' ઉદયન ઠક્કર (સફરના સાથે : રતિલાલ અનિલ)	૫, 66-72
● શ્રદ્ધાંજલિ	
અંજલિને યાદ કરતાં કરતાં... ગિરીશ કનડિ : બહુવિધ કલાઓના સ્વામીની વિદાય જ્યોતિઓનો તલેદંડ : કનડિની વિદાય નીરવ પટેલ : વળી ઓર ઝળુઝળુ	હિમાંશી શેલત ૬, 50-52 ભરત દવે ૭, 59-54 પ્રવીણ પંડ્યા ૯, 55-60 સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર ૬, 42-46

વ્યંગ અને વિદ્રોહના કવિ નીરવ પટેલને સાધક વ્યક્તિત્વ : ડૉ. દક્ષાબહેન પટ્ટણી	સાગર શાહ સંધ્યા ભટ્ટ	૬, 46-49 ૮, 69-71
---	-------------------------	----------------------

● સમીક્ષા / ગ્રંથાવલોકન

અઢારે વરણ અને તેર તાંસળીનો સમાજ : સ્વૈરકથા (સ્વૈરકથા : હરિકૃષ્ણ પાઠક)	વિજય શાસ્ત્રી	૭, 72-75
અનુવાદક સુ.જો.નું અદકેરું અર્પણ (રવીન્દ્ર પર્વ : અનુ. સુરેશ જોષી)	પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૨, 73-77
અમેરિકાનું અંતરંગ દેખાડતા નિબંધો (તીરછી નજરે અમેરિકા : હરનિશ જાની)	રમણ સોની	૨, 70-72
આસ્વાઘ વાયનસામગ્રી અને જાયકેદાર અનુવાદો (રવીન્દ્ર સાન્નિધ્યે : સંપા. અને અનુ. જયંત મેઘાણી)	રમણ સોની	૩, 67-72
ઊડીએ જાળ સમેત	બારીન મહેતા	૧૨, 55-58
એક નિમંત્રણ - 'ગેટ ટુ ગેધર'નું ('ગેટ ટુ ગેધર' : સાગર શાહ)	હિમાંશી શેલત	૫, 76-79
એવા રે તમે કેવા ? ('એવા રે અમે એવા... વિનોદ ભટ્ટ)	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૬, 58-63
ગઝલનો સંતર્પક ઉઘાડ (પગરવ તમારો ઓળખું છું : પરાજિત ડાભી)	રશીદ મીર	૩, 74-77
ગુજરાતી કવિતાની ગતિવિધિનો નક્કર આલેખ (કાવ્યાનુભવ : ચંદ્રકાન્ત શેઠ)	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૧૧, 63-69
તુલનાત્મક અધ્યયનની દિશા (તુલનાસંદર્ભ : વિજય શાસ્ત્રી)	મંજુલા છેડા	૨, 77-80
દામ્પત્યજીવનને સ્પર્શતી વાર્તાઓ ('એકરાર' : જિતેન્દ્ર પટેલ)	દીવાન ઠાકોર	૧૦, 76-78
નરવો-ગરવો સ્મરણલોક : 'ચંદા-જનચંદા'	વિપુલ પુરોહિત	૧૨, 50-55
નિરીક્ષણોનું સશક્ત કાવ્યમય રૂપ- ગજાર (ગજાર : ઈંદુ જોશી)	સેજલ શાહ	૧૦, 72-75
'પતંગિયાની ઉડાન' એટલે અનેકરંગી કથાવસ્તુઓનો થાળ	નટવર પટેલ	૧૦, 78-80
('પતંગિયાની ઉડાન' : ગિરિમા ધારેખાન) 'પૂર્વાભાસ' : શક્યતાઓના ફૂટતા અંકુરને તાગતાં કાવ્યો (પૂર્વાભાસ : પ્રવીણ દરજી)	સોનલ પરીખ	૩, 78-80

‘પ્રથમ’ : નૃત્ય સર્જકતત્વનો પુરસ્કાર (પ્રથમ : મહેન્દ્રસિંહ પરમાર)	ભરત વી. ખેની	૯, 76-80
લીલાછમ ઘાસ જેવી મનોહર રચનાઓ (તારા ગયા પછી : રમેશ પટેલ)	કિશોર વ્યાસ	૧૧, 70-73
‘વાઈરસ’ : વિજ્ઞાન અને તકનીક બાબતે આપણાંથી વધુ સજ્જ પડોશી સંસ્કૃતની સાદી સરળ પરિચય કથા	પરીક્ષિત જોશી	૪, 68-70
વિનોદરચિત કર્ણમુગ્ધા સૈરન્દ્રી (સૈરન્દ્રી (પ્રબંધકાવ્ય) : વિનોદ જોશી)	રાધેશ્યામ શર્મા	૫, 73-76
વિરલ આત્મકથનાત્મક સંભારણાં (વેર જતા : ગુલામમોહમ્મદ શેખ)	શિરીષ પંચાલ	૯, 72-78
વેઠ્યું તેની વ્યથાની દૃઢયસ્પર્શી આપકથા : ‘એકલા’ હોવું	ઉત્પલ પટેલ	૧૨, 46-50
શક્યતા જગાવતો વાર્તાસંગ્રહ (‘રેતીનો માણસ’ : અજય સોની)	નવનીત જાની	૫, 79-81
શરણાર્થીઓ, અનુ. હરીશ મીનાશ્રુ	બ્રાયન બીલ્સ્ટોન	૪, 54-55
‘શૂન્યમાં આકાર’ની કવિતા : જીવન અને જગતનું વૈષમ્ય	દક્ષા વ્યાસ	૮, 73-76
સહજ મૂલ્યપાઠ (આપણાં સંતાનો : સંપા. મહેન્દ્ર મેઘાણી)	સંધ્યા ભટ્ટ	૩, 72-74
સામયિક લેખસૂચિ (સામયિક લેખસૂચિ; સંપા. કિશોર વ્યાસ)	મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૬, 72-76
સાહજિક શાસ્ત્રીયતાની સદૃષ્ટાંત રજૂઆત (વાર્તા વાંચવાનું શાસ્ત્ર : અનુપમ ભટ્ટ)	બારીન મહેતા	૬, 69-72
સુધા મૂર્તિ : જીવન અને સંસ્કૃતિની જીવંતમૂર્તિ !	અરુણા જાડેજા	૬, 66-69
સ્પર્શક્ષમ આલેખન : ‘સપ્ત માતૃકા’ (સપ્ત માતૃકા : ઈલા આરબ મહેતા)	વિજય શાસ્ત્રી	૬, 63-66
સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ માટે થયેલા પુરુષાર્થની કથા (‘કુમકુમ પગલે’ : ચંદ્રકાન્ત રાવ)	પુરુરાજ જોષી	૮, 76-80
હાસ્યકારની નરવી મુદ્રા (વિનોદના વૈકુંઠમાં : રતિલાલ બોરીસાગર)	રમણ સોની	૪, 65-67

● સંસ્મરણ

દેવળાને ઝાંપે, પીપળાવાળી શેરી	પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	૪, 38-42
નળિયાની ગાલ્લી કાંઠલાના બળદ	રામચન્દ્ર પટેલ	૨, 34-41

● સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન પરીક્ષિત જોશી અંક 1-12

અનુવાદ સેમિનાર ૧૧, 82 ● અમદાવાદ વાર્તાવર્તુળ ૧૧, 82 ● અંજારમાં ટૂંકી વાર્તા શિબિર ૮, 84 ● અંજુનરશી પારિતોષિક-૨૦૧૮ જાહેર ૬, 82 ● અંબિકાપ્રસાદ પ્રતિષ્ઠા પુરસ્કાર જાહેર ૫, 84 ● આઈ.એન.ટી. એવોર્ડ જાહેર ૮, 84 ● આત્મકથા સત્ર ૧૧, 83 ● ઈ-બુક પબ્લિશિંગ વિશે સેમિનાર ૪, 85 ● ‘ઈદમ્ વિનોદમ્’ : ત્રણ પુસ્તકોનું વિમોચન ૭, 85 ● ઈટ અને ઈમારતની સાડા છ દાયકાની સિદ્ધિ ૮, 83 ● ઉશનસૂ જન્મશતાબ્દી વર્ષ ૧૧, 83 ● કનુ અસામલીકર એવોર્ડ ૧૦, 87 ● કાવ્યપઠન અને સર્જકની કેફિયત ૧૦, 85 ● કાવ્યપઠન સમારોહ ૧૧, 80 ● કુસુમાંજલિ સન્માન ૮, 83; ૧૧, 80 ● કેતન મુન્શી પારિતોષિક અર્પણ ૬, 80 ● (ડૉ.) કોમલ કોઠારી લાઈફ ટાઈમ એચિવમેન્ટ એવોર્ડ ૨, 83 ● ગદ્યવિશ્વમાં ‘જીયા એન્ડ દાદા’ ૭, 84 ● ગંગાબહેન સન્માન ૬, 79 ● ગિરા ગુર્જરી એવોર્ડ અર્પણ ૬, 82 ● ગુજરાત મેંગેઝિન ક્લબે સિદ્ધિ બદલ સભ્યોને સન્માનિત કર્યા ૫, 84 ● ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટમાં વિવિધ કાર્યક્રમો ૨, 83, ૩, 84, ૪, 85, 5, 85, 6, 81-82, ૧૦, 85, ૧૧, 84, ૧૨, 63 ● ગુજરાત રત્ન એવોર્ડ એનાયત ૬, 79 ● ગુજરાતી લેખક મંડળનો આદિવાસી લોકસાહિત્ય પરિસંવાદ ૮, 84-85 ● ગુજરાતી વાચિકમ્ સ્પર્ધા ૧, 83 ● ગૌરવ પુરસ્કાર ૧૨, 63 ● ગ્રંથગોષ્ઠિ ૧૧, 82 ● જામખંભાણિયામાં કવિસંમેલન ૬, 80 ● ત્રિભાષી કવિસંમેલન ૧૧, 83 ● દર્શક એવોર્ડ અર્પણવિધિ ૮, 85, ૧૧, 84 ● (કવીશ્વર) દલપતરામ અને નરસિંહ મહેતા ૧૧, 81 ● ‘દૃશ્યો ભીનેવાન’, ‘આપણે આજણા’ અને ‘કલાગ્રંથ’નું લોકાર્પણ ૧૧, 80-81 ● દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીના એવોર્ડ જાહેર ૭, 85 ● ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક ૨, 83 ● નર્મદ સાહિત્ય સભા દ્વારા ચંદ્રકો ૮, 84, ૧૦, 85 ● નર્મદ ચંદ્રક અર્પણ ૧૧, 80 ● નર્મદ જયંતીની ઉજવણી ૧૦, 86 ● નાગરિક પત્રકારત્વ વિશે વ્યાખ્યાન ૧૦, 86 ● નાટક ૩, 85 ● ‘નારી ચોવીસા’ ઈનામવિતરણ ૭, 85 નિબંધસ્પર્ધા ૧૨, 63 ● નિરંજન ભગતની સ્મૃતિમાં ત્રણ કાર્યક્રમો સંપન્ન ૭, 84 ● ન્હાનાલાલ નિમિત્તે યોગેશ જોષીનું વ્યાખ્યાન ૫, 83 ● પત્રકાર સંઘ દ્વારા પત્રકારોનું સન્માન ૭, 85 ● પરિષદપ્રમુખ સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રનું મુંબઈ પ્રેસ ક્લબમાં વ્યાખ્યાન ૪, 86 ● પુરસ્કાર અર્પણ સમારોહ ૮, 85 ● પુરાણ અધ્યયન શિબિર ૫, 83 ● પુસ્તક પ્રકાશન અને પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ ૩, 83 ● પુસ્તકમેળો ● પુસ્તકવિમોચન ૩, 83; ૧૧, 83 ● પ્રકાશોત્સવ ૮, 83 ● પ્રજ્ઞાયજ્ઞ કવિઓનું કવિ સંમેલન ૨, 83 ● પ્રવાસપુસ્તકનું વિમોચન ૫, 84 ● પ્રવીણ પંડ્યા નાટ્ય મહોત્સવ ૭, 84 ● ફોટો-શો ૧, 83 ● બકુલેશ સંદર્ભે સેમિનાર અને પુસ્તકવિમોચન ૬, 80-81 ● બહુરાષ્ટ્રિય નાટ્ય મહોત્સવમાં ગુજરાતી નાટક ૬, 79 ● બાળનાટક લેખનસ્પર્ધા ૧૧, 85 ● બી. વી. કારંથ સ્મૃતિ એવોર્ડ ૫, 83 ● ભવાઈ સંદર્ભે કાર્યશાળા ૧૧, 83 ● ભારતવર્ષની સમાજસાધના શ્રેણી ૧૦, 86 ● મધુરાય સાથે ચા, ચર્ચા અને ચિંતન ૨, 84 ●

મહાત્મા ગાંધીનું ૧૫૦મું જન્મવર્ષ ૧૧, ૮૧ • માતૃભાષાની સેવાના ભેખધારીનું સન્માન ૫, ૮૩ • યશસ્વિતા એવોર્ડ-૨૦૧૯ ૫, ૮૫ • (ડૉ) રણજિત પટેલ ‘અખામી’ એવોર્ડ ૪, ૮૫ • લઘુકથાસંગ્રહનું વિમોચન ૧૦, ૮૬ • લોકસંગીત માટે સન્માન ૮, ૮૪ • લોકસેવક મંડળનાં પુસ્તકોનું વિમોચન ૩, ૮૪ • વર્ષા અડાલજાને ભગવતીકુમાર શર્મા ચંદ્રક ૭, ૮૪ • વાર્તાશિબિર ૧, ૮૩ • (શ્રી) વ્રજ ગંધકનું સાહિત્યિક પ્રદાન બદલ સન્માન ૫, ૮૪ • શબ્દસંવાદમાં કવિતાગોષ્ઠિ ૭, ૮૫ • શિરીષ સમીપે ૪, ૮૬ • સદા સર્વદા કવિતા ૫, ૮૪, ૬, ૮૦, ૧૧, ૮૨ • સમૂહ પુસ્તક લોકાર્પણ ૩, ૮૩ • સર્જકનો શુકવાર ૧૧, ૮૫ • સંવિત્તિ ૧૧, ૮૩, ‘સંશોધકની સજ્જતા’ કાર્યશિબિર ૧૧, ૮૫ • સાગમટે પાંચ પુસ્તકોનું પ્રકાશન ૮, ૮૩ • સાવરકુંડલા ખાતે કવિસંમેલન ૬, ૭૯ • સાહયર્થ પ્રકાશન પર્વ ૮, ૮૩ • સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ વિશે વ્યાખ્યાન તથા કાવ્યપઠન ૬, ૭૯ • સાહિત્ય અને લોકપ્રિયતા ૧૧, ૮૧ • સાહિત્ય અકાદેમી, દિલ્હીનો પુરસ્કાર ૧, ૮૩ • સિતાંશુભાઈને સરસ્વતી સન્માન અર્પણ ૩, ૮૩ • સ્મિતા પારેખ સાહિત્ય સ્પર્ધા ૬, ૮૨, ૧૧, ૮૫ • (કવિશ્રી) હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટનાં ત્રણ પુસ્તકોનું વિમોચન ૫, ૮૩, ૧૨

કર્તાસૂચિ

(નોંધ : ગુજરાતી આંકડા અંકનો મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક દર્શાવે છે. * આવરણપૃષ્ઠ સૂચવે છે.)

અકબર પદમસી	૨, *આ.પૃ.
અજય પાઠક	૨, 45-58
અજ્ઞાત કવિ	૧૧, 16
અનંત રાઠોડ	૪, 21
અનિલ વ્યાસ	૬, 22, 32
અભિજિત વ્યાસ	૨, 59-62
અમિતા શ્રોફ	૭, 61-71
અરવિંદ ભટ્ટ	૬, ૧8-20; 8, 20-21
અરુણ કોલટકર	૭, 43-45
અરુણા જાડેજા	૬, 66-69
અંજલિ પ્રદીપ ખાંડવાલા	૪, 23-32
ઈંદુ જોશી	૩, 19-20
ઉત્પલ પટેલ	૧૨, 46-50
ઉદયન ઠક્કર	૫, 66-72, ૧૧, 12-16
ઉર્વીશ વસાવડા	૭, ૨5-26, ૧૨, ૩8
ઊજમભાઈ પટેલ	૧૧, 41-49

ઊર્મિલા ઠાકર	૧૨, 65-84
કનૈયાલાલ ભટ્ટ	૧, 65-72
કમલ વોરા	૬, 11-13
કલાધર આર્ય	૮, 56-60
કશ્યપ મહેતા	૧, 79-82, ૬, 85-87
કાન્તિ પટેલ	૪, 33-37
કિરીટ દૂધાત	૧, 58-64, ૧૧, 86-87
કિશોર મોદી	૧૦, 16
કિશોર વ્યાસ	૫, 42-49, ૧૧, 70-73
કિશોરસિંહ સોલંકી	૩, 14-15, ૫, 26-30, ૮, 34-37
કેશુભાઈ દેસાઈ	૮, 28-33
ગિરીશ ભટ્ટ	૫, 20-25
ગ્રેબિયેલ ઓકારા	૬, 37-38
ચતુર પટેલ	૮, 61-68
ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧, 13-14, ૩, 37-41, ૪, 43-50, 7, 34-43, ૮, 14-15, 9, 49-50, ૧૨ 14-15, ૧, 47-48, ૨, 11, ૪, 12-13, ૮, 61-72
ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧, 47-48, ૨, 11, ૪, 12-13, ૮, 61-72
ચંદ્રશેખર સાકલ્લે	૬, 36
ચંદ્રેશ મકવાણા	૮, 21, ૧૦, 18-19
જગદીશ ઉપાધ્યાય	૧૧, 18
જગદીશ ત્રિવેદી	૧, 37-39, ૬, 33-35
જયંત ડાંગોદરા	૮, 18-19
જયંત રાઠોડ	૮, 22-28
જયદેવ શુક્લ	૬, 13
જાગૃત ગાડીત	૧, 17-19
જિગર જોષી 'પ્રેમ'	૬, 16
જ્યોતિ ભટ્ટ	૬* આ.પૃ.
ડંકેશ ઓઝા	૧૦, 60-65
દક્ષા પટેલ	૮, 19
દક્ષા વ્યાસ	૮, 73-76; ૮, 54-60
દિલીપ જોશી	૫, ૧૮, 9, 18
દિલીપ ઝવેરી	૨, 12-14

દિલીપ મોદી	૫, 18
દીવાન ઠાકોર	૮, 27-32, ૧૦, 76-78
ધનસુખલાલ પારેખ	૬, 15
ધર્મેન્દ્ર મહેતા	૮, 47-52
ધીરેન્દ્ર મહેતા	૨, 15, ૪, 60-64
નટવર પટેલ	૧૦, 78-80
નટુ પરીખ	૩, *આ.પૃ.
નરેશ સોલંકી	૨, 20
નરોત્તમ પલાણ	૩, 86
નલિન રાવળ	૧, 11, ૩, 13-14, ૮, 14, ૯, 15-16, ૧૦, 13
નવનીત જાની	૫, 79-81
નિરૂપમ છાયા	૩, 87
નીતા જોશી	૭, 29-33
નીલિમકુમાર	૧, 41-41
પન્ના ત્રિવેદી	૨, 21-28, ૯, 40-48
પરાગ ત્રિવેદી	૨, 20
પરીક્ષિત જોશી	૧, 83, ૨, 83-84, ૩, 83-84, ૪, 68-70, ૪, 85-86, 5, 83-85, ૬, 79-82, ૭, 84-85, ૮, 83-84, ૯, 84-85, ૧૦, 85-87, ૧૧, 80-85, ૧૨, 63
પારુલ ખખ્ખર	૩, 27-28, ૭, 27-28, ૯, 1૭, ૧૦, 41-44
પીયૂષ ઠક્કર	૧, 84-85, ૨, 85-87, ૩, 85, ૪, 87, 5, 86, 6, 83, ૭, 86-87, ૮, 85-86, ૯, 86, ૧૦, 88
પુરુરાજ જોષી	૮, 76-80
પુષ્કરરાય જોષી	૯, 20
પ્રજ્ઞા પટેલ	૭, 81-82
પ્રણવ પંડ્યા	૧૦, 18
પ્રતાપરાયસિંહ ડાભી 'હાકલ'	૫, 49-60
પ્રદીપ ખાંડવાલા	૮, 53-55
પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	૪, 38-42
પ્રહુલ્લ રાવલ	૧, 73-78, ૨, 81-82, ૩, 20, ૩, 81-82, ૪, 71-72, ૫, 82, ૬, 77-78, ૭, 83, ૮, 81-83, ૯, 80-84, ૧૦; 13, ૧૦, 66-68, ૧૦, 81-84, ૧૧, 76-79, ૧૨, 69-62
પ્રવીણ ગઢવી	૭, 24-33

પ્રવીણ દરજી	૭, 22-24
પ્રવીણ પંડ્યા	૭, 55-60, ૧૨, 17-19
પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૨, 73-77
બાબુ દેસાઈ	૩, 60-66
બારીન મહેતા	૬, 69-72, ૭, 24-25, ૮, 16, ૧૦, 14-15, ૧૨, 55-58
બ્રાયન બીલ્સ્ટોન	૪, 54-55
ભરત વી. ખેની	૭, 76-80
ભરત જોશી 'પાર્થ મહાબાહુ'	૧૧, 18
ભરત દવે	૭, 49-54
ભરત મહેતા	૨, 19
ભરત વિંજુડા	૬, 20-21
ભારતી રાણે	૬, 53-57
ભાવિન ગોપાણી	૧૦, 15-16
ભાવેશ વાળા	૫, 60-65
મણિકા દેવી	૨, 29-33
મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૬, 72-76
મણિલાલ હ. પટેલ	૩, 29-31
મનીષ પરમાર	૮, 19
મનોજ જોશી 'મન'	૪, 20
મનોહર ત્રિવેદી	૨, 15-17
મયંક પટેલ	૮, 20
મહેન્દ્ર જોશી	૩, 41-43
મહેન્દ્રસિંહ પરમાર	૧, 34-36
મંજુલા છોડા	૨, 77-80
માવજી મહેશ્વરી	૧૦, 45-47
મીરા જોશી	૧૨, 32-37
મુકુન્દ પરીખ	૮, 15
મેઘા ત્રિવેદી	૩, 21-28
એમ. શશીધરન	૧૦, *આ.પૃ.
યોગેશ જોષી	૧, 19, ૭, 12-20
યોગેશ ન. જોશી	૧૦, 69-71
યોસેફ મેકવાન	૭, 26

રમણ સોની	૧, 49-57, ૨, 70-72, ૩, 67-72, ૪, 65-67
રમણીક સોમેશ્વર	૫, 14-15, ૮, 36
રમેશ કોઠારી	૩, 32-36, ૯, 37-39, ૧૧, 34-36
રમેશ દવે	૧૧, 37-40
રમેશ પટેલ	૫, 19, ૮, 36-37
રશીદ મીર	૩, 74-77
રક્ષા શુક્લ	૫, 16
રોકેશ હાંસલિયા	૧, 16
રાજેન્દ્ર પટેલ	૪, 15-19
રાજેશ પંડ્યા	૫, 31-34, ૧૨, 16-17
રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'	૨, 17-19
રાધિકા પટેલ	૪, 21-22
રાધેશ્યામ શર્મા	૧, 12, ૧, 43-46, ૨, 42-44, ૩, 12, ૪, 14, ૪, 56-59, ૫, 12, ૫, 73-76, ૬, 39-41, ૭, 46-48, ૮, 33-35, ૧૦, 52-54
રામકિંકર ભૈજ	૪, *આ.પૃ.
રામચન્દ્ર પટેલ	૨, 34-41, ૭, 21-22
રૂપાલી બર્ક	૧૨, --
લલિત ત્રિવેદી	૩, 15-17, 6, 16-17
વન્દના શાંતુર્ઠન્દુ	૮, 22-26, ૧૨, --
વાસુદેવન	૮, *આ.પૃ.
વિજય શાસ્ત્રી	૬, 63-66, ૭, 72-75
વિપુલ પુરોહિત	૧૨, 50-55
વી. રમેશ	૯, *આ.પૃ.
શક્તિસિંહ પરમાર	૧, 20-33
શરીફા વીજળીવાળા	૩, 56-59
શિરીષ પંચાલ	૯, 72-78
શિવદાન ગઢવી	૧૦, 55-60
શૈલેષ ટેવાણી	૧, 16
શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૧૧, 63-69
સતીશ વૈષ્ણવ	૧૦, 20-41
સંજુ વાળા	૧, 15
સંધ્યા ભટ્ટ	૩, 72-74, ૯, 69-71, ૧૧, 50-62

સાગર શાહ	૬, 46-49
સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર	૧, 6-10, ૨, 6-10, ૩, 6-11, ૪, 6-11, ૫, 6-11, ૬, 6-10, ૬, 42-46, ૭, 6-11, ૮, 6-13, ૮, 38-46, ૯, 6-13, ૧૦, 6-12, ૧૧, 6-11, ૧૨, 6-7,
સુરેશ ગઢવી	૧૦, 48-51
સેજલ શાહ	૧૦, 72-75
સોનલ પરીખ	૩, 78-80
સોલિડ મહેતા	૮, 15
એસ. જી. સિદ્ધરામૈયાહ	૧, 41-42
એસ. એસ. રાહી	૧૧, 17, ૧૨, --
હકુ શાહ	૧, *આ.પૃ., 5, *આ.પૃ.
હરિકેત કંદર્પ પાઠક	૭ *આ.પૃ.
હરિકૃષ્ણ પાઠક	૧, 41-42, ૬, 58-63, ૯, 52-53
હરીશ દાસાણી	૧૧, 19
હરીશ ધોબી	૯, 17
હરીશ મહુવાકર	૧૨, 28-32
હરીશ મીનાશ્રુ	૪, 51-53, ૪, 54-55, ૫, 13-14
હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૯, 18
હર્ષદ ચંદ્રારાણા	૨, 19
હર્ષદ ત્રિવેદી	૨, 63-69, ૬, 14-15, ૧૨, 20-27
હર્ષદ દવે	૧૦, 17
હસમુખ કે. રાવલ	૨, 29-33, ૫, 17
હસિત મહેતા	૩, 44-55
હિમાંશી શેલત	૫, 76-79, ૬, 50-52, ૧૧, 20-25
હેમંત ધોરડા	૫, 35-42, ૮, 16-17
Theyieksinuo kediTsu	૧૨, *આ.પૃ.

આ અંકના લેખકો

- ઉત્પલ પટેલ : 'કવચ', ૧૩, રામેશ્વર સોસાયટી, મહાવીરનગર વિસ્તાર, હિમ્મતનગર-૩૮૩૦૦૧
- ઉર્વાશ વસાવડા : આશીર્વાદ એક્સ-રે ક્લિનિક, ચિત્તાખાના ચોક, સિવિલ હોસ્પિટલ પાસે, જૂનાગઢ-૩૬૨૦૦૧
- ઊર્મિલા ઠાકર : ૨૦૨, અરિહંત એન્કલેવ, ધન્વંતરિ ગાર્ડન સામે, ફતેહનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
- ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા : ડી/૬, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- પરીક્ષિત જોશી : ૬, તપસ્વી જલારામ સોસાયટી, જ્ઞાનદા બસ-સ્ટેન્ડ પાસે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧
- પ્રફુલ્લ રાવલ : ૩, રાજમહેલ ફ્લેટ, આઈઓસી કોલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨૧૫૦
- પ્રવીણ પંડ્યા : એચ/૯૦૧, સામ્રાજ્ય ફ્લેટ, ડ્રાઈવ ઈન રોડ, માનવ મંદિર સામે, મેમનગર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨
- બારીન મહેતા : ૧૪, કૃપાનમન એપાર્ટમેન્ટ, ભાઈકાકાનગર, થલતેજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૯
- મીરા જોશી : બી/૩, ૫૦૨, સ્ટાર ગેલેક્ષી, પટેલ પાર્ક સોસાયટી પાસે, આમરોલી, સૂરત-૩૯૪૧૦૭
- રાજેશ પંડ્યા : એ/૫, ઋતુરાજ, નૂતન વિદ્યાલય પાસે, સમા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૪
- રૂપાલી બર્ક : ૧૦૫, આકૃતિ હાઈટ્સ, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- વંદના શાંતુઈન્દુ : ૧, કલ્યાણનગર, દીવાળીપુરા, જે. પી. રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૦૭
- વિપુલ પુરોહિત : ૪૩/એ, ગૌરીશંકર સોસાયટી, જવેલ્સ સર્કલ પાસે, વિક્ટોરિયા પાર્ક સામે, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૩
- સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર : ૩૦૨, ટાવર બી, શ્રવણ રેસિડેન્સી, કોસ્મિક એન્કલેવ, સમા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૪
- હરીશ મહુવાકર : 'અમે', ૩/એ, ૧૯૨૯, નંદાલય હવેલી પાસે, સરદારનગર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૨
- હર્ષદ ત્રિવેદી : 'સુરતા', એ/૧૧, નેમીશ્વર પાર્ક, તપોવન સર્કલ પાસે, અમિયાપુર, જિ. ગાંધીનગર-૩૮૨૪૨૪

રંગદ્વાર પ્રકાશન

G-15, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-380009

ફોન નંબર : 079-27913344, વેબ સાઇટ : <http://www.rangdwar.com>

સંસ્મરણો — પ્રેરક કથાઓ

તણખા વિનાનું તાપણું	અનુપમ બુચ	220
આલોક	કેશુભાઈ પટેલ	120
ટાઈમ કેપ્સ્યુલ	મોહનભાઈ પટેલ	400
વહીવટની વાતો	કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક	400
યાદોના વૃંદાવનમાં	ગીતા ગીડા	100
સ્મરણવાટિકા	ગીતા ગીડા	140
મનેખ નાનું મન મોટું	પ્રફુલ્લ શાહ	130
પત્રકાર બળવંતરાય શાહ	સં. પુનિતા હર્ણો	100
માતૃતીર્થ	સં.નંદિની ત્રિવેદી	140
અનુભવની એરણ પર	મનસુખ સલ્લા	150
યાદગાર અનુભવો	ફાધર વર્ગીસ પોલ	180

રેખાચિત્ર / ચરિત્ર / ધર્મ / ચિંતન / લોકસાહિત્ય

એકલવીર સનત મહેતા	ડંકેશ ઓઝા	200
આજની નારી	દિવ્યાશા દોશી	250
ધુમાડા વિનાની ધૂણી	અનુપમ બુચ	200
કાંતિબા ફૂલે અનુ. જયંત પારેખ,	સુનીતા ચૌધરી	120
કર સાહબ કી બંદગી	મહેબૂબ દેસાઈ	130
સહરાની ભવ્યતા	રઘુવીર ચૌધરી	120
ભારતીય સંસ્કૃતિ આજના સંદર્ભમાં	રઘુવીર ચૌધરી	200
તિલક કરે રઘુવીર ભાગ - 1	રઘુવીર ચૌધરી	250
તિલક કરે રઘુવીર ભાગ - 2	રઘુવીર ચૌધરી	250

વિવિધ યુદ્ધો, ભારત-વિભાજન અને રાષ્ટ્રીય સંદર્ભોની રોમાંચક માહિતી આપતાં વિવિધ સ્વરૂપનાં પુસ્તકો

ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન (પુરસ્કૃત નવલકથા)	પુશવંતસિંહ, અનુ. જય મકવાણા	350
વિભાજનની વ્યથા (પુરસ્કૃત લેખસંગ્રહ)	શરીફા વીજળીવાળા	300
વિભાજનની ગુજરાતી વાર્તાઓ	સંપા. શરીફા વીજળીવાળા	175
વિભાજનની વાર્તાઓ (વિવિધ ભાષાઓમાંથી)	અનુ. શરીફા વીજળીવાળા	270
સઆદત હસન મન્દો : કેટલીક વાર્તાઓ (ઉર્દૂ)	અનુ. શરીફા વીજળીવાળા	250
વીરતા પરમો ધર્મ:	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	150
તનોટમાતા અને લોંગોવાલનું યુદ્ધ	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	60
ભારતીય યુદ્ધોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	200
ભારતમાં અંગ્રેજોનાં યુદ્ધો	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	110
રાષ્ટ્રના સળગતા પ્રશ્નો	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	80
યુદ્ધો અને યુદ્ધનેતાઓ	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	80
સૌરાષ્ટ્રની સ્વાતંત્ર્ય ઝંપના	ડૉ. મહેબૂબ દેસાઈ	60
આતંકવાદ : પડકાર અને સંઘર્ષ	મનોહર બાથમ, શિવચરણ વિશ્વકર્મા	160
અમારું રક્તરંજિત વતન	રાહુલ પંડિતા, અનુ. જેલમ ઓરા	250

ફિલ્મજગત, રંગભૂમિ અને લોકકલાઓ વિશેની વાતો ઉપરાંત કલાકારોનાં જીવનચરિત્રોનાં રસપ્રદ પુસ્તકો

મારી આત્મકથા (અંગ્રેજી)	ચાર્લી ચેપ્લિન, અનુ. રવીન્દ્ર ઠાકોર	220
અમિતાભ બચ્ચન (બંગાળી)	સૌમ્ય બંદોપાધ્યાય, અનુ. બકુલ દવે	750
મુહમ્મદ રફી	અશોક દવે	400
રંગવિમર્શ	ભરત દવે	250
વાસ્તવવાદી નાટક	ભરત દવે	400
નાટ્યસર્જન	ભરત દવે	280
રંગભૂમિના અંતરંગ	જનક એચ. દવે	125
રંગભૂમિનાં રંગભીનાં સંભારણાં	સંપા. બેલા ઠાકર	250
ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી આત્મકથન તથા અન્ય આલેખ	સંપા. રજનીકુમાર પંડ્યા, બીરેન કોઠારી	500
લોકવિદ્યાવિદ્ શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવ : અભિવાદન ગ્રંથ	સંપા. કિશોરસિંહ સોલંકી	300

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001
 ■ ફોન : 22144663, 22149660 ફેક્સ : 22144663
 ■ ઇ-મેઇલ : goorjar@yahoo.com

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન : 102, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, ટાઇટેનિયમ સિટીસેન્ટર
 પાસે, સીમા હોલની સામે, 100 ફૂટ રોડ, પ્રહ્લાદનગર, અમદાવાદ-15.
 ફોન : 26934340, મો. 9825268759 ઇમેઇલ : gurjarprakashan@gmail.com

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

નામી કવિઓના કેટલાંક કાવ્યસંગ્રહ

પ્રવીણ દરજી

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ચીસ (કાવ્યસંગ્રહ)	૬૫.૦૦
પૂર્વાભાસ (કાવ્યસંગ્રહ)	૧૨૫.૦૦
ઈઓ (કાવ્યસંગ્રહ)	૬૫.૦૦

લાભશંકર ઠાકર

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
પ્રવાહણ (સર્ળગકાવ્ય)	૩૦.૦૦
કાલગ્રન્થિ	૪૫.૦૦
કેમેરા ઓન છે	૯૦.૦૦
કથકનો ક	૧૦૦.૦૦
આવ	૭૦.૦૦
મેં કમિટ કર્યું છે શું ?	૭૫.૦૦
રમત	૪૦.૦૦
આઈ ડોન્ટ નો, સર	૪૫.૦૦
છે પ્રતીક્ષા	૫૫.૦૦
હથિયાર વગરનો ઘા	૭૦.૦૦
ટેવ	૫૫.૦૦
છે	૬૦.૦૦
કિચુડ કિચુડ	૪૦.૦૦
કલ્યાયન	૨૫.૦૦
બૂમ કાગળમાં કોરા	૨૫.૦૦
મારા નામને દરવાજે	૬૩.૦૦
માણસની વાત	૭.૫૦

ચંદ્રકાન્ત શેઠ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ગગન ધરા પર તડકા નીચે (પ્રવાસ કાવ્યો)	૪૫.૦૦

મનહર મોદી	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
કાવ્ય પરિચય (ગુજરાતી કવિતાઓનો આસ્વાદ)	૫૦.૦૦
શ્રીમુખ તડકો (સર્ળગ લાંબુ કાવ્ય)	૨૦.૦૦
એક વધારાની ક્ષણ	૫૦.૦૦
હસ્યમતી અને બીજાં	૧૩.૦૦
ૐ તત્ સત્	૧૯.૦૦
રાધેશ્યામ શર્મા	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
પ્રાસની રાસલીલા	૮૦.૦૦
એકાન્તમાં ઊડેલાં નક્ષત્રો (કાવ્યસંગ્રહ)	૧૨૦.૦૦
આકાશની ઉડ્યનલિપિ	૮૫.૦૦
ચિનુ મોદી	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
હથેળી	૪૦.૦૦
કાલાખ્યાન (આખ્યાન)	૩૦.૦૦
સૈયર	૧૫.૦૦
મુકુન્દ પરીખ	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
અનુભૂતિ	૬૫.૦૦
મન ચીતરીએ	૫૫.૦૦
ભીતરની ભીતરની ભીતર	૪૫.૦૦
રમેશ પારેખ	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સ્વગતપર્વ	૧૧૦.૦૦
શબ્દની જાતરા સત્ય સુધી...! (કાવ્ય આસ્વાદ)	૧૫૦.૦૦
પ્રવીણ ગઢવી	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
શિખ્રા	૯૫.૦૦
આસવદ્વીપ	૭૦.૦૦
તુણીર	૩૦.૦૦

પ્રવીણ પ્રકાશનના શ્રેષ્ઠ પ્રકાશનો

ભગવદ્ ગોમંડલ ભાગ 1 થી 9	મહારાજા ભગવતસિંહજી	10,000-00
મહાભારત ભાગ 1 થી 20	વેદ વ્યાસ	11,000-00
યોગવિદ્યા	ભાણદેવ	525-00
દિવાન-એ-ગાલિબ	ગાલિબ	800-00
માધવ ક્યાંય નથી	હરિન્દ્ર દવે	200-00
કૃષ્ણ અને માનવ સંબંધો	હરિન્દ્ર દવે	300-00
મહામાનવ સરદાર	દિનકર જોષી	425-00
શ્યામ એકવાર આવોને આંગણે	દિનકર જોષી	225-00
પ્રકાશનો પડછાયો	દિનકર જોષી	180-00
પેરેલિસીસ	ચંદ્રકાન્ત બક્ષી	140-00
સંપૂર્ણ નાથ સંપ્રદાય	ભાણદેવ	400-00
ગંગાસતીનું અધ્યાત્મદર્શન	ભાણદેવ	200-00
વિશ્વના મહાન ગણિતશાસ્ત્રીઓ	ડૉ. રમેશ ભાયાણી	600-00
ભારતના મહાન સંગીતકારો	મનસુખ સાવલિયા	900-00
નંદનવનના પારિજાત	મનસુખ સાવલિયા	300-00
ભાગુ તો ભોમકા લાજે	જયમલ્લ પરમાર	400-00
ધરતીની અમીરાત	જયમલ્લ પરમાર	325-00
વૈશ્વિક ચેતના	કર્નલ સી. સી. બક્ષી	350-00
કૃષ્ણ મારી દષ્ટિએ	ઓશો	400-00
પદ ઘૂંઘરું બાંધ	ઓશો	600-00
શિક્ષણના સિતારા	ઈશ્વર પરમાર	800-00
છ અક્ષરનું નામ	રમેશ પારેખ	500-00
આઠો જામ ખુમારી	અમૃત ઘાયલ	750-00

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ.

Website : www.pravinprakashan.com/Email : pravinprakashan@yahoo.com

પદ્ય

કવિતાને લગતું ત્રૈમાસિક

તંત્રી
રવીન્દ્ર પારેખ

સંપાદક
ધ્વનિલ પારેખ

સહસંપાદક
ભારતી દેસાઈ, જગદીશ કંથારીઆ

કવિતા, આસ્વાદ, અનુવાદિત કાવ્યો,
કવિતાવિષયક સૈદ્ધાંતિક લેખો વગેરેનો સમાવેશ

હવે પછીનો અંક ઓક્ટોબર-ડિસેમ્બર ૨૦૧૯ (ચાર અંકો પ્રગટ)
સર્જકો પોતાની કૃતિ padya2019@gmail.com પર મોકલી શકશે.

આગામી અંકો આસ્વાદ – અનુવાદિત કાવ્યોના
વિશેષ-અંક રૂપે પ્રકાશિત થશે. સર્જકો એ માટે પણ કૃતિ મોકલે.

વાર્ષિક લાવજમ ૨૦૦ રૂ.

લવાજમ માટે

એકાઉન્ટ – padyakavitasamayik

એકાઉન્ટ નં. – 38225339297

IFSC - SB1N0014977

લવાજમ ભરનારે નામ-સરનામાની વિગત સાથે **94262 86261**

ઉપર વોટ્સએપથી જાણ કરવી.

રશિકેનના મહાન પુસ્તક ‘અન ટૂ ધીસ લાસ્ટ’ એ ગાંધીજીના જીવનમાં પરિવર્તન આણ્યું હતું. પુસ્તકો ચમત્કારો સર્જે છે, આ પુસ્તકે તેમને આખું જીવનદર્શન આપ્યું, એ પુસ્તક મહાન છે. મેં ગાંધીજીની માફક ‘અન ટૂ ધીસ લાસ્ટ’ પુસ્તક વાંચ્યું હોત તે હું; એ જ તારણ પર ના આવ્યો હોત, પુસ્તકનો સવાલ નથી, જે વાંચે છે, જે પસંદ કરે છે, જે ભેગું કરે છે - એ માણસનો સવાલ છે.

— આચાર્ય રજનીશ

આપણા દેશમાં તો પરાપૂર્વતી એક એક પુસ્તકે પણ કેળવણીની સંસ્થાનું કામ કર્યું છે, અને તેટલો જ આદર પામ્યું છે, મને બરાબર યાદ છે; હું નાનો હતો ત્યારે મારા પિતા ભાગવતની પારાયણ પર બેસતા, આ પારાયણનું સપ્તાહ જે ઘરે થાય તે મહોલ્લામાં એક રીતે ધર્મ અને કલાનું સપ્તાહ હતું. અને આ પ્રસંગે સ્ત્રીઓ ભાગવતની પોથીને મોતીભરેલ ઈઠોળી પર મૂકીને બજાર વચ્ચે ચાલવામાં જીવનનું અહોભાગ્ય માનતી. આપણા દેશમાં એક જ ‘ગ્રંથસાહેબ’ને આપણાં લાખો ભાઈઓ આજે પણ પ્રભુ તરીકે પૂજે છે અને ભક્ત શિરોમણિ તુલસીદાસજીનું રામાયણ આજે એવા જ ભાવથી ઘેર ઘેર વંચાય છે. આ પ્રમાણે આપણે તો એક એક મહાગ્રંથને પૂજ્યો છે અને તેને ચરણે બેસીને આખા સમાજની કેળવણી ઊભી કરી છે.

— નાનાભાઈ ભટ્ટ

ભારતીય સંસ્કૃતિના ચિરંજીવ ધર્મગ્રંથોમાં શ્રીમદ્ ભાગવત શિરોમણિરૂપે બિરાજે છે. એ આપણી સંસ્કૃતિનો અમૃતકુંભ છે. ભાગવત માત્ર પુરાણ નથી, પણ માનવજીવનના પ્રશ્નોનો કાયમી ઉકેલ બતાવનારો એક મહાન મનોવૈજ્ઞાનિક ગ્રંથ છે. એ ગ્રંથ લખાયો ત્યારે જેટલી તેની ઉપયોગિતા હતી, તેના કરતાં અનેકગણી આજે છે. શ્રીમદ્ ભાગવત એક કાન્તિકારી ગ્રંથ છે. શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર એ તો સર્વગ કાન્તિકારી અવતારી પુરુષનું પ્રેરક ચિત્ર છે.

— રામાનારાયણ ના. પાઠક

સંસ્કૃતના પાંચ મહાકાવ્યોમાં ‘નૈષધચરિતમ્’નું ગૌરવવન્તુ સ્થાન છે. રાજશેખરે એમનાં ‘પ્રબંધકોશ’માં કહ્યું છે કે — શ્રી હર્ષની આ કૃતિનો ભરપૂર સ્વીકાર થયેલો. શ્રી હર્ષ કવિ ઉપરાંત મીમાંસા યોગશાસ્ત્ર અને ન્યાયના મોટા પંડિત હતા. અદ્વૈત વેદાન્તીય ખરા. તેઓ ન્યાય ગ્રંથોના પ્રભાવક ખંડનકાર તરીકે ખ્યાત હતા.

— સુમન શાહ

: સ્થાનસમર્પિત :

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણી કોલેજ, વિસાવદર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-380009

ફોન : (079) 26587949 : (મો.) 9898762263

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પ્રકાશનો

અમે બોલીઓ છીએ (2009)	શાંતિલાલ આચાર્ય	રૂ.	300
અનાર્થનાં અડપલાં અને બીજા લેખો (2007)	જ. એ. સંજાણા	રૂ.	130
આત્માની માતૃભાષા (2011)	સં. યોગેશ જોષી	રૂ.	250
ભાષાશાસ્ત્રની કેડીએ (2001)	ઉર્મિ દેસાઈ	રૂ.	175
ભાષાવિમર્શ લેખસંચય (2011)	સં. હર્ષવદન ત્રિવેદી	રૂ.	140
ભોગીભાઈ ગાંધી જન્મશતાબ્દી ગ્રંથ (2016)	સં. પ્રકાશ ન. શાહ	રૂ.	525
ધ્વન્યાલોક : આનંદવર્ધનનો ધ્વનિવિચાર (2004)	નગીનદાસ પારેખ	રૂ.	220
ગદ્યસંચય 1-2 (1982)	સં. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા	રૂ.	30+32
ગુજરાતી સાહિત્યનો દસમો દાયકો (2003)	સં. ભોળાભાઈ પટેલ	રૂ.	90
જ્ઞાનસત્ર વ્યાખ્યાનો : માંડવી 2006 (2009)	સં. પ્રફુલ્લ રાવલ	રૂ.	150
જયંતી દલાલ અધ્યયનગ્રંથ (1986)	સં. રઘુવીર ચૌધરી	રૂ.	50
જગભેરુ જયંતી દલાલ (1986)	સં. રઘુવીર ચૌધરી	રૂ.	40
મધ્યકાલીન કાવ્યશાસ્ત્ર (2012)	ધીરુ પરીખ	રૂ.	100
મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતામાં વેદાન્ત	નર્મદા રાવલ	રૂ.	320
નિરંજન ભગત (૨૦૧૮)	સં. પ્રફુલ્લ રાવલ	રૂ.	૨૨૦
પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાં (2012)	સં. પારુલ દેસાઈ	રૂ.	150
પ્રેમાનંદનું ભાષાકર્મ (2016)	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	રૂ.	275
રણજિતરામ ગદ્યસંચય : 1-2 (1982)	રણજિતરામ વાવાભાઈ મહેતા	રૂ.	40+45
રવીન્દ્ર સંચયિતા (2012)	સં. અનિલા દલાલ	રૂ.	460
રવીન્દ્ર વિવેચન (2012)	સં. નિરંજન ભગત	રૂ.	200
સંસ્કૃતિ સંદર્ભ (2006)	સં. રઘુવીર ચૌધરી	રૂ.	250
સાહિત્યમાં દરિયો (2013)	સં. પ્રફુલ્લ રાવલ	રૂ.	275
સદીનું સરવૈયું (1983)	સં. રઘુવીર ચૌધરી	રૂ.	13
શેક્સપિયર (1997)	સંતપ્રસાદ ભટ્ટ	રૂ.	150
શ્રેષ્ઠ સુન્દરમ્ (2015)	સં. સુધા પંડ્યા	રૂ.	400
સ્વકીય : દલિત સાહિત્ય સંકલન (2012)	સં. દલપત ચૌહાણ	રૂ.	250
થિયેટર નામે ઘટના (2006)	હસમુખ બારાડી	રૂ.	120
વિદ્યાબહેન નીલકંઠ : ગુજરાતના નારીચેતનાનાં અગ્રેસર (2015)	સં. સુકુમાર પરીખ	રૂ.	600
વિષ્ણુદાસ-રચિત ચંદ્રહાસ-આખ્યાન	સં. રમણ સોની	રૂ.	250

સાયુજ્ય (હસમુખ પાઠકની સમગ્ર રચનાઓ)	હસમુખ પાઠક (2018)	રૂ. 500
વિવેચક ઉમાશંકર (2003)	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	રૂ. 30
ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ 1 થી 8		
ગ્રંથ 1 (ઈ. 1150-1450) પ્રાચીનકાળ		રૂ. 210
ગ્રંથ 2 ખંડ-1 (ઈ. 1450-1650) મધ્યકાળ		રૂ. 280
ગ્રંથ 2 ખંડ-2 (ઈ. 1650-1850) મધ્યકાળ		રૂ. 250
ગ્રંથ 3 (દલપતરામથી કલાપી)		રૂ. 500
ગ્રંથ 4 (ન્હાનાલાલથી મેઘાણી)		રૂ. 550
ગ્રંથ 5 (1895-1935) ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન કાવ્યો		રૂ. 425
ગ્રંથ 6 (1895-1935) ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો		રૂ. 425
ગ્રંથ 7 (ઈ. 1910-1935) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-1		રૂ. 415
ગ્રંથ 8/ખંડ-1 (1936-1950) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-2		રૂ. 560
ગ્રંથ 8/ખંડ-2 (1936-1950) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-2		રૂ. 620
ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ખંડ-1 મધ્યકાળ (1989)	સં. જયંત કોઠારી	રૂ. 400
ગુજરાતી લેખક સૂચિ : 1900 થી 2008 (2009)	સં. દીપ્તિ શાહ	રૂ. 90
મધ્યકાલીન કૃતિસૂચિ (2004)	સં. કીર્તિદા શાહ	રૂ. 240
પરબ સૂચિ (2007)	સં. ઇતુબાઈ કુરકુટિયા	રૂ. 260
સાહિત્યિક લેખસૂચિ : 2006-2010 (2011)	સં. કિશોર વ્યાસ	રૂ. 200
વિશિષ્ટ સાહિત્યિક સંજ્ઞાકોશ 2003	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	રૂ. 35
ભીલી-ગુજરાતી શબ્દકોશ (2006)	શાંતિભાઈ આચાર્ય	રૂ. 55
0 બ. ક. ઠાકોર	0 અજ્ઞેય	0 બસવેશ્વર
0 ધૂમકેતૂ	0 હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી	0 નામ્મલવર
0 મણિલાલ દ્વિવેદી	0 ફણીશ્વરનાથ રેણુ	0 તુકારામ
0 રમણભાઈ નીલકંઠ		
	દરેકની કિંમત	રૂ. 35
પરિવાર કાવ્યો	સં. શ્રદ્ધા ત્રિવેદી, ઊર્મિલા ઠાકર	રૂ. 320
વૃંદાવન મોરલી વાગે છે	સં. ભોળાભાઈ પટેલ, અનિલા દલાલ	રૂ. 160
મન સાથે મૈત્રી	અનુ. અરુણા જાડેજા	રૂ. 60
ગીતમંજરી	સં. ચંપકલાલ મોદી	રૂ. 100
ડુંગરદેવ	કાનજી પટેલ	રૂ. 50
મારા વંશની સ્ત્રીઓ	ઉર્વશી પંડ્યા	રૂ. 50
Niranjan Bhagat in English	Tr. Shailesh Parekh	રૂ. 95
Beyond the Beaten Track	Tr. Pradip N. Khandwala	રૂ. 395
Of beat poems from Gujarat		
ગુજરાતી કવિતાચયન	1997 થી 2015	રૂ. 1575
ગુજરાતી નવલિકાચયન	1997 થી 2016	રૂ. 1960
પારસમણિના સ્પર્શ (2003)	મુકુલ કલાર્થી	રૂ. 96

ક્યાંય નહિ કદી નહિ (1949)	મનેશચંદ્ર કંસારા	રૂ. 120
સવ્ય-અપસવ્ય (1998)	અનિલ વ્યાસ	રૂ. 46
વ્યથાનો અવાજ (2000)	નીલા શાહ	રૂ. 46
કાંઠાનું જળ (2000)	કંદર્પ ર. દેસાઈ	રૂ. 70
ઉન્મેષ (2000)	જિતેન્દ્ર પટેલ	રૂ. 95
તિરાડનો અજવાસ (2004)	નવનીત જાની	રૂ. 90
ધોધમાર (2009)	રેણુકા પટેલ	રૂ. 70
ઉઘાડા આકાશનો એક ટુકડો (2009)	સુહાસ ઓઝા	રૂ. 90
કથા-કલરવ (2009)	સુમંત રાવલ	રૂ. 100
નોળવેલ (2010)	ગોરધન ભેસાણિયા	રૂ. 90
પારિજાતક (2010)	હેમાંગિની રાનડે	રૂ. 140
ઓહવાટ (2012)	દીના કે. પંડ્યા	રૂ. 106
પોયણું (2013)	રમેશ ત્રિવેદી	રૂ. 140
પોળોના પાદરમાં (2013)	દિનેશ બી. પટેલિયા	રૂ. 60
સ્વરાજધર્મ (1996)	મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક'	રૂ. 70
દીઠે અડસઠ જાત્ર (2013)	દર્શના ધોળકિયા	રૂ. 150
ધૂપસળી (2000)	ઈશ્વર પેટલીકર	રૂ. 100
ખરી પડે છે પીછું (2002)	રીના મહેતા	રૂ. 85
પ્રભાશંકર પટ્ટણી (2002)	મુકુન્દરાય પારાશર્ધ	રૂ. 80
હું (2002)	શ્રીકાન્ત આપ્ટે	રૂ. 70
માતૃદર્શન (2003)	મુકુલ કલાર્થી	રૂ. 145
સાફલ્ય ટાણું (2003)	સ્નેહરશ્મિ	રૂ. 145
ન્યાયની કેડીએ (2004)	ચિન્મય જાની	રૂ. 85
બૌદ્ધિકોની ભૂમિકા અને બીજા લેખો (2004)	રમેશ બી. શાહ	રૂ. 130
શનિમેખલા (2005)	મધુસૂદન ઢાંકી	રૂ. 90
વિનોદ ચોત્રીસી (2005)	કાન્તિભાઈ બી. શાહ	રૂ. 160
સંસ્કૃતિ સંદર્ભ (2006)	રઘુવીર ચૌધરી	રૂ. 250
મહારાજના મુખેથી અને બીજી વાતો (2007)	મગનલાલ પટેલ	રૂ. 140
યાત્રિક (2009)	સુજ્ઞા શાહ	રૂ. 95
નહિ વીસરાતા ચહેરા (2009)	પ્રફુલ્લ રાવલ	રૂ. 110
ઓળખ્યા એવા આલેખ્યા (2007)	મુનિકુમાર પંડ્યા	રૂ. 90
આંબાવાડી (2007)	ગભરુ ભડિયાદરા	રૂ. 50
સાત ચરિત્રો (2003)	નગીનદાસ પારેખ	રૂ. 50
અંતિમ કાવ્ય (2017)	સં. સુજ્ઞા શાહ	રૂ. 120
છિન્ન પત્રાવલી (2011)	અનિલા દલાલ	રૂ. 240
'વનેચર'ની વાગ્દંડી (2013)	પ્રફુલ્લ રાવલ	રૂ. 140

વચનપાલન અને શીલપાલન : આ બન્નેમાં દૃઢતા લાવો

વચનપાલન અને શીલપાલન : આ બન્ને તત્ત્વોમાં આજે ચોતરફ નિર્બળતાનાં દર્શન થઈ રહ્યાં છે ! આવું અચાનક તો ન બને; તો વિવેકનો આવો અભાવ કેમ ? આનો જવાબ છે :

નિત્ય પ્રભાતે ઊઠીને માતાને પ્રણામ કરવાથી શીલપાલનનું બળ મળે છે અને પિતાને પ્રણામ કરવાથી શક્તિ પ્રગટે છે.

પ્રણામ કરવાથી તેઓના ઉપકારના સ્વીકાર સાથે ‘કૃતજ્ઞતા’ નામનો ઉત્તમ ગુણ પ્રગટે છે — પોષાય છે. નમ્રતા, નિરભિમાનતા વગેરે ગુણો પણ એ રીતે ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થાય છે. ચક્રવર્તી ભરત રાજા જેવા માનવમાં દેવ સમા ગણાય; તેવા મહારાજા પણ મરુદેવા માતાને નિત્ય પ્રણામ કરતા હતા.

આપણે પણ આપણા જીવનમાં ભક્તિ અને શુદ્ધિ ખીલવવા માટે આ કર્તવ્ય રોજ કરવું જ જોઈએ. (અંક : ૭૯)

સેવો ઉત્તમને સદા યદિ યાહો ઉત્કર્ષ પોતા તણો

આગ્રહશક્તિ એ જીવનને દિશા દેનારી શક્તિ છે.

તમે આ વાત તો સાંભળી જ હશે કે વનના રાજા સિંહ માટે કહેવાય છે :
‘મરે ભૂખે ભાવે મૃગપતિ કદા તૃષ્ણ ન યરે.’

સિંહ ગમે તેવો ભૂખ્યો હોય તોય ઘાસમાં મોં ન ધરે. આ એની કુલવટ છે. વિશ્વ ઉત્તમ તત્ત્વોથી વાંઝિયું નથી હોતું. હા, તેની સંખ્યામાં વધ-ઘટ થતી રહે છે. નહીંતર ઉત્તમની સાથે જ જન્મારો જાય છતાં તેને ઓળખી ન શકે. બહુલતા એ લોકોનેય પરપ્રત્યયનેયબુદ્ધિ હોય છે. બીજાના અભિપ્રાય ઉપર વજન દેનારા હોય છે. આપણે એવી ટેવ પાડી દઈએ કે ઉત્તમ સિવાયનું કશું ન ભાવે. જે શ્રેષ્ઠ હોય, ગુણવત્તામાં આગળ હોય તેના ઉપર જ પસંદગી ઊતરે. અવેજી ન ચાલે; વિકલ્પ ન ચાલે. જો ઉત્તમની જ શોધ હોય તો વહેલું-મોડું તે મળે જ મળે. (અંક : ૬૯)

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર • અમદાવાદ

સ્પૃહા ભાર છે, તે ઉતારો હળવાશ છે

મનને કોઈ પણ, ચાહે લોખંડના, ચાંદીના કે સોનાના પિંજરે પૂરનાર સ્પૃહા છે. પછી તે સત્ વિષયક હોય કે અસત્ વિષયક.

સ્પૃહા કરી કે પુણ્ય ઓછું પડ્યું. તે મેળવવા, આંબવા પનો ટૂંકો પડ્યો.

મનની વિચિત્ર ખાસિયત છે : જે ન મળે તેને જ મેળવવા મથ્યું રહે. તે નિષ્ફળતાના કારણરૂપ પુણ્યની ખામી જુએ તો જ પુણ્ય-સંપત્તિ વધારવા તરફ તે વિચારે. પણ... વો દિન કબ ? તે તો તેને હાંસલ કરવા જ લાગ્યો રહે.

તો, એવી સ્પૃહાનો ભાર લઈને જીવવાને બદલે હળવું જીવન જીવવા માટે કવિ ઉમાશંકરનું એક સૂત્ર ગાંઠે બાંધવા જેવું છે :

‘જે જે થતો પ્રાપ્ત ઉપાધિ યોગ,
બની રહો તે જ સમાધિ યોગ.’

સહજતાથી જીવવું — સારા સંકેતો મળે તો તે તરફ જીવન વાળવું. પ્રત્યેક સંકેતમાં ઈશ્વરની લિપિ જોવી. તેને ઉકેલવાની કોશિશ કરવી. આપણું જીવનકાર્ય શું હોય તેની આપણને ખબર ન હોય તેમ બને, પરંતુ ‘એને’ ખબર છે. તે જે રીતે જીવન દોરે તેની વચ્ચે દબલગીરી ન કરીએ અને ‘તેના’ દોરવાયા દોરવાઈએ. તેના ઈશારાને સમજવા ભરપૂર મહેનત કરીએ. એ સમજાય તો તે તરફ વળીએ. કાંઈક નક્કર મેળવ્યાના અહેસાસ સાથે જિંદગીની ચોપડીના બીજા પૂંઠાને પણ બંધ કરીએ. કો’ક તેને માથે મૂકશે એ શ્રદ્ધા રાખવી ગમે છે એ માટે.

મનને સમજાવવું પડે છે કે સ્પૃહા ન રાખો. પુણ્ય પ્રમાણે સામેથી જ આવશે. જાણો છો ? એના ઉપર આપણું નામ કોતરાયું છે ! બીજું કોઈ એની માલિકી નહીં કરે. મળશે, આપણને જ મળશે. — પણ તેના સમયે અને આપણા કિસ્મત પ્રમાણે.

ભરોસો રાખજો અને તૈયાર રહેજો.

(પાઠશાળા)

— પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

નિમેષભાઈ ડગલી

એમ. બી. ટ્રેડિશનલ પ્રિન્ટ્સ પ્રા. લિમિટેડ

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧૩. ફોન : ૩૨૮૦૬૬૫૫

કવિ શ્રી સુન્દરમૂના નવા કાવ્યસંગ્રહો

૧.	પલ્લવિતા	૧૯૯૫	૮+૩૫૬	રૂ. ૧૬૦
૨.	મહાનદ	૧૯૯૫	૭+૧૯૩	રૂ. ૮૦
૩.	પ્રભુ-પદ	૧૯૯૭	૧૩+૪૪૧	રૂ. ૨૨૫
૪.	અગમ નિગમા	૧૯૯૭	૧૧+૨૯૨	રૂ. ૧૫૦
૫.	પ્રિયાંકા	૧૯૯૭	૧૧+૩૬૭	રૂ. ૧૫૦
૬.	નિત્યશ્લોક	૧૯૯૭	૧૨+૧૮૮	રૂ. ૧૦૦
૭.	નયા પૈસા	૧૯૯૮	૧૩+૩૩૩	રૂ. ૧૭૫
૮.	વરદા	૧૯૯૮	૧૯+૫૨૯	રૂ. ૨૫૦
૯.	ચક્રદૂત	૧૯૯૯	૯+૨૫૯	રૂ. ૧૨૫
૧૦.	લોકલીલા	૨૦૦૦	૧૩+૨૫૨	રૂ. ૧૦૦
૧૧.	દક્ષિણા-૧	૨૦૦૨	૧૭+૩૨૩	રૂ. ૫૦
૧૨.	મનની મર્મર	૨૦૦૩	૧૦+૩૮૭	રૂ. ૫૦
૧૩.	ધ્રુવયાત્રા	૨૦૦૩	૧૨+૩૪૫	રૂ. ૫૦
૧૪.	ધ્રુવચિત્ત	૨૦૦૪	૧૭+૨૭૪	રૂ. ૫૦
૧૫.	ધ્રુવપદે	૨૦૦૪	૧૧+૨૫૩	રૂ. ૫૦
૧૬.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૧	૨૦૦૫	૧૬+૩૨૦	રૂ. ૨૦૦
૧૭.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૨	૨૦૦૫	૧૬+૩૭૦	રૂ. ૨૦૦
૧૮.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૩	૨૦૦૬	૩૨+૩૧૭	રૂ. ૨૫૦
૧૯.	મંગળા-માંગલિકા	૨૦૦૭	૨૮+૨૩૮	રૂ. ૧૫૦
૨૦.	તું ક્યાં... હું ક્યાં !?	૨૦૦૮	૨૮+૩૦૫	રૂ. ૨૫૦
૨૧.	સ્વાગતમ્ ગીતવાહીને	૨૦૦૯	૧૬+૨૦૭	રૂ. ૧૫૦
૨૨.	‘સાવિત્રી’ના કાવ્યખંડો	૧૯૯૫	૨૪+૪૭૩	રૂ. ૩૦૦

(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના મહાકાવ્ય Savitriમાંથી. મૂળ અંગ્રેજી સાથે)

૨૩.	દક્ષિણા-૨	૨૦૦૨	૧૮+૬૭૬	રૂ. ૫૦
-----	-----------	------	--------	--------

(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના Last Poems, More Poems,
Collected Poemsમાંથી. મૂળ અંગ્રેજી સાથે)

આ તમામ સંગ્રહોનાં પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. ગ્રંથવિહાર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પાછળ,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૨. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ના કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્વનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૫
(૧૮૯૫-૧૯૩૫) ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન કવિઓ
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
સંપાદન સહાય : પારુલ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૪૯૪, કિંમત રૂ. ૪૨૫/-

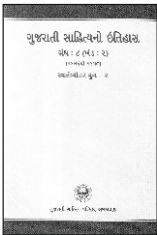
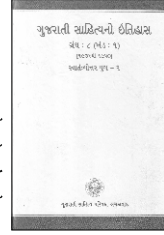
ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૬
(ઈ. ૧૮૯૫-૧૯૩૫)
ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૮+૭૩૪, કિંમત રૂ. ૪૨૫/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૭
(ઈ. ૧૯૧૦-૧૯૩૫) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૧
સંપાદક : રમેશ ર. દવે, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૬૩૨, કિંમત રૂ. ૪૧૫/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૮/ખંડ-૧
(ઈ. ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૨

સં. પારુલ કંદર્પ દેસાઈ પાકું પૂઠું, પૃ. ૪૫૬, કિં. રૂ. ૫૬૦/-
'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથશ્રેણીના આ આઠમા ભાગમાં ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦ સુધીના સમયગાળાનાં કવિઓ, નાટ્યકારો, નિબંધકારો અને બાળસાહિત્યકારોનો સમાવેશ થયો છે. અનેક વિદ્વાનોના સહયોગથી તૈયાર થયેલો આ માતબર ઇતિહાસગ્રંથ વિદ્યાર્થીઓ તથા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૮/ખંડ-૨
(ઈ. ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૨

સં. પારુલ કંદર્પ દેસાઈ પાકું પૂઠું, ૪૮૬, કિં. રૂ. ૬૨૦/-
'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ' ગ્રંથશ્રેણીના આ આઠમા ભાગમાં ૧૯૩૬થી ૧૯૫૦ સુધીના સમયગાળાનાં નવલકથાકારો, વાર્તાકારો, ચરિત્રકારો, અનુવાદકો, વિવેચકો, સંશોધકો અને સંપાદકોનો સમાવેશ થયો છે. અનેક વિદ્વાનોના સહયોગથી તૈયાર થયેલો આ માતબર ઇતિહાસગ્રંથ વિદ્યાર્થીઓ તથા અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

सब कुछ
जोड़े
जल्दी-जल्दी!

FEVICOL A+ हो हाथ में
तो क्रिएटिव खोपड़ी चले
साथ में!

